

AKADEEMIA

JAAN TÖNISSON	V. ERNITS
JAAN TÖNISSON PERIOODIL 1934—1938	O. MÄND
ÜHEST VANAST HÄÄST RAHVUSLASEST	J. MÄGISTE
DEMOKRAATIA LIIGITUSEST UUSIMA AJALOO VAL- GUSES	P. TARYEL
ELU MÖTTEST III	V. ADAMS
MAJANDUSPÜHHOLOGIA TEADUSENA JA KUL- TUURILISE TEGURINA	E. BAKIS
„SIHITEADLIKKUSE“ LOOGIKAST	A. ORAS
MÄLESTUSI E. BENEŠ'IST 1918—1938	K. R. PUSTA
EESTI VABARIIK RAHVUSVAHELISE ÕIGUSE SUB- JEKTINA	J. JANS
V. VIHERVÄLI — E. GEPESOO: INGLISE-EESTI SÕNARAAMAT	J. ESTAM
SISEPOLIITILINE RINGVADE	O. MÄND
VÄLISPOLIITILISI MÄRKMEID	OPTIMIST

*Sisukas ja alati huvitav on
Eesti rahvuslik suurpäevaleht*

POSTIMEES

Ilmub iga päev varahommikul

Väärtrükiseid valmistavad „Postimehe“

TRÜKIKODA
KÖITEKODA & TSINKOGRAAFIA

E. K.-Ü. „Postimees“

Tartus, Ülikooli 21/23. Telef. 65, 80 ja 14-65

AKADEEMIA

NR. 8 (14)

DETSEMBER

1938

JAAN TÕNISSON

I.

Iga rahvas jaguneb eugeeniliselt seisukohalt keskpäraseks massiks ja vähemarvuliseks eugeeniliselt täielikumate, teiselt poolt ka puudulikumatel hulgaks, kusjuures vastav isikute arv väheneb täielikkuse või jälle teiselt poolt puudulikuse astme tõusuga. Ühest tõuelemendist koosneval rahval on see kõverjoon ühe tipuga, mitmest tõuelemendist koosneva rahvuse juures on aga selle kõverjoone kuju vahel mitmetipuline.

Arvatavasti kuulub eesti rahva eugeenilise andekuse kõverjoon viimasesse liiki, kuna ta koosneb mitmesuguste tõuelementide segust. Selle kõverjoone täpse kuju kindlaksmääramine on aga väga raske; see eeldab terve eesti rahva täpset antropoloogilist hinnangut statistiliselt väljendatud ühikuis ja saadud andmete korraldamist diagrammiks. Selle hiiglatöö sooritamist pole võimalik ette näha, vähemalt lähemas tulevikus mitte. Küsimusse võiksid tulla vahest ehk väiksemad nii öelda esindusrühmad üksikute valdade või kihelkondade, alevite või linnade tänavate kujul, samuti üksikute eraldatud rühmade, eriti sõjaväe, kooliõpilaste jne. täpsed eugeenilistatistilised uurimiskatsed.

Antropoloogiliselt vilunud silm võib loomulikult teha instinktiivseid eugeenilisi hindeid nii hästi rahva enamiku kui ka üksikisikute suhtes, vahest seda hõlpsamini, mida rohkem viimased eralduvad üldmassist. Lugesin kord Põhja-Ameerika Ühendriikides New-Havenis asuva Eugeenilise Instituudi ajakirjas „The Eugenic News“ selle asutise juhataja dr. Davenport'i eugeenilist hinet Ühendriikide presidentide suhtes. Eugeeniliselt kõrgemasse inimikkude võimaluste maksimaalse piirini ulatuvate täisisiksuste liiki arvas ta neist ainult neli isikut, alustades George Washington'iga ja lõpetades Herbert Hoover'iga.

Olen umbes samalt seisukohalt mitmel puhul vaadelnud Jaan Tõnissoni. Kehtlemata kuulub ta eesti rahva eugeeniliselt positiivsete tippisikute väikesesse rühma, olles esimesi nende hulgas (kuulub põhja tüüpi).

Järgnevas esitan mõningaid tähelepanekuid Jaan Tõnissonist, arvestades eespool nimetatud seisukohti.

Jaan Tõnissoni erakorraline tööjõud on üldiselt tuntud. Mulle on jutustanud üks ta lähemaid sõpru ja kaastöölisi, et on olnud aegu, kus ta

on isegi ööbinud „Postimehe“ toimetuses ja suurema osa „Postimees“ isiklikult „toimetanud“. Pole tähtis, mil määral see väide matemaatiliselt paika peab, kuid selle üldmõtte, Jaan Tõnissoni erakorraliselt suure tööjõu konstateerimine on igatahes õige. Ja see on olulisimaks inimlikult võimaliku täielikkuse tunnuseks.

Loomulikult väsis iga inimene, kuid tähtis on siin väsimuselaad ja ulatus, väsimusest ülesaamise kiirus. On ju isegi inimesi, kes pea alati puhkavad ja ennast puhkamisega rohkem väsitavad kui tööga.

Minu mälestused ei ulatu nii kaugele, et ma teaksin, kuidas Jaan Tõnisson veefis esimesed suved „Postimehe“ toimetajana: kas, kuipalju ja mil kombel ta sel ajal suvepuhkust nautis? Mäletan kooliõpilase põlvest ainult seda, et Jaan Tõnisson kirjutas ühe suve algusel mitu pikka ja põhjalikku juhtkirja puhkamisest, suvitusest ja selia rahvuslikust tähtsusest. Oli selge, et ta ise läheb sel suvel korralikult suvitama. Hiljemini avaldas kadunud prof. S. Talvik ühes „Postimehe“ juubelinumbris võib-olla vähe jumalduvalt liialdava kirjelduse ühest Jaan Tõnissoni suvitamisest tema juures Saaremaal, mis lühidalt seisnud selles, et „Postimehe“ ja mitme teisegi asutise keskjuhatuse vastava kirjavahetusega jne. olevat selleks suveks tema järele Saaremaale kolinud.

Hiljemini on igatahes Jaan Tõnisson õppinud korralikult puhkusest lugu pidama. Minu arusaamise järgi töötabki ta viimastel aegadel festina lente põhimõtte järgi: ta on mitmel korral toonitanud, et mõtete ümber-töötamine ja äraseedimine nõuab aega ja rahu.

Olen Jaan Tõnissoni näinud väsinunagi, kuid ainult möödaminnes. Olen võinud konstateerida tema närvikava füüsiliselt palju suuremat vastupidavust kui paljudegi teiste juures.

Jaan Tõnissonile näib igatahes tundmatu mõiste olevat n. n. sise-mised, närvilisel ülekoormumisel põhjenevad töötakistused ja pidurid, millised nii paljusid anderikkaid inimesi kas pikemat või lühemat aega kammitsas hoiavad ja mõnegi ande suuremal või vähemal määral paralüseeerivad.

Mis puutub Jaan Tõnissoni vaimse töö sisusse, siis paistab siit kõige-pealt silma, et ta suure püsivusega teatud mõttekomplekse välja arendab. Kahtlemata mäletavad paljudki tema pikki juhtkirju rahvuspoliitilisist küsimusist, tihti korduvategi põhiseisukohtadega rahvahul-kade meeltesse süvendamiseks, tema juhtkirjade-sarja linna ja maasuhetest, loodusloolisi ja pärvusõpetuslikke, isegi filosoofilise laadiga — sõnavõtte, koguni pikemat armastusküsimuse käsitlemist „Postimehes“, mitte kaua aega enne abiellumist. Kõik see näitab, et teatud mõttekeskused peas kõlavad pillilikult öeldes kaua vastu neile helidele, mida teatud alg- või põhi mõtted (sõna otseses tähenduses!) neis on tekitanud. Esmajärgulise ajuparaadi füsioloogiline tunnus! Kahju ainult, et need iseendast nii huvitavad pikad mõttesarjad on praegu laiali peasjalikult „Postimehe“ aastakäikudes, kust nad pole enam kuigi paljudele kättesaadavad. Jaan Tõnisson teeks veel kord suure teene eesti rahvale, kui ta koondaks need eri mõttesarjad monograafilisteks kokkuvõteteks praeguse aja seisukohalt tarvilikkude täiendustega, ja annaks need välja eri teostena.

Lubatagu veel märkida seda, et nii oma karakteri ja vaimulaadi, kui ka ajanõuete tagajärjel on Jaan Tõnisson kujunenud peaaegu rahvuslikuks entsüklopedistiks, kõikteadjaks ja kõike tegijaks. Loomulikult võivad teda üksikasjus paljudki kitsaalalised eriteadlased praegu korrigeerida ja mõneski asjas ületada, kuid keegi ei saa keelda seda, et Jaan Tõnisson on igal pool, kuhu ta oma käe juure pani, mõjunud õhutamajana ja äratamajana, ja et temast ei saa mööda minna ühegi meie elu eriala ajaloo, millega on tal kokkupuuteid olnud. Tema tähelepanust riivamata alased on aga meie elus minu arusaamise järgi küll väga vähe.

II.

Kuid Jaan Tõnisson pole mitte üks suur töömees, vaid on ühtlasi ka suur võitleja. Niikaua, kui nende ridade kirjutaja mäletab, on tal ikka olnud suuri võitlusi igasuguste vastasfrontidega. Mulle on lihtigi paistnud, kas siiski iga kord oli nii suurt võitlust tarvis, ja ma olen õige tihti mõelnud, et võitlejatel pooltel on siiski palju ühist omavahel, nii et kokkulepe teatud üldasjus peaks võimalik olema. Kord Maailmasõja aegu pidasin isegi vastava referaadi Eesti Oliõpilaste Seltsis teemal „Rahvuslilosofiilisest ilmavaatest“, kus muuseas heitsin Jaan Tõnissonile ette tema minu arvates üleliigset tülitsemishimu, kuid tema enese vastuseletusi kuulates jäi omelt mulje, et Tõnissonil on siiski omal kombel õigus, ja et mina olin meie sisemise rahu võimalusi vahest siiski liiga optimistlikult hinnanud. Pärastine aeg pole minus seda veenet suutnud muuta.

Alles viimastel aegadel on Tõnisson enamvähem eemal seisnud poliitilistest võitlustest, nagu teame, mitte omast tahtest, vaid poliitilise olukorra sunnil. Teame ka ühtlasi, et see rahu pole siiski mitte absoluutne olnud, ja et uus võitluste-järk, fõsi küll piiratud ulatuses, on alles hiljuti Jaan Tõnissonil alanud. Igatahes oma viimast sõna pole Jaan Tõnisson veel mitte öelnud. Selle ütlemiseks võib aga ta suur sisemine jõud ja tugev tervis veel mõnegi hea aasta aega lubada.

Vastupidavus kauaaegses või isegi alatises võitluses eeldab samuti nagu suur töövõime suurt närvijõudu, ja selles suhtes kuulub Tõnisson jällegi ülimesse ekstrakiassi. Nende ridade kirjutajal on võimalik olnud mõningaid Tõnissoni võitlusi õige lähidalt vaadelda. Neist mälestusist võiks mõndagi pajatada, kuid siin kohal viiks see pikale, kuna seisukorrad arusaamiseks peaks ühtlasi üksikasjalikult esitama kõik võitlussituatsioonid. See aga nõuaks õieti eri memuaaridevihu kirjutamist. Tooksin ainult mõne näite, mis mul praegugi silmade ees seisavad, nii nagu oleksid need alles eile olnud.

See oli 1919. a. sügisel. Vabadussõda oli viimases, oma ägedaimas järgus. See nõudis kogu riigilt suurt pingutust. Jaan Tõnisson oli peaministriks, Aleksander Hellat siseministriks. Oheskoos nad korraldasid meie riigi vastupanuvõimet, pannes kodanikkudele suurigi koormusi ajulisteks peale, nõudes muuseas põllupidajatelt sunduslikke küüdikordi

puudeveoks. See ei meeldinud selleaegsele „maaliidule“, ja Asutavas Kogus esitati maaliidu poolt vastav arupärimine, mida kaitses Jaan Teemant. Sel puhul pörkasid kokku kaks oma vaimult ja karakterilt kõvimat meest Eestis, kaks suurmaat Jaani. Nende vaidlus läks ennenägemata ägedaks, omandas ütle mata lugeva dramaatilise pinge, nii et „säde-med lendasid“. Mäletan veel praegugi, millise sisemise huvi ja õieti lõbutundega meie, sotsialistid, pahemalt tiivalt seda vaatlesime, kuidas „kodanlased omavahel arveid õiendavad“. Loomulikult oli meie sümpaatia Tõnissoni pool, kes üldriiklikke huvisid esitas, kuid meie ei pidanud siiski tarvilikuks omalt poolt niikuinii väga ägedasse lahingusse sekka lüüa, kuna seda pealegi sel korral tarviski polnud: Tõnisson uhtis maaliitlasi niikuinii juba küllaldasel kombelt *)

Mäletan ühe teise loo, kus Tõnisson oma sõna autoriteediga Riigikogus ühe kommunistliku rahvasaadiku suu sõnapealt sulges. Käsitlusel oli proua Kuperjanovi pensioni küsimus. Sel puhul võttis sõna toleaege kommunistlik riigikoguliige Vanja, tehes iroonilise eitepaneku: pandagu „tragi proua“ mõnele patriootilisele kindralile mehele! Vaevalt oli ta saanud need sõnad öelda, kui Tõnisson kohalt täis moraalset indignatsiooni teda hurjutama hakkas. See mõjus Vanjasse nii ootamatult ja rabavalt, et ta sõna-pealt lõpetas ja kõnetoolilt eemaldus.

Toon veel ühe, Tõnissonile nii omase juhtumi. Riigikogus oli käsitlusel mingi vähemusrahvastesse puutuv rahvusvaheline konventsioon, mis tuli hiljemini esitada Rahvasteliidule. Ühe punkti puhul tähendas keegi, seda olevat meie esindajail raske Rahvasteliidus kaitseda. Selle peale tähendas Tõnisson: „Miks peaks see neil kerge olema?“ See märkus avaldas kõigile sügavat mõju, levis riigikogust laiali rahvalhulka ning jõudis hiljemini Jaan Tõnissonisse puutuvate rahvapärimuste hulgas Eesti Rahvalaule Arhiivi, kus ta dr. O. Looritsa kaudu ajakirjandusse pääsedes rahva hulgas uut ringkäiku algas, nagu terve hulk muid anekdoote ja lugusid „Vanast Jaanist“, kes on saanud tõelikuks rahvaluulesangariks juba omal eluajal.

Jaan Tõnissoni kohta võiks paljugi huvitavaid juhtumeid, isegi anekdoote esitada. Siinkohal pole aga selleks aega ega ruumi.

III.

Jaan Tõnissonist karskustegelaseks olen kirjutanud artikli ta 60. sünnipäeva puhul. Nüüd võiks seda artiklit tublisti täiendada ja laiendada, kuid selleks puudub mul praegu võimalus vastavate allikmaterjalide kättesaamatuse tõttu. Märgin siin ainult mõningad mälestused Jaan Tõnissonist karskustegelaseks.

Tema esimesed võitlused sel alal, koos Villem Reimaniga fäiskarskuspõhimõtte maksmapanekul meie karskusliikumises Ado Grenzsteini parajuspõhimõtte vastu ei ulata minu mälestusse. Puutusin J. Tõnissoniga karskusalal esimest korda kokku aastal 1911, kui hakkasin „Postimehele“ kaastööd tegema. Aastal 1914 redigeerisime koos pika venekeelse

*) Ärgu loetagu sellest mälestusest välja mingit alahinnet Jaan Teemanti suhtes! Siin on tegemist ainult meelegaänud mulje edasiandmisega. V. E.

mürgikirja tollaegsele Vene valitsusele ajutise sõjaaegse keeluseaduse lõpuliku kindlustamise huvides, mis ka hiljemini sündis, loomulikult mitte ainult Eesti Karskusseltside Keskoimkonna mürgikirja mõjul.

Eesti Vabariigi algpäevil oli Tõnisson loomulikult keeluseaduslane. Kui Ajutise Valitsuse rahaminister J. Kukk Asutavas Kogus riigi eelarvest kõneldes arvas, et riigi lulude suurendamiseks tuleks õieti alkoholimüük maksma panna, siis hõikas J. Tõnisson kohalt: „Seda nüüd küll ei sünnil“

Kui ma 1919. a. suvel Helsingis viibisin ja Soome karskusjuhi dr. Matti-Helenius-Seppäläga tutvusin, avaldas viimane soovi karskusasjus Eestisse sõita. Asufusin ühendusse välisministri kohustetäitja J. Tõnissoniga, ja viimane võttis emellikult vastu Soome-Ameerika karskusdelegatsiooni Helsingist, eesotsas dr. Matti Helenius-Seppäläga ja prof. dr. H. B. Carréga Ameerikast, kelle ülesandeks oli jääva keeluseaduse mõtte liikumapanek Eestis. Kahjuks arenes aga keeluseaduse kaotamise mõte Eestis jõudsamini, ja J. Tõnisson oli sunnitud peaministrina alkoholimüüki Eestis maksma panema, vastu enese tahtmist. Hiljemini tähendas ta ühes erajutuajamises nende ridade kirjutajale, tal polevat muud teed üle jäänud, sest valitsuskriisi korral oleks keegi teine niikuiii alkoholimüügi maksma pannud. Soomlased kviteerisid seda sündmust Eestist salaja Soome veetaval piirist „Tõnissoni tiikadeks“ (Tõnissonin tippuja) nimetades.

Jaan Tõnisson pole karskumõtte pooldaja mitte karskuse pärast niisugusena, vaid karskuse pärast üldise elu ja a t u s e m õ t t e a v a l d u s e n a . Seda seisukohta on ta mitmel puhul arendanud ja väljendanud. Sellele seisukohale on võõras igasugune väiklane tähenärimine mõningate pisiküsimuste alal, mis mõnelgi korral karskusliikumise avavaatelistele inimeste silmis vähe isesugusesse valgusse asetab.

Jaan Tõnisson korraldas keeluseaduse alal peaministrina Tallinnas „Estoonia“ saalis 1920. a. uueaasta raudi ilma alkoholiliste jookideta. Kuna aga see oli väga vastumeelt paljudele, siis saboteeriti seda ettevõtet mitmelt poolt, muu seas „Estoonia“ saali selleks õhtuks kütmata jättes. Kui aga Tõnisson oli hiljemini välisminister juba alkoholimüügi ajal, siis ei pääsenud temagi mööda välisministeeriumi veinikeldri olemasolust, mille sisuga ta laskis emellikult diplomaatilistel vastuvõttudel tutvuda. Kuna sellest kirjutati avalikult ajalehtedes, siis jõudis see küsimus ka tookordses Eesti Karskusliidu Keskoimkonnas käsitlesele, ja minu kui selle tollekordse esimehe ülesandeks jäi küsimuse lahendamine J. Tõnissoniga. See tekitas temas pahameelt. Ta väljendas umbes samu vaateid, mida siin olen esitanud tema karskuspõhimõtete kohta, ühtlasi teatades, et ta Karskusliidu Keskoimkonna liikme kohused maha paneb, et mitte arusaamatusi tekitada.

Karskusküsimus diplomaatias on teatavasti raskemaid kogu rahvusvahelises karskusliikumises. Teatud pingulustega on võimalik isikliku täiskarskuse säilitamine, isegi kõige diplomaatilisimail tervisjoomisil, kui vastaval isikul leidub küllalt julgust ja leidlikkust. Absoluutselt on aga võimatu diplomaatilistele külalistele täiskarskust ette kirjutada, kui puudub üldine keeluseadus. Ja selles seisukorras oli õieti Jaan Tõnisson käsitletaval juhul.

Diplomaatia ja ministriksolemine on mõnegi endise karsklase tagasi alkoholi tarvitamisele viinud, nii Eestis kui ka mujal. Jaan Tõnisson on siiski karskusaatele ustavaks jäänud, näidates sellega, et ta iseloomu suurus ulatub üle harilikkude ministrite ja diplomaatide omast. Jaan Tõnisson võtab elavalt osa meie karskusliikumisest kuni tänase päevani. Loodame temalt sel alal veel mõndagi, kõigepealt aga tema seniste karskuskirjutuste täiendatud ja laiendatud koguväljaannet eri raamatul, mis võiks omada teatud nurgakivi tähenduse meie karskusliikumises.

IV.

Minu isiklikud mälestused Jaan Tõnissonist ulatuvad tagasi lapsepõlve. Kadunud isa tõi kord linnast tulles ühelt sealasuvalt sugulaselt paki vanu „Postimehi“ poisile lugemiseks. Sellest on meelde jäänud Jaan Tõnissoni nimi ja „Postimehe“ tookordne aadress raekojas. Hiljemini koolipoisina lugesin agarasti ühe naabersugulase „Uudiseid“, mis seekord minusse evangeeliumina mõjus ja mind Tõnissoni-vastaselt häälestas. Mäletan sel ajal üht Hindrey karikatuuri „Sädemetes“: Peeter Speegil on verine kirves käes, ja ta ees on maharaiutud verine Tõnissoni pea!

1906. aastal tulin Tartu gümnaasiumi, ja siis nägin juba Tõnissoni ennaсти Tartus liikuvat. Vist esimest korda kuulsin tema kõnet aastal 1908 Tartu „Muusikapäeval“, hiljemini ka muil juhtudel. Eriti on mul meelde jäänud väga idealistlik seksuaalküsimuse käsitlemine J. Tõnissoni poolt ühel kõneõhtul „Karskuse Sõbras“. Lugesin „Postimeest“ ja kuigi pidasin end sotsialistiks, tulin siiski pea arusaamisele, et kodanlik „Postimees“ teeb ometi eesti rahva kultuuri heaks väga palju kasulikku tööd.

Isiklikult puutusin J. Tõnissoniga esimest korda kokku aastal 1911, kui dr. Kallas kutsus mind vist Tõnissoni nõusolekul „Postimehe“ Soome lehtede referendiks. Minu kirjutatud sõnumid läksid Tõnissoni enese kätte lõpulikuks redigeerimiseks, ja sellest ajast algas minu koostöö Tõnissoniga „Postimehes“, vähemal määral ka muudel aladel. Selle üksik- asjade kirjeldamiseks pole siin koht, vaid võib-olla tulevikus ainuüksi minu mälestusile pühendatud memuaarteoses. Esitan siin vaid mõningad momendid. Alguses tekitas põnevust minu soomekeelest tugevasti mõjustatud keel, mida Tõnisson tublisti tagasi eestipärastas. Siiski jäi minu sõnumitesse ja artiklitesse mõningaidki soomepärasusi ja Tõnisson ise võttis mõningad minu soome sõnalaenud tarvitusele, nagu „viimist- lema“, „sise-“ ja „välisminister“ endise „sisemiste“ ja „välimiste asjade ministri“ asemel jne. Need sõnad ongi hiljemini üld-tarvitatavaiks saanud.

Paaril-kolmel korral olen J. Tõnissoniga teravamini kokku põrganud, kusjuures lugu paraja või isegi kõva kärkimiseni läks, millele mina tagasi- hoidlikumas, kuid siiski kindlas toonis reageerisin. 1917. a. Rahvuskogu koosolekul vihastusin kord nii kõvasti J. Tõnissoni peale, et mu reumaat- lisesel pealael tekkis tunduv veresurve. Seekord kärkisin küll mina ühes leistega Tõnissoni peale! Olen kuulnud kõnelevat hiljemaid võimumehi,

kes varemini Tõnissoni juures töötasid, et Tõnissoni kärkimise puhul olevat „terve toimetus vabisenud ja näost ära langenud“. Mina küll pole niisuguseid lugusid näinud ega ise üle elanud. Pean igatahes tähendama, et J. Tõnissoni juures ei võinud ma hiljemini kunagi märgata, et eelmine kokkupõrge temasse mingisuguse halva mälestuse oleks jätnud. See on igatahes suure karakteri tunnus.

Kogu selle koostöö ajal pidasin end sotsialistiks, olgugi et ma ühe poliitilise koosoleku puhul „Vanemuises“ isegi selleaegse Eduerakonna liikmeks astusin, kuna politsei muidu koosolekule ei lubanud. Natuke pärast seda korraldati Peterburi Eesti Üliõpilaste Seltsi algatusel ankeet tolleaegsete eesti üliõpilaste keskel, kus oli muu seas ka poliitilise meeluse kohta küsimus. Vastasin sellele küsimusele, et olen „sotsiaaldemokraat ja eduerakondlane“, kuna nende mõlemate programmid minu teadvuses teineteist täiendasid, ja ma sajabrotsendiliselt kumbagi täiensa omaks ei võtnud. Hiljemini töötas selle ankeedi läbi A. Oinas ning pidas selle üle kusagil referaadi, vist isegi kirjutas sellest, mainides muu seas ka seda, et üks Tartu üliõpilane olevat „sotsiaaldemokraat ja eduerakondlane“ ühekorraga! Seekord pidas tema seda suureks maailmaimeks. Kuigi ma ise olin seda referaati pealt kuulamas, ei hakanud ma siiski seda psühholoogilis-rahvuspoliitilist keerdsõlme kellelegi seletama.

1917. aastal tuli juba teatud lahkuminek J. Tõnissoni ja minu vahel. Astusin seekord sotsiaalrevolutsionääride, hiljemini sotsiaaldemokraatide erakonda ning jäin esialgu lähemast koostööst J. Tõnissoniga kõrvale. Mäletan self ajalt jutuajamist temaga, kus tal oli kahju minu käänakust pahemale poole. Ta ütles: „Eks me näe viie aasta pärast!“ Tegelik koostöö temaga mõningais küsimusis tuli päevakorrale isegi palju enne viit aastat, kuid põhimõttelikult täielikult samale seisukohale asumist pole sündinud täraseni ega sünnigi vist üldse. Kuid need vahed on praegustes oludes selle võrra teoreetilised ja kauged küsimused, et neil pole tegeelikult praegu mingit tähtsust. Praegu hindame inimesi ainult nende poliitilise ja rahvusliku džentlmenlikkuse ja teiste üldnimetlikkude positiivsete psühholoogiliste kategooriate järgi, ja siin kuulub J. Tõnisson kahtlemata meie väikese rahva valituimasse paremikku.

Villem Ernits

JAAN TÕNISSON PERIOODIL 1934—1938

Kui J. Tõnisson pärast 1934. a. oktoobrikuu rahvahäletuse tulemuste selgumist riigivanema kohalt koos oma valitsusega lahkunud oli, asus ta jälle „Postimehe“ peatoimetaja kohale, jätkates kohe läie jõuga oma ajakirjanduslikku tegevust. Vaatamata sellele, et oli läbi teinud töörohke ja ülimalt nõrvekurnava valitsemisajajärgu, mille järele mõneaegne puhkus oleks olnud hädavajaline. Kuid ajajärk on küllalt keeruline, olukordade areng selleks liialt pinev, et J. Tõnisson maldaks jääda lühikestki ajaks pealtvaatajaks.

Saabub 12. märtsi 1934. a. riigipööre. Vabadussõjalaste liidud suletakse, juhid areteeritakse, presidendi valimine lükatakse edasi, poliitiliste erakondade tegevus kaikestatakse, kogu maal kuulutatakse välja kaitseisukord.

Kuigi J. Tõnisson on seni valitsuse suhtes seisnud arvustaval seisukohal, kuigi ta isiklikult on kibestunud tagant järele antud hoopidest ja arvustusrünnakuid, hindab ta 12. märtsit ja sellele järgnevat valitsuse samme riiklikust ja rahvuslikust seisukohast lähtudes, unustades selle juures kõik temale avalikkuses osutatud ülekohtu ja kibedused. Selles on suur annus tõsisist riigimehelikkust, kui ta 12. märtsi sündmusi hindab kui „riiklikku paratamatust“. Täie teadvusega rõhufab ta, et „poliitilise olukorra hädaohtlikkus, nagu see oli viimastel aastatel tekkinud ja iseäranis viimasel ajal hoogu võttis, tegi resolutsed sammud mõõdapääsematuks“. Neid samme võtab ta vastu rahuldustundega. Veel rohkemgi: „Võime lausa kinnitada, et ühes meiega on kahtlemata kõik teadlikud kodanikud valmis lojaalselt oma peale võtma kõiki paratamatuid kohustusi ja kitsendusi kaitseisukorra teostamisel, kui riiklikku võimu kindla käega kasutatakse riiklikelt lähtekohtadelt riiklikkudes huvides.“ Selle juures on aga tarvis, et võimu käsitataks demokraatlikus vaimus ja selleks laialdased hulgad kaasa tõmmatakse¹⁾.

Kui nende poolt, kes sündmuste keerises kõva kätt tunda saanud, nurinat kuuldub, siis juhib J. Tõnisson tähelepanu sellele, et nad on tunda saanud just seda suurt võimu, mis nad uues põhiseaduses ise läbi viinud. Võetagu sellest õppust edaspidiseks.

Et rahva meeled jälle rahuneksid, selleks ei piisa J. Tõnissoni arvates ainult kindlakäeliseist korra hoidmisest, vaid tuleb asuda ka mitmesuguste reformide teele. Rõhutades veelkordselt heasoovliku lojaalsuse vajadust peab J. Tõnisson meeolelu rahunemise eellingimuseks majandusliku kitsikuse kõrvaldamist, tööpuuduse likvideerimist ja üldse sotsiaalse olukorra parandamist. Selleks seatagu kindlad sihid, teed olgu reaalsed. Valitsus esitagu oma kavatsused. Kuis selle juures „valitsus ja selle juht peavad kõige pealt hoolitsemise ühise võitlusrindte koondamiseks ja tihendamiseks“. Parteipoliitilised kaalutlused peavad kõrvale jääma, kui koostööd ei leita, oleksid kõik aktsioonid küsitavad. Kindla korra kestes peab ka tarvilikud parandused ja reformid läbi viidama²⁾.

Kui järgnevatil aastail on palju hüüdeid kostnud koostöö ja üksmeele järele, siis näeme, et J. Tõnisson seda rõhutas juba kohe pärast 12. märtsi pööret.

Kuid varsti tekkis tal kartus, otsustades mõningate tunnismärkide järgi, et olukorda võidakse rühmapoliitilistes huvides ära kasutada. Selle vastu astub ta välja. Ta rõhutab uuesti, et harukordsete volitustega rahvuslik valitsus peab kõigepealt kasutama võimu suurteks uuendusteks, kõrvale jättes kõik mõtted ühe partei süsteemist. Ta on küll veendel, et Eesti poliitilised parteid endisel kujul ei ole enam mõeldavad,

1) „Postimees“ 1934, 14. 3.

2) „Postimees“ 1934, 24. 3.

kui üksi poliitiline sõgedus võib püsti hoida mõttetu ärevushüüu, et meil ei tohiks edaspidi üldse olla poliitilisi erakondi." Nagu peaks rahvas seisma põlvili käsuvõimu ees ja leppima ainult sellega, mis tema l meelde tuleb. Poliitilisi erakondi ei saa mitte eitada, vaid küsimus seisab selles, mis sugused nad peavad olema, missugused on nende poliitilised ja ideelised alused, missugused nende sihid ja teed. Rühmitusi ilma ideoloogiliste alusteta ei saa olla ³⁾).

Teame, et poliitilise organiseerumise küsimus on lahendamata tänapäevani. Endised organisatsioonid on likvideeritud, kuid asemele pole suudetud midagi luua. Nõnda seisab poliitilise ideoloogia arendamine ja rahva poliitiline kasvatatus juba mitu aastat surnud punktil.

J. Tõnisson, kes kogu oma elutöö kestel ikka rõhutanud rahva isetegevust ja iseteadvuse kasvatamise vajadust, aimas tekkivat olukorda 1934. a. ette. Tema hinge ei mahu niisugune nähtus, nagu linnaomavalitsuste liikmete ametisse nimetamine. „Mõned ajalehed on otse kummuli maas heastmeelest autoritaarsuse vaimus, et linna koda nikkudele nüüd ometi enam vaja ei ole pead murda, kelle kätte anda linna-asjade ajamine ja arendamine 4 aasta jooksul“ ⁴⁾. Peab õhutama isetegevust ja idealislikku vaimu, „et sel teel tõuseks meie põlv jälle rahvusliku iseteadvuse ja iseenda taltsutava vabaduse õhkkonda selle sulasehingeolu asemel, mis nüüd näikse aina janunevat „autoritaarse“ võimu kasutuse järele.“ ⁵⁾

Asjade areng läheb oma rada. Septembris pikendatakse kaitseisukorda aasta võrra. J. Tõnisson arvab: „Rahva hing vajab rahu, kuid seks on tarvis luua olukord, kus võimalikult vähe pinget. Erakordsetes oludes elades kestab aga pinge edasi ⁶⁾.“

Riigikogu kokkuastumise tähtaja lähenemisel ilmuvad uued korraldused. Rahvaesindus saab kokku astuda ainult riigivanema loal ja tema poolt määratud tähtajal. J. Tõnisson leiab, et riigikogu osa on sellega tehtud nõnda väikeseks, et see ei rahulda. Kuid ta lisab resigneerunult, et olukord saab õpetlikuks selle poolest, kas rahvaesinduse osa on tõesti nõnda üle aru ne. Lisab aga sellele varsti: „Ei tohi lasta end kiskuda demokraatiavastasele teele ja riigikoguga ümber käia kui olnud suurusega.“ Kuid riigikogu peab ka iseennast käsile võtma, et lugupidamist ja autoriteeti võita. Erakondade mäng jäägu kõrvale, sest kaalul on rahvaesinduse tulevik. Ei tohi jultugi olla sihilikust võitlus-püüdest valitsusega, teha vastasrinda vastasrinna pärast, kirjutab J. Tõnisson „Postimehes“. Illojaalne kallaletung valitsusele annaks põhjust rahvaesinduse likvideerimiseks. Erakondade ainuvõim jäägu minevikku, kuid seadusandlus, riigi eelarve — need peavad jääma parlamendi kontrolli alla ⁷⁾.

Kuid riigikoguga läks siiski teisiti. Mõnede arvustavate sõnavõttude

3) „Postimees“ 1934, 4. 4.

4) „Postimees“ 1934, 22. 4.

5) „Postimees“ 1934, 10. 9.

6) „Postimees“ 1934, 10. 9.

7) „Postimees“ 1934, 25. ja 27. 9.

puhul valitsuse tegevuse kohta riigikoguliikmete hulgast lõpetas peaministri asetäitja riigivanema volitusel riigikogu istungjärgu. Varsti lehti ka teatavaks, et seda riigikogu enam kokku ei kutsuta. J. Tõnisson on veendumusel, et riigikogul oli siiski valitsusega koostöötamise tahe ja et sihilikult raskusi teha ei tahetud. Kuid parata pole enam midagi. Sündinud fakti ees seistes märgib ta ainult: „Asjade dünaamika viib meie poliitilise arengu edasi, kuni teatavad voolud ja tendentsid jõuavad endid lõpule viia“⁸⁾.

Rahvaesindus on nüüd „vaikivasse olukorda“ asetatud. Detsembris ilmub ka uue siseministri sundmäärus — eeskiri ajakirjandusele, mis ka siin loob „vaikiva oleku“. Tuleb peamiselt arvestada ametlike korraldusi ja soove. Sõjalaevade müügi protsessi puhul detsembris, kus riigikohus kaebelaudes õigeks mõistab, tahab „Postimees“ küsimust lähemalt valgustada. Lähemat valgustust enam ei lubata. Leht katkestab sellakohase ülevaate, lisades sinna juurde mõistaandva märkuse, et ta seda on sunnitud tegema. See märkus toob nende ridade autorile kui vastutavale toimetajale kaela ranga administratiivkaristuse. Sõnavabaduse ja arvustamise väravad tõmbuvad hoopis kitsaks. Kuid J. Tõnisson ei vaiki veelgi. Ta kasutab nüüd ridade vahel kirjutamise kunsti, mida õppinud juba ammu möödunud aegadel. Ta ei kuuluta alistumist, vaid räägib samblas metsas, mis on vanem kui kõrgemad puud. Jõulupühade puhul kirjutatud juhtkiri aga hõõgub isikuvabaduse ideest ja kõrgeimaist ideaalidest. Aga „demokraatia peab olema seemiselt aristokraatlik, kui tema ei pea chvriks langema kavalale demagoogiale“.

Uuel aastal omavalitsustegelaste kokkutulekul peetud kõnega annab riigivanem teada uue asutava kogu kokkukutsumise kavatsuse, kes peab põhiseaduse muutma. Ajakirjanduses jäävad sel puhul arvestavad sõnavõetud ära. J. Tõnisson ei saa siiski vaikida. Ta pooldab põhimõttelikult põhiseaduse muutmise kavatsust, kuid rõhutab aga selle juures, et see peab sündima maksvate seaduste ja põhiseaduse alusel⁹⁾. Selle kirjutuse pärast karistatakse vastutavat toimetajat teiskordselt, kuid nüüd juba märksa kõrgemalt.

Troostides end lootusega, et „üldine rahvusliku poliitika vaim, mis on meie rahva ja maa üle viinud kõigist mineviku raskustest, peab juhtima ka meie põlve püüdeid käesoleval silmapilgul ja ligemas tulevikus“¹⁰⁾, tegeleb J. Tõnisson juhtkirjanikuna nüüd enamalt jaolt apoliitiliste küsimustega, poliitilisi ainult niipalju puudutades, kui see antud olukorras võimalik. Muu hulgas avaldab ta vankumatut seisukohta, et põhiseaduse muutmise-eelnõu peab ilmingimata minema rahvahääletusele.

Kuigi J. Tõnissoni viimane valitsus võrdlemisi ebapopulaarselt oma töö oli lõpetanud, mille juures eriti valitsuse juhi vastu poliitiliste vastaste propaganda sihitud oli, nõnda et teda juba poliitiliselt surnuks loodeti pidada võivat, siis paistis 1935. a. kevadel teatav meeleolude muudatus sündinud olevat. Krooni kursi ümberhindamine, mille pärast palju ette-

8) „Postimees“ 1934, 3. 10.

9) „Postimees“ 1935, 17. 1.

10) „Postimees“ 1935, 2. 3.

heiteid oli tehtud, hakkas nüüd avaldama oma head mõju, mida pidi tunnustatama. Ja laevade-müügi operatsiooni suude³i nüüd ka juba kainemalt hinnata, pealegi kui kohus oli teinud oma erapooletu otsuse.

Maikuu valis ülikool J. Tõnissoni ühistegevuse õppetoolile professoriks.

Juba pikemat aega oli käimas „Postimehe“ majandusliku külje saneerimine. See nõudis J. Tõnissonilt palju jõu- ja närvikulu. Kuid parajasti ajaks, mil valmisid teatud kavad ja osanikkude peakoosolek 26. juuliks kokku oli kutsutud, tehti teatavaks sisekaitseülema otsus „Postimehe“ sekvestreerimisest. Peakoosolekul polnud enam midagi arutada. Sekvestralitsuse esimees kindral A. Tõnisson teatas samal õhtul J. Tõnissonile, et ta peab peatoimetaja kohalt lahkuma.

J. Tõnissoni kõrvaldamisega peatoimetaja kohalt muutus „Postimees“ paratamatult informatsioonileheks ilma poliitilise joonega. Selleks on ta jäänud ka pärast ümberkorraldusi, mis sekvestralitsuse juhtimisel teostati. J. Tõnissonile aga tähendas „Postimehe“ kaotamine rasket lööki. „Postimees“ oli tema elutöö, „Postimehega“ oli ta 40 aastat Eesti rahvusliku olemasolu eest võidelnud, „Postimeheta“ poleks J. Tõnissoni võitlused üldse olnud kujuteldavad.

Nüüd pidi ta siiski oma lehe juurest lahkuma. Sellest peale on juba raskem jälgida tema seisukohti riigipoliitilistes küsimustes, kuna tal täielikult puudus võimalus oma arvamuste avalikkuse ette toomiseks. Oma seisukohti saab ta avaldada ainult lähemaile poliitilisele sõpradele, kes temaga veel kokku puutuvad.

J. Tõnisson asub nüüd kogu jõuga teaduslikule tööle ühistegevuse professorina. Tema avaloeng 1935. a. sügisel saab ülikoolis omaviisi sündmuseks. Olles kaks semestrit loenguid pidanud, annab need kaheköitlise teosena välja. Paneb ka kohe käima ühistegevuse seminari.

Ühistegelised keskasutused asutasid ühistegevuse professuuri selles lootuses, et see hiljem võetakse Ülikooli seaduses ette nähtud õppetoolide hulka. Selleks saadi vastavalt poolt ka kindlakujulised lubadused. Aga kui anti dekreedid korras uus ülikoolide seadus, ei olnud ühistegevuse iseseisvat professuuri seal siiski mitte ette nähtud. Ühistegelised keskasutused jätkavad omal arvel professuuri ülalpidamist kuni 1. aug. 1939.

Kui endise vabandussõjalaste liidu järelejäänud tegelased 8. det. 1935 oma riigipöörde-janti kavatsesid korraldada, siis on nad kerge-meelse omavoliga ka J. Tõnissoni nime seadnud mingi „rahvusnõukogu“ liikme kohale. Nähtavasti olid nad selle juures juhitud kaalutlusest oma „rahvusnõukogule“ autoriteeti juurde hankida. See asjaolu tõi J. Tõnissonile mõningaid sekeldusi.

Valitsus otsustab korraldada 23.—25. veebr. 1936 rahvahääletuse, milles ette paneb riigivanemale volitus anda kahekojalise rahvuskogu kokkukutsumiseks, kes uue põhiseaduse välja töötaks. Ettepanek läheb rõhuva enamusega rahvahääletusel läbi. Ainult Tartus on enamus vastu. Valitsuse mõningate sammude puhul ühenduses uue põhiseadusega võtab J. Tõnisson osa endiste riigivanemate protesti esitamisest riigivanemale maksva põhiseaduse ja valimisevabaduste kaitseks. Riigivanem

vastab protesteerijaile oma avalikus sõnavõtus. Protestid jäävad tagajärjeta.

Rahvuskogu valimiste puhul 1936. a. asub J. Tõnisson algul seisukohal, et neist valimistest tuleb ka vastasrinnal oma kandidaatidega osa võtta. Kuid hiljem, läbi rääkides teiste vastasrinda kuuluvate ringkondadega, asutakse viimaste mõjuval algatusel seisukohale rahvuskogu valimistest mitte osa võtta. Peamiseks põhjuseks on asjaolu, et puudub igasugune poliitilise organiseerimistöö võimalus peale isamaaliidu. Valimistel esinevad ainult üksikud vastasrindlased omai algatusel ja saavutavad paiguti suurt edu.

Rahvuskogu II koja komplekteerimisel tehakse J. Tõnissonile ettepanek lubada end riigivanema poolt nimetada II koja liikmeks. J. Tõnisson oleks nõus, ainult ta kindlaks tingimuseks riigivanemale on, et uut põhiseadust ei pandaks maksma muul kui ainult põhiseaduslikul teel rahvahääletuse korras. Kuna see tingimus ei leia vastuvõtmist, ei anna ka J. Tõnisson nõusolekut enda nimetamiseks II koja liikmeks.

Rahvuskogu töötab uue põhiseaduse välja ja riigivanem paneb selle oma otsusega maksma.

24.—25. veebr. 1938. a. peetakse riigivolikogu valimised. Ka selleks puhuks ei lubata veel luua mingeid poliitilisi organisatsioone peale isamaaliidu poolt kujundatud rahvarinde. Kuid kõigele sellele ja ka muudele kitsendustele vaatamata otsustavad vastasrinda kuuluvad ringkonnad valimistel oma kandidaadid siiski üles seada. J. Tõnissoni kandidatuur seatakse üles Tartus, kuigi paljud poliitilised sõbrad teda heameelega Tallinnas näeksid kandideerimas. Rahvarinde poolt esitatakse J. Tõnissonile vastaskandidaadiks rinde kõige mõjuvam kandidaat Tartus, linnapea kindral A. Tõnisson.

Valimisvõitlusele selles valimisringkonnas on pöördutud kogu rahva poliitiliselt mõtleva osa lähelepanu. Valimiste tulemused peavad näitama, kas valijaskonnal on veel J. Tõnissoni vastu usaldust, või on ta selle tõesti sel määrel kaotanud, nagu seda vastaste poolt mõista on antud.

Valimisvõitluse läheb J. Tõnisson paljaste kätega sõna otseses mõttes. J. Tõnisson peab lootma ainult oma heale nimele ja nendele vabatahtlikele, kes oma poliitilisest tõekspidamisest tema kasuks suust suhu selgitustööd asuvad tegema. J. Tõnisson ise esineb paaril avalikul kõnekoosolekul. Tema kõnekoosolekuile ilmub kuulajaid Tartu oludes ennenägematul arvul. J. Tõnissoni kõned on oludest tingituna võrdlemisi tagasihoidlikud. Siiski saavad need kuulajaskonna tormilise poolehoidu osaliseks. Ühelt koosolekult saadavad kuulajad teda suurel hulgal kuni kodukseni.

Nähtavasti tingituna J. Tõnissoni valimiskoosolekute suurest edust ja tormilisest poolehoiust tema kõnedes avaldatud mõtetele tehakse J. Tõnissonile mitmesuguseid takistusi koosolekuruumide hankimisel. Samal ajal ei esine ajakirjanduses sõnumeid J. Tõnissoni kõnekoosolekute ja tema kõnede sisust.

Valimiste tulemused on vastaskandidaadile rabavad — äraantud häältest on J. Tõnissoni poolt antud 6041 häält, kuna vastaskandidaat kindral Tõnisson saab ainult 1616 häält. Kindral Tõnisson kaotab kauts-

joni, kuna ta on saanud vähem kui 1/4 valimisringkonnas äraantud häältest. Kokkuvõtetest selgub veel, et J. Tõnisson on isiklikult saanud häälte arvu poolest esimesel kohal üle riigi. Valimistulemuste selgumisel korraldavad üliõpilased koos hulga rahvaga J. Tõnissoni austamiseks suure meeleavalduse tema maja ees.

Riigivolikogu valimiste tulemused on vastuvaidlematuks tõenduseks, et valijaskonna poolehoid J. Tõnissonile on jäänud vankumatuks, vaatamata tema vastu tehtud kihutustööle.

J. Tõnissoni tegevus riigivolikogu esimesel istungjärgul ei saanud kuigi suurel määral avalduda, sest esiteks oli see istungjärg võrdlemisi lühike ja teiseks esitati arutamiseks ainult niisuguseid eelnõusid, mis teise järgu lähtisusega või nagu neid nimetati „keiserliku Tartu ülikooli pesuköögi seaduse-eelnõud“, milline mõiste pärit Vene teise duuma päevilt, kellel ainult selliseid eelnõusid arutamiseks anti.

Vabariigi presidendi kandidaadi ülesseadmisel riigivolikogus esitati K. Pätsi kõrvale ka J. Tõnissoni kandidatuur, kuid seda ainult vastasrinna demonstratsiooni avaldusena, kuna vähemusse jäämine oli juba ette teada.

J. Tõnissoni töö praeguses riigivolikogus saab tõsisemal määral avalduda alles pärast nende ridade kirjutamist.

O. MÄND

ÜHEST VANAST HÄÄST RAHVUSLASEST

Endise koolipoltsi mõlgutlust dr. O. Kallase 70-nda sünnipäeva järelkajaks

„Hää rahvulase“ mõiste on meil viimasel ajal jälle võet siin-sääli vaagimisele. Mõnigi mees, kes eesti rahva teadvuses juba aastakümneid on olnud „vana hää“ rahvulane, võib-olla koguni rahvulliku suurmehe aupaistuses, on teistelt „uutelt häädel“ rahvulasilist imestusega võind kuulda kahtlusisigi oma patriotismi aadressil. Kuna meie päevil Eesti rahvusriigis eesti rahvulane olla pole just kõige ennastohverdavam tegu, siis ei ole ju ime, et üksikuil juhtumeil tekib koguni võistlus häärahvulane-olla-tahtmises. Niipalju kui see õilis tahtmine peab sammu vastava võimise ja on pällvaatatajaille kaaseestlasile usutatv kõnesoleva rahvulase na esineva isiku enda elukäigu (näit. ta enda perekonna eestikeelsuse ja -meelsuse, eeliseseisvusaegsete ülikoolimatriklite rahvulalht-rite jm.) seisukohalt vaadatuna, on asjad korras ja jääb vaid rõõmu tunda, et eesti patrioot olla tähendab midagi tõsiselt, omakasupüüdmatult taotlemisväärselt.

Oskar Kallas, k. a. oktoobrist saadik meie kõikide üllatuseks juba 70-aastane, on neid vanu häid eesti rahvulasi, kes kui patrioot ei vaja rektzaamtulelist silti ega avalikus kohas kuulutamist. Nii möödus ka tema juubelipäev võrdlemisi vaikiselt, päämiselt Kallase elutööst osa saand organisaatsioonides harda meeletuletuse tähe all. Pole kuulda olnud, et isegi tema koolilinn Kuressaare oleks mõne tänava ristind Kallase-nime-

liseks või et ta sünnivald tema oleks valind aukodanikuks vms. Kallase rahvuskultuurilised teod püsivad igasuguse illuminatsioonitagi niikaua kui Eestis ilma hanejalgadeta saab rääkida rahvuslusest ja rahvuslikest teadusist. Sapienti sat meelde tuletada vaid sedagi, et meil Eestis vaevalt keegi teine on nii mitme kodumaise kultuur- ja teadusasutise auliige kui dr. Kallas. See kriiskusetä, laiale avalikkusele kahjaks võrdlemisi vähe ütlev tunnustus, mida pole esile kutsund miski muu kui tunnustetava enda elutöö erikaal, näitab aga kõige erapooletumalt, et meil temas on tegu tõelise eesti suurmehega. Kallas kui esimene tõsise teadusliku ettevalmistusega eesti rahvaluuleuurija, kui Kraasna ja Lutsi murrete teenekas raamatusseraiuja, kui eestikeelse teadusliku töö üks veendunuimaid põhjapanijaid, kui suur organisaator ja kividekandja eesti rahvaluulematerjalide kogumisel, muuseumimõtte arendamisel ja rahvusliku keskraamatukogu loomisel, kui eesti rahvuslike teaduste bibliograaf, kui eelisesisevusaege „Postimehe“ rahvakasvatustliku suuna üks kandvaimaid jõude, kui Eesti-Soome suhete üks tõsiteolisimaid rakendajaid, kui emakeelse kooli innukas eestvõitleja, eesti nime propagandeerija jne. jne. — Kallas kui vagudeajaja ja külvimees on teind tööd ja õhutanud tööd, millele suurgi sortsidekaril üle öö ei suuda enam kurja teha. Kuid tähtis pole olnud ainult see, mida Kallas oma teadusliku ja rahvuskultuurilist tööd kaugeltki mitte soodustand kutselöö kõrval on jõudnud teha, vaid ka see, kes ta on olnud — praaliva etteikkumiseta, oma isikliku käitumise eeskujuga sügavalt mõjund eesti rahvuslane järelärkamisaege akadeemilise rahvusluse saksastumisele kaldund õhkkonnas, pajuvenestuse lillade lubadustega keerises, kaset okupatsioonipäevade kirjusid beiraa-tide-illusioone. Kui aastat 25 tagasi Tartu keegi loeltes väheseid eesti kodukeelega vanemaid haritlasperekondi, siis oli dr. Kallase perekond nende hulgas üks alati mainitud. Kui paljudel aladel dr. K. on olnud ideede- ja tõugeateandjaks, see on alles meie organisatsioonide ja avalike tegelaste laualaegastes tema saadet kirjades varjul. Kultuurilooline Arhiiv edaspidi igatahes oma vaikiva käsikirjalise ainekustuga alles suudab anda õige pildi dr. K. kultuurtegevuse mitmepalgelisest. Mainitagu näit., et isegi Londonis saadikuks olles ta on mahti võtnud Akad. Emakeele Seltsile saata mitmeid viljakaid õigekeelsuslikke ettepanekuid. Ka Tartu üliõpilaskonna „ühe põhjamaise valge mütsi alla“ viimise mõtet, mille teostumise fiaskot me nüüd kaheksusega peame konstaterima, on allakirjutanu teada tema olnud algatamas ja arendamas, rääkimata kõigest muust.

Dr. Kallase rahvuskultuurilise elutöö ja hilisema (Eesti iseseisvustajast pääle) diplomaaditegevuse kõrval on avalikkuses hoopis varju jäänd pedagoogitegevus kui tema kauaaegseim kutsela. Ta on m. j. Tartu koolides olnud keelteõpetajaks a. 1903—1918, on selle pika aja kestes Tartu noorsoole saanud avaldada otseseimat mõju mitte ainult kui rahvuslik tegelane, vaid ka kui kasvataja. Allakirjutanu kui üks tema õpilasist Tartu Aleksandi gümnaasiumis Maailmasõja päevil julgeb siin puudutada Kallast kui vene kooli e e s t i õ p e t a j a f ja tema mõju eesti õpilasile. Õppisime Kallase juures saksa keelt. See oli tookord riigikoolis verivaentlase keel, ta oli (prantsuse keele kõrval) ainult valitavaks aineks

paari nädalatunniga. Meie mittekõnelejate (negovorjaščije) salgaga, mis koosnes päämiselt maapoistest ja umbvenelasist, võis doktorihärral küll vaev olla tööd teha, päälegi kuna venelasil muidugi juba keele hääl-damisegagi oli ületamatuid raskusi. Ja huvi aine vastu ei võind „sõja-olukorras“ eriti suur olla, eriti kuna kadund temperamentne matemaatikaõpetaja Z. pooled oma tundidest kulutas venerahvuslikuks sakslaste materdamiseks, saksavastaseiks anekdootideks jne. Kuid Oskar Mihhailovitši laiaõlgne, imposantne pedagoogikuju pani kõige šovinistlikumagi venelase ainesse tõsiselt suhtuma. Ta oli valind oludekohase printsiibi — nõuda non multa, sed multum. Lihtsais asjus eksida ei tohtind. Kui keegi vääratas deklinatsioonis või atribuudi tarvitamisega, siis tuli järgmisel tunnil minna klassi ette ja veatult ette lugeda ein guter Mann, eine gute Frau, ein gutes Kind või der gute Mann jne. See oli univerversaalkaristus üpris rumalate deklinatsioonivigade eest, sellest pääsemist polnud. Küllap seda kõik tolleaegsed dr. Kallase negovorjaščiid mäletavad tänini, ja sugugi mitte pahameelega, sest karistuse määraja ise oli pedagoogina haruldaselt rahulik, tasakaalukas ja häätujuline, tihti oma uhkete vurrude tagant vargsi muigavgi. Temas polnud midagi kroonulikku, nagu seda kroonukooli õpetajalt oleks võinud oodata, ega ammugi mitte poliitilikku, kuid ta pani poisid end kuulama ja muidu klassis tavaliisist „kõrvaltegevusist“ loobuma. Läks mõnikord teksti lugemisel keeleõpetuse üksikasjult reaaliiale ja ajas siis eriti huvitavat juttu. Allakirjutanu mäletab veel praegu tänuhulka, kuidas tal oli juhus kogu seda kooli vene ja saksa värki unustades korra klassis seletada koduküla vana põllu-„lõikude“ mõistet, mida hiljuti ühelt külavanamehelt oli kuulnud. See oli muidugi koolipoisile üllatuseks, et neist külaasjustki tohib selles ümbruses rääkida ja et vene kooli õpetajat selline asi huvitab. Muidu ju selles koolis kõik oli aupaklikus kauguses sellest, mis kuulus ühe maalt tulnud õpilase kodusesse ringi. Muide ei mäleta, et Kallasel distsipliinipidamisel oleks tulnud poiste vastu kuri olla. Kord küll tal kulnud kipusid kortsu allakirjutanu pinginaabri, häätujulise venelase S. tegevuse pärast. Oli antud kodus valmistada lausenäiteid mingi keeleõpetusnähtuse kohta ja S-l tulid need tahvlile märkida. Noormees kirjutas tahvli tagaküljele ja pööris selle siis klassi ette: „Es war einmal ein Mann, der hatte rote Hosen an“. Lause oli muidu ilus ja S. kohta üllatavalt veatu, aga mitte just teema kohane. Aga ega seepärast pikka juttu ei olnud. Nii oli see ka teistel „kriisimomentidel“ Kallase tunnis, need likvideerusid rahulikult. Meie saksa keele õpetajale tema klassi ilmumisel seepärast ega ka ei lauldud „Vera tšudnaja maja'd“ või ms., nagu liiga kõvakäelisile pedagoogidele. Tema must kaap võis rahulikult rippuda õpetajatetoa nagil ega läinud seda keegi kättemaksuks lõhkuma, nagu juhtus ühe teise närvitseva pedagoogi mütsiga, mille pärast poisse koolist väljagi heideti.

Olulisemana kui see, mis dr. K. meile oli saksa keele tundides, tundub nüüd aastate tagant asju mõeldes — ilma et tahaksin tema kui tasakaaluka, õiglase pedagoogi mõju klassile alahinnata — see, mida ta meile eesti õpilasile tähendas kui kindla rahvusliku meelsusega eestlane selles võõras õhustikus. Meie kooli õpetajad, paari erandiga, olid

muulased või eestlusest mitte midagi hoolivad pooleestlased, ja siis korraga — dr. Kallas. Meil oli teada tema meelsus ja positsioon eesti avalikkuses, niisamuti nagu me teiste õpetajate suhtumisest ja vihvjeist olime teadlikud ka tema autoriteetsusest kaasõpetajate peres. Ei tarvitse pikalt minna seletama, et riisuguse õpetaja moraalne mõju taganurka tõmbunud eesti õpilasile, — ka neile, kes otse tema juures ei õppinud — oli tugev. Tuli koridoris vastu, peatas sind mõnikord kuuehõlmast, rääkis maakeeli, mida teistel õpetajail (harvade eranditega) polnud kombeks. Hallile maapoisile andis julgust juba seegi, et ta nägi, kuidas keegi tema olemasolust ja püüdest oli huvitat, võib-olla ühe koolipäeva huvidest kaugemale vaadates. Temap seegi vist oli, kes ühel sellisel peatamisel tähendas, et eesti poistel on pühapäeviti võimalik eraviisil koolis mag. Grünthali juures eesti k. tundides käia. Häbistavalt väikene see emakeeleõppijate rühm (eriti kui arvestada Tartu Aleksandri gümnaasiumist tulnud praeguste patriootide hulka!) oli, kuid mul on tänini arvamus, et sellegi rahvusliku pisiettevõtte taga oli dr. Kallas. Koolis peeti hommikupalvust kolmes rühmas: veneusulisile pidulikuis nn. aktisaalis, sakslasile (ja saksakeelse usuõpetusega eestlasile) võimlusaalis ja puhasverd eestlasile ühes alumise korra klassiruumis. Kuni elas veel meie vana usuõpetaja Kornelius Treffner ja õpetas meile kreekaakeelset Testamenti, laulsime sääil kõrvaletõrjutud salgas harilikult ikka enamasti üht ja sama laulu „Oh vaga Jumal, kes...“, ja ka Kallase poeg, sama kooli nooremast klassist, võtlis meie alandlikust „negovorjaštšite“ palvusest osa. Ja siis kui Maailmasõja lõpu poole Tartu õpilased läksid nii julgeks, et hakkasid omi asju ajama E. Rahvuslikus Noorsoo Liidus, siis võisid asjaosalised Aleksandri gümnaasiastid selles lausa mässumeelses sellskonnas näha ka oma kroonuõpetaja Kallase kõige otsemaid järeלטulijaid. Asi läks viimaks koguni niikaugele, et revolutsioonaastral 1917 Aleksandri gümnaasiumi koolipeoks juba õpiti eestikeelseid isamaalaule ja poolmurt meestehäältega nad innuga ettegi kanti. Kui toleaeegseist õpetajast keegi seda väikest intermezzot häämeelega mälestab, siis on selleks arvatavasti jällegi dr. Kallas, küllap kindlasti ka me tookordne usuõpetaja J. Varik. Okupatsioonisuve jooksul tehti Aleksandri gümnaasiumist saksa kool. Lõppklasside eesti poisid seisid raske otsustamise ees: kas jääda oma endisse, ümberorganiseerit kooli või otsida endakohasemat paika Treffneri gümnaasiumis või mujal. Ajad olid nii segased, et kodurahvas ja muud vanemad nõuandjadki olid nõutud. Kuid otsustamisele viis paljudki vanemaist aleksandristidest kulutulena levinud teade: dr. Kallas pole enam selle gümnaasiumi õpetaja, järelikult see pole enam meie kool. Kallasel endal nähti tegemist olevat Treffneri gümnaasiumis, sest sinna dokumente üleviivad tema „negovorjaštšid“ kohtasid teda juba selle kooli kantseleis. Lõpptulemuseks oli aga see, et Aleksandri gümna. vanemate klasside eestimeelsete õpilaste boikott okupatsioonigümnaasiumile kujunes õige sirgjooneliseks, ja „süüotsijad“ võivad selles tagantjärele tähtsal määral leida Kallase autoriteetse kultuurtegelase- ja pedagoogikuju mõju.

Eelnevad read pole mõeldud nagu mingiks atestatsiooniks vanale hääle õpetajale endiselt pahavõitu koolipoisilt, ka pole nendega sukel-

det sügavasse mälestussalvedesse, et anda mingisuguseid uusi, seniavastamatuid lisandeid dr. Kallase ulja isiku tundmisele. Siin on ainult tahet rõhutada üht, mida meie avalikkus Kallasest teab juba aastakümneid: ta on meie v a n a h ä ä rahvuslane, kes ka vene kooli õpetajana ei ajand kesta, vaid neile oma õpilasile, kel kõrvad olid kuulda ja silmad näha, oli enam kui ainult numbritepanija õpetaja. Ka hiljem, iseseisvusajal, oma diplomaaditöökoormast hoolimata on dr. Kallas õhutava osavõtuga jälgind vähemalt nende oma koolipoiste ettevõtteid, kellede tööala liikus tema enda teaduslike ja rahvuskultuuriliste harrastuste piirides või piirimail. Allakirjutanu ja arvatavasti mõni teinegi nende ridade lugeja on saand kogeda seda vana hää õpetaja ja rahvuslase tähelepanu soojust ja ühineb seetõttu eriti siiralt nende laialiste eeslaste-hulkadega, kes dr. Kaldale tema 70-nda sünniaasta jõuludeks saadavad tänu ja õnnitlusi kõige temalt eesti kultuurile antu ja loodetavasti veel edaspidigi antava eest.

Juullus Mägiste

DEMOKRAATIA LIIGITUSEST UUSIMA AJALOO VALGUSES.

6.

Liberaalse demokraatia põhimõtted suutsid XIX sajandi keskpaiku raevutseva reaktsiooni õhkkonnas juurduda ainult Sveitsi föderatiivses väikeriigis. Ent reaktsiooni möödumisel tõstsid demokraatlikud jõud 1860-ndail aastail jälle võimsalt pead, saavutamata siiski kusagil sääraseid kaugeleulatuvaid tagajärgi nagu Sveitsis. Venemaa lakkas Aleksander II reformide tõttu olemast see vägev reaktsioonikalju, mille vastu a. 1848—49 olid murdunud Kesk-Euroopas voogava revolutsioonilise liikumise lained. Suutnud 1863—64 suuri väevu summutada poolakate vabadusvõitluse, pidi Vene tsarism siitpeale lakkamatult võitlema möödukaist reformest mitte-rahuldatus haritlaskihtidega, kelle propagandistlik tegevus äratas vene ühiskonna senisest unisest tardumusest. Itaalias teostus seniste väikeriikide ühinemine rahvuslikuks ühikriigiks liberaalsete kodanlike elementide ja Garibaldi ümber koondunud vabariiklike revolutsionääride koostöö kaudu. Garibaldi vabatahtlike jõukude võidud äratasid kogu Euroopas erakordset vastukaja. Samuti köitis meeli P.-A. Ühendriikides puhkenud sessioonisisõda, mis ägeda heitluse järel lõppes neegerorjusi taunivate põhjariikide võiduga. Ajutisest roidumusest vabanenud, andusid rahvad kõikjal uue innuga rahvuslikele, poliitilistele ja sotsiaalsele liikumistele. 1848. a. revolutsiooni ajal kokkuvarisenud demokraatlike parteide asemele astus nüüd homogeensemaga ühiskondlik rühmitis — tööstusproletariaat, kes haaras enda kätte vanema sotsiaalse demokraatia poolt kõrvaleheidetud relvad³⁴.

³⁴ A. Rosenberg, op. cit., lk. 139—146.

Sotsiaalse demokraatia tugevus oli seisnud selles, et ta üldise rahvapärase liikumisena oli koondanud enda ümber töötavate rahvahulkade laialised kihid ja neisse sisendanud erakordse võitlusinnu. Võitluses üldise valimisõiguse eest olid kehvemad klassid arenanud demokraatliku lipu all kirglikku energiat ja läinud sageli kuni võitlusteni barrikaadidel. Kuigi need võitlused oma ebamäärase programmi ja ühises rindes tekkinud mõrade tõttu ei olnud otseselt saavutanud oma eesmärki, olid nad rahvahulkade ülesraputamisel nende tavalisest loidusest ja nende tahte karastamisel ikkagi etendanud esmajärgulise tähtsusega osa. Toeludes neis võitlustes omandatud kogemustele võidi 1860-ndal aastal sealt edasi sammuma hakata, kuhu 1848. a. revolutsiooni nurjumisel oli peatuma jäädud. Vastavalt muutunud ajaoludele tekkisid seejuures mitmed uued demokraatliku massiliikumise suunad ja vormid.

1860-ndail aastail tekkinud poliitilise elavnemise õhkkonnas hakkasid Lääne-Euroopa juhtivate maade töölismassid otsima omavahel tihedamat kontakti rahvusvahelises ulatuses ja püüdsid luua vasempoolsete demokraatlikkude jõudude universaalset võitlusrinnet alalhoidlikkude või reaktsiooniliste jõudude vastu a. 1864 Londonis rajatud *Esimees Internatsionaali* näol. See töölisrühmitiste ja ametiühingute rahvusvaheline koondis esindas eri maade töötavate rühmitiste oluliste ühishuvide nõhimõtet ja taotles suurtest poliitilistest liikumistest osavõtmise kaudu laiade masside koordineeritud ühisaktsioonide teel parandada nende poliitilist ja majanduslikku seisundit. Selles mõttes jätkas ta mittemeli võitlust vanema sotsiaalse demokraatia poolt püstitatud eesmärkide eest. Ohilasi seadis ta aga *Karl Marxi* mõjul enda ülesandeks töölisklassi üldise vabastamise töörahva enda jõudude kaudu ja iga-suguse klassivalitsuse hävitamise. Kuna Marxi pooldajad püüdsid selle eesmärgi taotlemisel kasutada ka legaalselt poliitilist tegevust olevate riikide piires, rõhutas anarhistlik suund *M. Bakunin*'i juhatusel vajadust kõik olevad poliitilised režiimid radikaalsete revolutsiooniliste meetoditega kõrvaldada. Nende suundade vastuolu tõttu varises *Internatsionaal* lühikese, ent hoogsa tegevuse järel varsti kokku³⁵.

Teiseks uueks demokraatliku massiliikumise vormiks kujunesid tööliskonnas tekkivad poliitilised parteid, mis eraldusid kodanliku ilmega erakondadest ja hakkasid taotlema nende omadest erinevaid eesmärke. Nad said oma alguse Saksamaal, kus (nagu nägime) kodanlikud kihid püüdsid tööliihulki mingi üleoleva heatahtlikkusega hooldada. Reaktsiooni ajastul olid need saksa töölised, kes omasid elavamaid poliitilisi huve, toetanud liberaalseid kodanlikke rühmitisi, eriti eduerakonda. Preisi põhikorra-konflikti ajal 1860-ndate aastate algupoolel tekkis aga selles suhtes järsk pööre seoses *Ferdinand Lassalle*'i väljaastumisega poliitilisele areenile. See juudi päritoluga andekas eraõpetlane osutus võimeliseks poliitiliseks taktikuks ja kõneosavaks agitaatoriks. Kasutades ägedat konflikti Preisi valitsuse ja liberaalse kodanluse vahel rajas

³⁵ B. Nicolaievsky and O. Maenchen-Helfen, op. cit., lk. 261—367; E. Dolléans, Histoire du mouvement ouvrier 1830—1871, Paris 1936, lk. 277—360.

Lassalle a. 1863 iseseisva tööliiserakonnana Üldise Saksaa Töölisteühingu ja avaldas selle presidendina palavikuliselt agarat tegevust tööliismasside mobiliseerimisel. Tema arvates pidi riik arendama inimkonda vabadusele sel teel, et demokraatlikud töötavad rahvahulgad võitlevad endile kätte üldise valimisõiguse, vallutavad riigivõimu ja teostavad selle abil põhjaliku ühiskondliku reformi. Üldise valimisõiguse kõrges hindamises jätkas Lassalle sotsiaalse demokraatia, eriti tsarismi traidsioone³⁶.

Lassalle pidas ülearuseks kodanikkude kihtide loetamist tööliste poolt konservatiivse Preisi valitsuse vastu, sest kodanlus olevat 1848. a. revolutsiooni ajal näidanud, et ta ei ole võimeline revolutsiooniliseks võitluseks ja jätab otsustaval momendil oma liitlased saatuse hooleks. Seetõttu tuleb tööliklassil pidada iseseisvat poliitilist joont ja koonduda oma parteiliste organisatsioonide ümber. Nähes ette Saksamaa ühendamist Preisi juhtimisel hakkas Lassalle avaldama oma tegevust selles suunas, et ühendatud Saksaa rahvaesindus valitaks üldise valimisõiguse alusel. Selles mõttes astus ta isiklikku kontakti Preisi peaministri Bismarckiga, kes võitluses kodanikkude kihtide võimutaolustele vastu oli hakanud kaaluma üldise valimisõiguse andmist, et sel teel vähendada kodanluse poliitilist osatähtsust. Ida-Saksaa maaelu jälgimisest saadud tähepanekute alusel uskus Bismarck, et lihtrahvas hääletab tulevikuski konservatiivsete jõudude poolt ja aitab sellega kindlustada neile rahvaesinduses enamuse. Seevastu ootas Lassalle üldisest valimisõigusest mitte reaktsioonilisi, vaid revolutsioonilisi tagajärgi. Ta arvas, et laiad rahvamassid küll alguses võivad sattuda sõltumusse valitsusparteidest, kuid varsti ennast vabastavad nende hooldamise alt ja hakkavad pidama iseseisvat demokraatlikku taktikalist joont. Lassalle'i arvates pidi Reinimaadele iseloomulik tööstustöölise tüüp oma revolutsioonilise mentaliteediga varem või hiljem taga plaanile tõrjuma Taga-Pommeri kuuleka ja passiivselt ülemusele alluva maatöölise tüübi. Saksamaa industrialiseerumise ja urbaniseerumise järel pidi üldine valimisõigus kujunema tähtsaks võitlusrelvaks klassiteadvusele jõudnud tööstusproletariaadi käes. Sellist arengut ei pidanud Bismarck kuidagi võimalikuks ja uskus, et üldine valimisõigus Saksas samuti aitab kindlustada valitsuse positsioone, nagu Napoleon III plebistsiidid olid algul andnud Prantsuse II keisririigile rahvapärasuse aupaistet. Kui Lassalle Bismarckiga keskustelles oli tähendanud, et konservatiivse partei ja uue tööliispartei liit võiks olla ainult ajutise iseloomuga, sest varsti peaks mõlema vahel tekkima äge võitlus, vastas Bismarck talle iseleadvalt: „Es kommt nur darauf an, wer von uns der Mann ist, der mit dem Teufel Kirschen essen kann. Nous verrons.“ Nüüd on kaugemast perspektiivist vaadatuna selgunud, et see mees oli siiski Lassalle, mitte aga Bismarck!³⁷

Oma taktikalistes kaalutlustes osutas Lassalle erakordset ettenäge-

³⁶ H. Oncken, op. cit.; M. Howell, The Chartist Movement, Manchester 1918, lk. 312; A. Rosenberg, op. cit., lk. 148 jj.

³⁷ H. Oncken, op. cit., lk. 374—403; K. Haenisch, Lassalle, Berliin 1923, lk. 109 jj.

likkust, sest Saksa poliitiline areng järgneva poolsajandi jooksul toimus kaunis täpsalt Lassalle'i poolt püstitatud skeemi järgi. Ainult üks kärsitult auahne Lassalle mõnevõrra selle arengu tempo suhtes, mis osutus funduvalt aeglasemaks Lassalle'i poolt oletatud tempost. Lassalle'i äkilise surma järel jätkas tema poolt loodud töölispartei oma tegevust, sulas a. 1875 ühte ta kõrval tekkinud puhimarksistliku töölisparteiga ja võitis tööliiskonnas küll pikkamööda, kuid seda järjekindlamalt pinda, vabastades töörahvast kodanliku liberalismi poliitiliste mõjustuste alt. Samal ajal rajas Bismarck a. 1867 Põhja-Saksa liidu ja a. 1871 Saksa keisririigi riigipäeva tõepoolest üldise valimisõiguse alusele. Säärane üldisel valimisõigusel rajanev rahvaesindus pidi tema arvates raudse klambrina Saksa ühikriiki koos hoidma ja seda kaitsema Saksa väikeriikide dünastiate ja rahvastiku partikularistlikkude püüdluste vastu. Ühtlasi pidi üldine valimisõigus aitama vaos hoida saksa kodanlikke kihte ja ohjendada nende võimupüüdeid. Seetõltu võeti see demokraatlik institutsioon nende kihtide poolt vastu üsna terava arvustusega: prof. R. v. Mohl nimetas üldise valimisõiguse andmist poliitiliselt küpsemata rahvahulkadele Bismarcki andestamatuks poliitiliseks patuks ja kirjanik G. Freytag — kergemeelseimaks kõigist ta eksperimentidest³⁸.

Bismarcki poolt loodud Saksa keisririik pakub parima näite selle tõsiasja kohta, et üldise valimisõiguse olemasolu ei tee ka korralikult ja seaduspäraselt funktsioneeriva riigiparadaadiga riiki igakord tõeliseks demokraatiks, hoolimata sellest, et vastava riigi rahvastik seisab küllaltki kõrgel kultuuritasemel. Saksamaast ei kujunenud rahvusriiki, kus laiad massid oleksid moodustanud riiki kandva jõu, vaid siin tõusis juhtivale kohale Preisi võimuriik oma militaarsete ja bürokraatlikkude traditsioonidega. Sõjavägi, bürokraatia ja politseiaparaat jäid täielikult sõltuvaks Saksa keisri tõusnud Preisi kuningast, kes valitses rahvaesinduse ees mitte poliitilist vastutust kandva riigikantsleri kaudu. Nii olid avaliku elu juhtivad ja otsustavad jõud üsna rippumatud riigipäevast kui üldisest rahvaesindusest ja täidesaatev võim ei tarvitsenud kuigi suures ulatuses arvestada seadusandliku võimu organite taht. Riigipäeva kõrval säilinud Preisi maapäev oli valitav hoopis erilise valimisõiguse alusel ja erines oma koosseisult tunduvalt Saksa riigipäevast; riigikantsleril oli seetõltu kerge üht asutist teise vastu välja mängida. Nii viisi aitas üks parlament nõrgestada ja piirata teise võimu. Põhja-Saksa liidu põhiseaduse loomise ajal kirjutas 1848. a. Preisi ministrina teotse-
 nud L. Camphausen Preisi kuningannale, et selle liidu tõelise ke-

³⁸ J. Ziekursch, Politische Geschichte des neuen deutschen Kaiserreiches, I, Frankfurt a. M. 1925, lk. 226 jj. Oma mälestustes räägib Bismarck, et üldine valimisõigus oleval pidanud elendama ka leatavat patriotismi õhulavat osa välisriikide võimaliku kallalelundi juhuks: „Im Hinblick auf die Notwendigkeit, im Kampfe gegen eine Obermacht des Auslandes im äussersten Notfall auch zu revolutionären Mitteln greifen zu können, hatte ich auch kein Bedenken getragen, die damals stärkste der freiheitlichen Künste, das allgemeine Wahlrecht, ... mit in die Pfanne zu werfen, um das monarchische Ausland abzuschrecken von Versuchen, die Finger in unsere nationale omelette zu stecken". Bismarck, Gedanken und Erinnerungen, II, Stuttgart 1898, lk. 58.

hami moodustavat ühtlustatud sõjavägi, kuna kõik teised selle juurde loodud asulised esinevat ainult kaunistusmantlikesena, mida võib teha kas sametist või siidist, sinisena või valgena, narmastega või äärekau-
nistustega³⁹.

Järelikult jättis Bismarck Preisi militaarse ametnikkude riigi endisel kujul püsima ja tegi ta pealegi tõeliseks Saksamaa valitsejaks. Mitte Saksa keisririigi üldised organid — liidunõukogu ja riigipäev — ei omandanud loodud rahvusriigis juhtivat kohta, vaid see kuulus Preisi kuningale ja Preisi peaministrile, kes oligi tavaliselt ühtlasi riigikantsleriks. Säärase konservatiivse režiimi loomisel ei juhtunud Bismarcki ainuüksi ta püüded Preisi junkrute võimupositsiooni kindlustada, sest selle kihiga oli Bismarck oma poliitilises tegevuses mõnigi kord üsna teravasti vaenujalal. Pigemini oli ta lähtunud mõningaist välis- ja sõjapoliitilistest kaalutlustest, mis tema arvates tegid vajalikuks rangelt distsiplineeritud militaarse monarhia loomise. Bismarcki arvates pidi uus Saksa keisririik oma ebasoodsa geograafilise asendi tõttu, mis tegi talle paratamatuks tarbe korral sõdida ühtaegu kahel või kolmel rindel tugevate suurriikide vastu, hoolitsema eriti oma sõjalise tubliduse ja vastupidavuse eest. Kuid jõudlusvõimelise sõjaväe loomine ja ülalpidamine võis tema arvates toimuda ainult Preisimaa kaudu, kes omas selleks vastavaid kogemusi ja kalduvusi. Et ära hoida Preisi militaarse süsteemi hävitamist uues Saksa ühikriigis, selleks tuligi teha Preisi kuningas kõigi Saksa sõjavägede üldjuhiks ja Saksa välispoliitika juhtijaks. Teiseks pidi sellise range korraldusega režiim kindlustama riigis sotsiaalselt rahul ja kaitsema varandusega rahvaklassi kõigi võimalikkude sotsiaalsete rünnakute vastu. Kehtiva riiginduse kindlustamiseks olevat vaja tagada poliitiline esivõim riigis neile kihtidele, kes esindavad omandi ja korra põhimõtteid, sest kehvikute võimulepääs tekitaks varsti üldise anarhia ja võiks viia kogu riigi laostumisele⁴⁰.

Saksa riigi loomise aegadel ei moodustanud laialised töötavad rahvamassid maal ja linnades oma organiseerimatuse ja vähese poliitilise huvid tõttu veel sellist jõudu, mida uue riigi aluste rajamisel oleks vaja olnud tõsisemalt arvestada. Tõeliste poliitiliste jõuühikute nimesid esinesid siin suurmaal ja linnades koos peamiselt sellest kihist rekruuteeruva ohvitserkonnaga ja kõrgema bürokraatiaga ja liberaalne kodanlus, kes koosnes suurärimeestest ja tööstureist, haritlaskonnast ja linnade väikekodanlikest keskkihist. Bismarck ei püüdnudki neid erineva eluvaatega ja lahkumisevate huvidega ühiskondlikke rühmi üksteisega orgaaniliselt siduda ja sõbralikule koostööle rakendada. Tema arvates pidi jätkuma sellestki, kui ühiskonnast kõrgemal seisev keisrivõim hoiab oma autoriteediga ja võimuressursidega neid sotsiaalseid

³⁹ Ziekursch, op. cit., I, lk. 206—225.

⁴⁰ Bismarck, op. cit., II, lk. 59 j. j.; 233 j. j. Esimesena mainitud kohas väidab ta: „Ein Staatswesen, dessen Regiment in den Händen der Begehrlichen, der novarum rerum cupidī und der Redner liegt, welche die Fähigkeit, urteilslose Massen zu belügen, in höherem Masse wie Andre besitzen, wird stets zu einer Unruhe der Entwicklung verurteilt sein, der so gewichtige Massen, wie staatliche Gemeinwesen sind, nicht folgen können, ohne in ihrem Organismus geschädigt zu werden“.

jõude kuidagi koos ja sunnib neid leidma omavahel mingi *modus vivendi*. Riigikantslerina toetus Bismarck kord ühele, kord teisele kihile ja sundis mõlemal range käega riigivankrit edasi vedama. Suurima poliitilise erikaalu säilitasid Saksa keisririigis loomulikult monarhile lähemal seisvad konservatiivsed junkruteriingonnad. Kodanlikke kihte püüdis Bismarck rahuldada teatavate mõõndustega majanduslikul ja kultuurilisel alal; sel teel suutis ta ajutiselt oma poole võita rahvusvabameelsesesse parteisse koondunud suurrakodanlike elemente, kuna eduerakonda kuuluv radiikaalne intelligents ja väikekodanlus jäid ta režiimi suhtes püsivalt eitavale seisukohale⁴¹.

Oma erzkordse autoriteedi tõttu suutis raudne kantsler e h t s a d i k t a a t o r i n a Saksa juhtivaid ühiskondlikke klasse vajalikus kuulekuses hoida, nii et neil enam ei jätkunud julgust riigieelarve kinnitamata jätmisega kantslerile survet avaldada, millist meetodit Preisi maapäev oli 1860-ndate aastate põhikorra-konflikti puhul püüdnud tagajärjetult rekendada. Nii võis Bismarck riigikantslerina ajada iseseisvat poliitikat, ühendades ja lahutades riigipäeva parteisid vastavalt oma erisihedele igal antud momendil. Võimuahne isikuna alistas ta keisrigi oma tahtele ja oli paarikümne aasta jooksul tõeliseks Saksamaa valitsejaks. Ta suhtus rahvasse kui lihtsasse võimutsemisobjekti, kes ei oska ise oma saatust juhtida, ega olnud milgi tingimusel nõus Saksa riigikorda edasi arendama demokraatlikumas suunas. Nii sai Saksa keisririik üldisele valimisõigusele toetuva riigipäevaga vaid teatavaks p s e u d o d e m o k r a t i a k s, kus keiser ja kantsler teostasid tõelist võimu, kuna rahvaesindus moodustas pigemini mingi dekoratiivse ornamendi: riigipäev võis küll võimu teostajale ajutiselt mõningaid tülilikaid takistusi teha, ei suutnud aga neile pidevalt peale suruda laiemate rahvahulkade tõelist tahet. Selline sügav vastuolu Saksa riiginduse välise fassaadi ja selle tõelise olemuse vahel põhjustas Saksamaal permanentse sisekriisi, mis omandas vastavalt ajatingimustele üha uued vormid ja lõpuks õonestaski kogu Bismarcki ehituse alused.

Saksa riigindusele osutus väga ohtlikuks asjaolu, et m a a i n d u s t r i a l i s e e r u m i n e muutis XIX sajandi lõpul põhjalikult senised proportsioonid eri ühiskondlike klasside vahel, kuna aga poliitiline režiim jäi selliseks, nagu ta Saksa ühikriigi tekkimisel oli loodud. Rahvastiku linnastumise tagajärjel kasvasid kodanlikud kihid ja tööstusproletariaat nii arvult kui ka klassiteadvuselt ja omandasid XX sajandi alguseks hoopis suurema sotsiaalse erikaalu, kui neil oli olnud Saksa riigi rajamise aegadel. Saksa töölikond vabanes üha enam kodanlike kihtide ideoloogiliste mõjustuste alt, koondudes sotsiaaldemokraatliku töölispartei ümber, mille mõju massidele ei suutnud pidurdada Bismarcki poolt kehtima pandud karm sotsialistideseadus ja vasempoolsete tegelaste administratiivne ja kohtulik jälitamine. Valitsevate võimude õnneks ei teotunud aga sotsiaaldemokraatlikult häälstatud töölikonna ja teiste opositsiooniliste rahvakihtide liitu-

⁴¹ Ziekursch, op. cit., II, passim; Arthur Rosenberg, Die Entstehung der deutschen Republik, Berlin 1928, lk. 11—17.

mist üheks suureks võillusrindeks kehtiva konservatiivse režiimi vastu. Saksa sotsiaaldemokraatia koondas endasse peamiselt tööstusproletariaati ega sõlminud oma eksklusiivse kihihuvilise programmi ja partei sirgjoonelist puhtust rõhutava taktika tõttu mingeid tihedamaid sidemeid ei talupoegkonnaga ega radikaalselt häälestatud kodanikkude ja väikekodanikkude kihtidega, keda häiris eriti sotsiaaldemokraatia poolt järjekindlalt rõhutatud kosmopoliitlik patsifism. Suhtudes terava arvustusega olevasse režiimi ja eitades järjekindlalt kodanliku ühiskonna institutsioone ei osutanud Saksa sotsiaaldemokraatia, kes enne Maailmasõda tõusis suurimaks ja paremini organiseerunud poliitiliseks jõuks Saksa keisririigis, eriti kindlat enda kehtimapaneku taht. Ta eelistas passiivse ootamise taktikat ega omanud täpsamat kava lähema tuleviku võimalikkude võilluste jaoks. Seetõttu ei moodustanud ta, hoolimata oma arvulisest tugevusest, sellist revolutsioonilist jõudu, kes oleks kõigi opositsiooniliste elementide juhtijana ja koondajana võinud kummutada vastuolulise ja sisemiselt pehkinud pseudodemokraatliku režiimi. Niiviisi võiski viimane eksisteerida kuni Maailmasõjani ja varises kokku alles siis, kui Saksamaa oli kaotanud selle sõja⁴².

7.

Veel puudulikumat kujul teostusid demokraatlikud institutsioonid Itaalias, kus 1860-ndail aastail oli samuti tekkinud rahvuslik ühikriik konstitutsioonilise monarhia näol. Itaalia troonile tõusnud Sardiinia dünastia ei saavutanud kuigi suurt populaarsust ja monarhism osutus siin rohkem mõistluse kui südame asjaks; ainult suuri väejuhtimise Itaalia ühendamise eksiioonist innukalt osavõtnud vabariiklased monarhia olemasoluga leppida, kuna poliitilistest sündmustest täielikult kõrval seisnud harimata rahvamasid jäid ueski kuningriigis endisse passiivse kuulekuse ossa. Alguses omasid valimisõigust ainult need kirjaoskajad meesisikud, kes maksid otsemakse vähemalt 40 liiri aastas, s. t. umbes 2% kogu rahvastikust, ja neistki ei käinud enamik valimistel häält andmas. Ka varandusliku tsensuse kaotamine ja selle asemel kolme-aastase kooliskäimise tingimuse tarvituselevõtmine 1882. a. valimisseaduse-reformis ei parandanud väga oluliselt asja, sest suur enamik rahvastikust ei saanud mingit kooliharidust ega omandanud isegi lugemisoskust.

Seetõttu kujunes poliitiliselt aktiivseks jõuks ainult jõukam ja haritum vähemik, mis koosnes Põhja-Itaalia tööstureist, lõunapoolsete alade suurmaaoomanikest, edasi ametnikest, sõjaväelastest ja haritlastest. Valitsusvõimu teostasid kord parem-, kord vasempoolsed parteid, ent tegelikult polnud nende vahel kuigi suuri tõelisi erinevusi. Valimisi korraldati Napoleon III stiilis riigiametnikkude, suurmaaoomanikkude ja teiste kohalikkude võimumeeste kaasabil. Suures vaesuses viirelevate külakehvikute rahufused suruti karmilt maha ja linnatööliste streigiliikumiste summutamisel rakendati ohtrasti poliitseilisi vahendeid. 1880-ndail aastail poliitilises elus esilekerkinud transformism, s. t. valitsuste sagedane ümberkujundamine vastavalt igakordse päevapoliitilise momendi huvidele,

⁴² A. Rosenberg, Demokratie und Sozialismus, lk. 274—305.

mõjus laostavalt kogu parteilisele süsteemile ja muutis parteid oma kõikvõimsate juhtide lihtsaks saatjaskonnaks. Nii jäi Itaalia liberaalne kuningriik tõeliselt demokraatlikust režiimist veelgi kaugemale maha kui Saksa keisririik. Lõpuks 1913. a. kehtimapanud üldine valimisõigus andis küll suure juurdekasvu demokraatlikule sotsialistlikule parteile, mille kasvu soodustas maa industrialiseerumise käik, kuid seegi oluline reform ei muutnud väga tunduvalt kujunenud režiimi ilmet⁴³.

Paremini juurdusid demokraatlikud institutsioonid Prantsusmaal, mis III vabariigi ajastu raskeis ja ägedais sisekriisides muutus parlamentaarselt valitsetavaks riigiks. Napoleon III valitsemisaja lõpul oli siin jälle hoogustunud liberaalne ja demokraatlik liikumine energilise ja kõneosava rahvatribuuni L. G a m b e t t a juhtimisel. Gambetta koondas enda ümber radikaalselt häälestatud väikekodanlikke hulki, haritlasi ja mõnevõrra ka töölisi, kellel antud momendil polnud ei oma poliitilisi organisatsioone ega mõjukamaid juhte. Liberaalse opositsiooni töös sundis Napoleon III-at pehmemdama senist poolsõjalist diktatuuri, otsima kontakti kodanlike kihtidega ja katsetama parlamentaarse monarhia režiimi, mis aga varsti langes Saksa-Prantsuse sõjas Napoleonile osaks saanud hävitava kaotuse tõttu. Karl Marx oli Prantsuse bonapartismi langemisest lootnud suurt elustavat tõuget Euroopa demokraatlikule arengule ja ennustanud uue revolutsioonilise perioodi algust. Tõeliselt kujunesid aga lood hoopis teisiti.

Parisis kuulutati küll Sedan'i katastroofi järel jalamaid vabariik välja, ent see osutas erakordseis sõjatingimustes esialgu lausa alalhoidlikke jooni. Sõjaoludes korraldatud rahvuskogu valimistel hääletasid talupoegkond ja väikekodanlikud provintsilinnade kihid rahuiha tõukel monarhistide poolt, kes lubasid peatset rahu ja kindlat korda. Rahvuskogu monarhistlik enamik sattus otsekohe teravasse konflikti kodanlike demokraatidega, eriti aga sõjaka ja radikaalse Pariisi töölikonnaga. Viimane püüdis jätkata Prantsuse revolutsioonilise sotsiaalse demokraatia traditsiooni ja asendada senise tsentraliseeritud riikliku võimu- ja sunniaparaadi autonoomsete linna- ja maakogukondade vaba föderatsiooniga. Ent sellised kommunaalse demokraatia taotlused olid täielikus vastuolus Prantsuse poliitilise arengu ajalooliste traditsioonidega. Seetõttu ei leidnud Pariisi tööliste poolt 1871. a. algupoolel rõjutud kommun talupoegades ja teistes laiemais töötavais kihtides mingit kõlapinda ega kasvanud sellest välja mingisugust jõulisemat liikumist sotsiaalse demokraatia nimel. Muust töötavast rahvast isoleerunud Pariisi proletariaat ei suutnud endale leida ei võimelisi juhte ega kindlat teotsemiskava ja jäi peagi alla rahvuskogu valitsuse sõjalistele jõududele. Et neis võitlustes hukkus Prantsuse proletariaadi energilisim eelvägi ja liikumise likvideerimisele järgnes karm reaktsioon, jäi Prantsuse tööliikumine nüüd mõneks ajaks täiesti soiku. Lausa ebatavalistes välis- ja kodusõja tingimustes tekkinud kolmas vabariik kujunes omapäraseks konservatiivseks demokraatiaks,

⁴³ R. Michels, *Italien von heute*, Zürich 1930, lk. 28—60; B. Croce, *Geschichte Italiens 1871—1915*, Berlin 1928, passim.

kuna sotsiaalne demokraatia, mille lipu all lõõtvavad kihid olid võidelnud alates Suurest revolutsioonist, varises sepsel kujul lõplikult kokku⁴⁴.

Mitme aasta jooksul valitses isegi suur selgusetus edaspidise riigivormi suhtes. Rahvuskogu monarhistlik enamik püüdis uue põhiseaduse loomisel anda riigile konstitutsioonilise kuningriigi kuju ja teha kuningavõimust tugeva ja autoriteetliku institutsiooni, mis kindlustaks korra ja hoiaks ära Pariisi kommuuni faoliste sotsiaalsete liikumiste kordumise. Alles siis, kui monarhia rajamine nurjus legitimistide ja orleanistide vastuolude ja troonikandidaadi, Bourbon'ide soost Chambord'i krahvi isemeelsuse tõttu, loobus osa jõukamaid kodanikke kihte sellest lootusest osutunud üritusest ja hakkas leppima konservatiivse vabariigi mõttega. Suur osa ülemklasside esindajaist jäi aga endiselt truuks monarhistlikele ideedele, mida esialgu toetas kogu oma autoriteediga katoliku kirik. Seetõttu pole mitmest eriosast koosnev 1875. a. põhiseadus mingi teooria või süsteemi tulemus, vaid moodustab suuremal määral kui ükski teine konstitutsioon teatava sündmustekonstellatsiooni produkti. Mitte ideed ega veened ega rahvuskogu suveräänne tahe ei loonud kolmanda vabariigi, vaid see tekkis ajalingimuste ja asjadekäigu sunnil. Tegelikult oli vabariik olemas; Thiers'i kukutamine presidendikohalt ja ta asendamine Mac-Mahon'iga rahvuskogu poolt a. 1873 oli loonud teatava parlamentaarse traditsiooni; kuningriiki ei õnnestunud teostada ja aastaid kestnud üleminekuajale oli vaja teha ükskord mingi lõpp. Neil puhtpraktilistel kaalutlustel sai monarhistlikus rahvuskogus jaanuaris 1875 ühehäälelise enamiuse Wallon'i üks paranduseettepanek, milles kõneldi vabariigi presidendist. Nii aktsepteeris rahvuskogu vabariigi kui teatava tõsiasja üsna vastumeelselt, parema lahenduse puudumise tõttu⁴⁵.

Leppinud vabariikliku režiimi säilitamisega, püüdis rahvuskogu anda sellele võimalikult alalhoidlikku ja monarhiale sarnanevat ilmet. Saadikutekojade valimistel jäi püsima aastast 1848 eksisteeriv üldine valimisõigus, mida aga võimukandjad olid harjunud rakendama säärase osavusega, et selle võimalikke radikaalseid tagajärgi konservatiivsed elemendid enam ei osanud kartagi. Ent selle koja kõrvale seati poliitilisele kontinuiteedi põhimõtte esindajana hoopis teissuguse struktuuriga senat, mille koosseis uuenes väga aeglaselt ja mis pidi esindama konservatismi traditsioone. Samasugust autoriteedi ja korra kaitsja osa pidi teostama seitsmeks aastaks kodade ühise koosoleku poolt valitav ja tarbekorral tagasisalvitav president. Nii sisaldas 1875. a. põhiseadus mitmeid elemente, mis pidid kindlustama võimu rahvuskogus domineerinud ülemklassidele ja vajaduse puhul võimaldama tagasipöördumist mingi ainuvalitsusliku režiimi juurde.

⁴⁴ Ch. Seignobos, *Le déclin de l'empire et l'établissement de la 3e république*, E. Lavisse'i toimetatud koguteose *Histoire de France contemporaine VII köide*, Pariis 1921, passim; A. Stern, *Geschichte Europas seit den Verträgen von 1815 bis zum Frankfurter Frieden 1871*, X, Stuttgart ja Berliin 1924, lk. 421—469, 506—535; M. Deslandres, *Histoire constitutionnelle de la France, L'avènement de la troisième république*, Pariis 1937, lk. 57—115.

⁴⁵ M. Deslandres, *op. cit.*, lk. 125—448. Selles hiljuti ilmunud teoses antakse väga üksikasjaline ülevaade 1875. a. põhiseaduse tekkeloo kohta.

Põhiseaduse loojad olid kavatsenud teha presidendist eriti tugeva riikliku organi ja suruda rahva poolt valitava saadikutekoja hoopis tagasihoidlikku ossa. Kuid juba rahvuskogule järgnevate aastate (1875—79) poliitiline areng tühistas need kavatsused kaunis suures ulatuses ja valas üsna konservatiivsesena mõeldud põhiseaduse raamesse tunduvalt liberaalsema sisu. Nende aastate kestel toimus vabariikliku enamusega saadikutekodade ja monarhistliku meelsusega presidendi vahel äge võitlus esikoha pärast riigis. Konservatiivide hämmastuseks andis üldine valimisõigus muutunud ajaoludes hoopis teissuguseid tulemusi, kui need, millega 1875. a. põhiseaduse loomisel oldi arvestatud. Valimistel saavutasid kodanlikud vabariiklased, kelle juht Gambaetta oskas oportunistliku taktikaga võita vabariigile paljud seni kõhkleva seisukohal asunud mõõdukad elemendid, üha suuremaid võite monarhistide üle. Vabariiklik rinde, mis ulatus töelistest suurbodanluse ühe osani, sundis a. 1877 Mac-Mahon'i terava põhikorrakonfliktide järel alistuma ja ametisse kutsuma saadikutekoja enamikule vastava, vabariiklastest koosneva valitsuse. Vabariikluse laine tõus osutus niivõrra imposantseks, et konservatiivide ja nende usaldusmees Mac-Mahon ei riskinud alustada võitlust selle vastu nende kasutada olevate sõjaliste ja poliitiliste võimuvahenditega, vaid eelistasid kapituleerumist uue tõusva jõu ees. A. Rosenberg nimetab seda otse imeks, et Prantsuse kodanlik demokraatia saavutas võidu monarhistlike, konservatiivsete jõudude üle, kelle käes olid kõik tõelised võimuvahendid, pealegi mõni aasta peale kommuuni mässu, hetkel, mil Pariisi proletariaat oli veel täielikult võimetu väljaastumiseks. Kui Mac-Mahon, olles tüdinud alatistest viljatuist konfliktidest saadikutekoja ja valitsusega, loobus a. 1879 presidendi-ametist, võidi katsed valitseda Prantsusmaal bonapartistlike traditsioonide vaimus pidada lõplikult nurjunuks. Siitpeale on Prantsusmaal kõikumatult püsinud parlamentaarne režiim, mida iseloomustab saadikutekoja ülekaal senali ja presidendi üle⁴⁶.

Mac-Mahon'i lahkumise järel restaureeriti kodanlikud vabadused kaunis ulatuslikul kujul ja anti amnestia Pariisi kommuuni tegelastele. Siitpeale võis radikaalne töölisliikumine jälle areneda legaalsel kujul. Ühtlasi ründasid oportunistid (nii kutsuti mõõdukaid vabariiklasi) hoogsalt klerikalismi positsiooni ja hakkasid piirama katoliku kiriku tegevusvabadust usundilisel ja kultuurilisel alal. Nüüd arenes antiklerikaalne liikumine, mis on mitmes suhtes võrreldav keskaegsete võitlustega vaimuliku ja ilmliku võimu vahel. Katoliku kiriku poolt propageeritavad eluideaalid olid oma usundilise dogmatismiga, paavsti monarhistliku autoriteedi tunnustamisega ja hierarhilise ühiskonnakorralduse rõhutamisega täielikus vastuolus demokraatlik-egalitaarse riigikäsitusena ja ilmliku mentaliteediga. Ei ole siis ime, et Gambaetta kuulutas klerikalismi vabariikluse tõeliseks vaenlaseks. J. Ferry ja P. Bert piirasid 1880-ndail aastail mitmete seaduste kaudu katoliku kiriku mõju haridusküsi-

⁴⁶ M. Deslandres, op. cit., lk. 449—511; Ch. Seignobos, L'évolution de la 3e république, E. Lavissee'i tsiteeritud koguteose VIII köide, Pariis 1921, lk. 1—51; A. Rosenberg, op. cit., lk. 231.

mustes ja arendasid riiklike ilmlikkude rahvakoolide võrku. Neis küsimustes tuli vabariiklastel lüüa ägedaid lahinguid konservatiividega, kes nägid katoliku kirikus enda kindlaimat tuge. Nii märgitses kolmas vabariik mõnelgi alal ilmselt edusammu Prantsuse ühiskonna demokraatiseerumise suunas ⁴⁷.

Siiski jäi Prantsusmaa ka kolmanda vabariigi ajal ainult „konservatiivseks demokraatiaks“, mida eraldab õieti suur vahemaa föelistest liberaalsest demokraatiast. Alalhoidlikud ühiskondlikud jõud omasid siin väga suurt sotsiaalset erikaalu ja hoidsid oma käes tähtsaid võimupositsioone. Karles oma tugevate naabrite, eeskätt Saksamaa, võimalikke kallaletunge, oli Prantsusmaa sunnitud pidama suurt alalist sõjaväge üldise väeteenistuskohustuse alusel. Samuti nagu Saksamaal, esines ka Prantsuse ohvitserkonnas kalduvusi moodustada riiki riigis ja mõjustada poliitilist elu ühes või teises mõttes. Kõik kolmanda vabariigi suuremad poliitilised kriisid olid seotud kõrgemate sõjaväelaste politiseerivate püüetega (Mac-Mahon'i kriis, Boulanger' kriis, Dreyfus'i kriis). Tavaliselt ühtisid need eripüüdlused konservatiivsete ülemkihtide omadega ja moodustasid tõsiseid ohte Prantsuse demokraatlike jõududele. Teise demokraatiavaenulise elemendi moodustas arvukas, iseteadev ja hästi distsiplineeritud bürokraatia, mille juured ulatuvad tagasi kuni hiliskeskajani. Napoleon I poolt korraldatud tsentralistlik haldussüsteem püsis vankumatult kogu XIX sajandi kestes ja pidas visalt vastu kõigile riigi põhikorra muutustele. Samuti kui Napoleon I ajal olid prefektid ka hiljemini kohtadel tõelised riigivõimu kandjad ja hoidsid rahvaslikku vajalikus allumuses, mida soodustasid sajandite jooksul kujunenud subordinatsioonivaim ja vabade omavalitsusasutiste lausa puudulik arenemine ⁴⁸.

Kõrgemaist ühiskonnakihtidest põlvneva ohvitserkonna antidemokraatlikud tendentsid, katoliku kiriku mõju seltskonnale, eriti noorsoole, tsentraliseeritud haldusaparaat ja rahvasfikus sajandite jooksul kujunenud harjumused võimude korraldustele alistumiseks, — kõik need tegurid on Prantsusmaal olulisel määral raskendanud riigi ja ühiskonna tõelist demokraatiseerumist. Samas suunas on avaldanud mõju ka mõned teised Prantsuse ühiskonna iseärasused. Prantsusmaa on jäänud esijoonel agraarmaaks, kus suuri linnu esineb vähe ja kus toonandvaiks ühiskondlikeks kihtideks on talupoegkond ning väikekodanlus. Suure osa rahvasfikut moodustavad rõhutatuult individuaalstliku elukäsitusega väiketalupeod. Samal ajal põlvneb suur osa linnaelanikke maalt ja osutab oma mõtlemises ning teotsemises

⁴⁷ Ch. Seignobos, op. cit., lk. 58—117; G. Weill, Histoire de l'idée laïque en France au XIX-e siècle, Pariis 1925, lk. 264—289; A. Bergsträsser, Staat und Wirtschaft Frankreichs, E. Curtius'e ja A. Bergsträsser'i teose Frankreich II köide, Berliin ja Leipzig, lk. 27—34.

⁴⁸ A. Bergsträsser, op. cit., lk. 154—162; A. Rosenberg, op. cit., lk. 233 jj., 341; W. Frank, Nationalismus und Demokratie im Frankreich der dritten Republik 1871—1918, Hamburg 1933, lk. 85. Viimane autor refereerib üht Bülow' jutuaamist Gambellaga, kes olevat väitnud, et prantslaste üle olevat (nende harjumuste tõttu võimudele alistuda) hoopis kergem valitseda, kui teiste rahvaste üle.

talupoeglikku meelelaadi, kandes (A. Siegfried'i sõnade järgi) vaimselt talupoja tööpluusi. Paul Morand on tähendanud, et inglise tööline läheb töö lõpetamise järel mängima jalgpalli, kuna prantsuse tööline, kes oma hingelt on jäänud talupojaks, ruttab töötama oma aia-kesse. Agraarse ühiskonna domineerivus on vajutanud oma märgi ka Prantsuse riigindusele, mis osutab agraarse demokraatia jooni. Prantsuse talupoeg ja temale hingeliselt lähedal seisev provintsi-linnade väikekodanlane on oma põhiloomult suur individualist; ta korraldab kainelt ja mõistuspäraselt oma isiklikku elu, kogub lakkamatult kapitali, ei sel teel suurendada oma sõltumatust välismaailmast ja tõusta teatava keskmise jõukuse tasemele, hoiab ikka oma isikliku eelarve vajalikus tasakaalus, isegi neil aastail, mil riigi eelarves esineb puudujääk, ja hoolitseb eeskujulikult enda järglastegi hüveolu eest. Hoiuste omanikud, s. t. kaugelt suurim osa prantsuse rahvast (kommunistidki kaasa arvatud) moodustavad erilise finantsdemokraatia, mille huvid mitmes suhtes ühtivad mõõtuandva finantsoligarhia omadega. Prantslane armastab enam rahakogumist ja selle paigutamist võimalikult väikese riskiga kui laiajoonelist ja kärsitut kapitalistlikku ettevõtlikkust, mis töötab erakordset kasumit, ent on samal ajal ühtlasi seotud erakordse riskiga⁴⁹.

Kodanlikud eluideaolid on Prantsusmaal erakordself tugevad neiski rahvaklassides, kes on juba mitme generatsiooni jooksul pooldanud Suurest revolutsioonist põlvnevat radikaalseid ja demokraatlikke loosungeid ja osutanud ilmsel kirikuvaenlikkust. Keskmise prantsuse süda asub (A. Siegfried'i tähenduse järgi) vasemal pool, tema rahatasku aga (ja millisel prantslasel ei oleks oma rahatasku?) kindlasti paremal pool. Seetõttu on prantsuse rahva enamikule, hoolimata tema puhuti üsna kaugele küündivast poliitilisest radikalismist, omane kalduvus elutargalt ja kainelt seisukohta võtta tema isiklike huve riivavate küsimuste puhul. Prantsusmaa vähese industrialiseerumise tõttu ei oma tööstusproletariaat siin väga suurt sotsiaalset erikaalu ja on pealegi samuti üsna tugevasti nakatunud äsjakirjeldatud kodanlikust, individualistlikust ja ratsionalistlikust mentaliteedist. Kodanliku elukäsituse prevaleerimine on Prantsuse „väikese mehe demokraatia“ üks olulisemaid jooni ja annab sellele teatava sotsiaalse konservatismi ilme⁵⁰.

Prantsuse rahva enamik seisab vasem- ja parempoolsete äärmuste vahel ja peab üldiselt mingit keskmist joont, kaldudes sellest kord ühele, kord teisele poolele. Sellist kõikuvust näeme ka Prantsuse valitsemisüsteemis, kus esineb üsna reeglipäraseid vönkumisi vasempoolsema ja parempoolsema orientatsiooni vahel. Prantsusmaal ei kujunenud kolmanda vabariigi ajal mingit stabiilsemat poliitilist tasakaalu. Mõõdukalt vabariiklik suund asetseb kahe tule vahel ja oli sunnitud mõõndusi tegema kord parempoolseile, kord radikaalidele (hiljemini ka

⁴⁹ A. Siegfried, *Tableau des partis en France*, Paris 1930, lk. 13—19, 28—33; V. Ormesson, *Qu'est-ce qu'un Français*, Paris 1934, lk. 195 jj.; A. Bergsträsser, op. cit., lk. 60 jj., 66 jj., 89 jj.

⁵⁰ A. Siegfried, op. cit., lk. 47, 87—90; A. Bergsträsser, op. cit., lk. 63 jj., 115.

sotsialistidele). Järelkult polnud Prantsuse valitsused puhtal kujul ei kodanliku ülemkihi huvide esindajad ega laiade rahvakihtide huvide eestvõitlejad. Siin ei kujunenud mingit ühe kihi valitsust ega püsivamat kompromissi kihtide vahel. Elukutselised vabariiklikud poliitikud kõikusid vastavalt ajaoludele kahe äärmuse vahel ja ajasid ilma püsivama põhimõttelise ilmeta päevapoliitikat. Kui nad püüdsid rahuldada laiemaid rahvakihte ja üritasid selles mõttes radikaalsemaid poliitilisi või sotsiaalseid reforme, pörkasid nad varsti kokku rahanduslike, kiriklike ja sõjaväeliste ringkondadega ja leidsid senatis oma üritustele kindla piduri. Kui selline valitsus ületamatute takistuste tõttu langes, järgnes talle tavaliselt hall ja loid töökabinett, kes ajas vaid jooksu- ja püüdis võimaluse järele rahuldada parempoolsete soove. Kui see lõpuks oma ilmetuse ja saamatusega tekitas laiades kihtides üldise rahulolematuse, asendati ta jälle radikaalsema reformivalitsusega. Nüüd algas vana mäng otsast peale; teostatigi tavaliselt mõned vähemad reformid, kuni jälle kokku pörgati ületamatu parempoolse opositsiooniga. Sellise labiilse ja kõikuva valitsemisüsteemi tõttu osutus võimatuks teostada põhjapanevaid ulatuslikke reforme laiade töötavate rahvakihtide huvides, välja arvatud mõned uuendused hariduse- ja kiriku- ja riigialal. Prantsuse parlamentarismi-veski jahvatas küll suure müraga, kuid pahatühtlitsna tühjalt. Loomulikult ei saa kolmanda vabariigi-aegset Prantsusmaad kuidagi pidada tõeliseks liberaalseks demokraatiaks⁵¹.

Eelöeldust järgneb, et Euroopa mandri suurriikides ei pääsenud liberaalse demokraatia põhimõtted, hoolimata üldise valimisõiguse teostamisest, enne Maaailmasõda kusagil puhtal kujul võidule. Seetõttu minetasid demokraatlikud ideaalid pikapeale oma endise võlu ja ausära. Demokraatiaks hakati pidama kõiki neid riike, kus rahvaesinduse kujundamine toimus üldise valimisõiguse alusel, küsimata sellest, kas ja kui suurel määral neis riikides pääses kehtima laialiste rahvahulkade tõeline poliitiline tahe. Kõik see valmistas pinna Maaailmasõja järel saabunud raskele demokraatia-kriisile.

8.

Hoopis omapärast rada sammus Inglismaa poliitiline areng Maaailmasõjale eelnenud poolsajandil. Siin tekkis eriline poliitiline režiim, mida võiksime kutsuda imperialistlikuks demokraatiaks. Kodanliku liberalismi ajastul (1832—67) olid Inglise valitsevad kihid hoidnud kõrge valitsemisentsuse abil laiemad rahvahulgad aktiivsest poliitilisest elust eemal. Tšaristliku liikumise nurjumise järel andus Inglise tööliskond oma kutsuühingute võrgu arendamisele ja näis olevat huvi kaotanud iseseisva poliitilise teotsemise vastu. Inglismaa oli neil ajal oma majanduslikus arengus saavutanud niivõrra kõrge taseme, et ta võis tööstuskapitalismi survel siirduda vabakaubanduse süsteemile, kartmata ühegi teise maa majanduslikku võistlust. Tööstuslik ja kaubanduslik õitseng võimaldas kapitalistlikele kihtidele erakordselt

⁵¹ A. Siegfried, op. cit., lk. 123—131; A. Rosenberg, op. cit., lk. 236 jj.

kõrget kasumit ja tööstustöölisele nende elustandardi tunduvat tõusu. Inglismaa majanduslik primaat näis olevat niivõrra loomulik ja igavene tõsiasi, et Manchesteri koolkonna juhid hakkesid isegi propageerima loobumist meretagustest asumaadest kui kulukast ja täiesti ülearuvest ballastist. Ent need kolooniad (Kanada, Austraalia j. t.), kellele võimaldati suuremaid vabadusi, kiindusid nüüd ise emamaasse hoopis suurema innuga kui endise rangema koloniaalse režiimipäevil⁵².

Liberalistlik ideoloogia osutas vähest huvi võimuküsimuste vastu ja pani mingi naiivse optimismiga kõik lootused majanduslikule vabadusele kui teatavale universaalsele arstimile. Selle vastu tekkis Inglismaal varsti reaktsioon, mille tähtsamaks esindajaks tõusis Benjamin Disraeli. Tema seadis valgusajastust põlvnevaile liberalismi ideedele vastu õpetuse orgaanilisest seisuslikust ühiskonnakorrast ja inimeste loomulikust võrdsusest. Aristokraatlikud kihid olevat kutsutud rahvast juhtima ja masside hüveolu eest vastavate sotsiaalse reformide teel hoolitsema. Poliitilised õigused olgu kokkukõlas kohustustega ja võimetega. Disraeli taotles mingit mõistlikku kompromissi ülemate ja alamate rahvaklasside vahel Inglise maailmavõimu poolt pakutavate üldiste paremuste alusel. Konservatiivse vähemusvalitsuse ministrina teostas ta a. 1867 teise valimisreformi, mis valimistsensuse alandamise teel andis valimisõiguse suurele osale linnades asuvast tööstusproletariaadist. See oli otsustavamaid samme Inglise riigikorra demokraatiseerimise teel ja võimaldas üle miljonile oskustöölisele siitpeale poliitiliselt aktiivseks teguriks tõusta⁵³.

Inglise parlamentaarne demokraatia, mille algust võib dateerida Disraeli poolt teostatud valimisreformist, arenes ja tugevnes üldise majandusliku tõusu pinnal. Et materiaalse hüveolu kasvamisest said teiste rahvakihtide kõrval osa ka laiad töötavad massid, siis ei püüdnud nad saavutatud poliitilisi õigusi kasutada mingiks oleva ühiskonna vastu suunatud aktsiooniks ega võtnud isegi vaevaks asutada endi huvidele vastavat uut poliitilist parteid. Nad tavatsesid hääletada nende kodanlike kandidaatide poolt, kes rohkem arvestasid laiate masside soove ja huve. Tegelikult võistlesid sel nn. kuninganna Victoria aegse kompromissi (*Victorian compromise*) ajastul omavahel ainult kaks parteid, kes seisid teineteisele üsna lähedal nii oma ühiskondlikult koostisel kui ka üldiselt põhimõttelistelt seisukohtadelt ja erinesid teineteisest vaid mõningais eriküsimustes. Seetõttu arenes Inglise poliitiline elu küll hoogsas tempos, aga ilma sügavamate vapustusteta, kahe suure riigimehe — Gladstone'i ja Disraeli — juhtimisel. 1874. a. pääsesid liberaalide ridades kaks töölist esmakordselt alamkotta, mis asjaolu äratas neil ajal üldist imestust ja huvi⁵⁴.

See Victoria aja kompromiss lõppes XIX sajandi lõpul ja XX saj. algul

⁵² W. Hallgarten, *Vorkriegsimperialismus*, Pariis 1935, lk. 28 jj.; Fr. Hertz, *Staatstradition und Nationalismus*, Zürich 1937, lk. 239.

⁵³ Fr. Hertz, op. cit., lk. 240; A. Rosenberg, op. cit., lk. 200 jj.; L. Cahen, *L'Angleterre au XIX-e siècle*, Pariis 1924, lk. 114—119.

⁵⁴ H. J. Laski, *Democracy in crisis*, London 1934, lk. 33 jj.; G. Güttler, op. cit., lk. 50 jj.

riikidevahelise imperialistliku võistluse esilekerkimisega, Inglise kutseühingute poliitilise tegevuse fõusuga ja iseseisvate sotsialistlikkude töölisparteide tekkimisega. Juba Disraeli oli peaministrina osutanud elavaid huve võimupoliitiliste küsimuste vastu. Ta hakkas 1870-ndais aastais teostama sihikindlat prestiiži- ja ekspansioonipoliitikat ja rõhutama suure koloniaalse impeeriumi ideed. Järgneval kümnendil esines imperialistliku poliitika ideoloogina J. Seeley omas erakordse menu osaliseks saanud teoses *The expansion of England* (1883). Nüüd tekkis võimas imperialistlik liikumine rahvusliku prestiiži, majandusliku natsionalismi, agressiivse altruismi ja teiste selliste hüüdsõnade tähe all. See haaras peale Inglismaa teisigi suurriike, kellest igaüks taotles võimaldada oma maa kapitalidele võimalikult laia rakendumisala ja kõrvaldada oma mõjupiirkonnist väliskapitalide ja -kaupade võistluse. Rõhutatult imperialistlikku välispoliitikat hakkas Inglismaa ajama alates Salisbury valitsuse võimuletulekust a. 1886⁵⁵.

Inglise imperialism piirdus impeeriumi suuruse ja vägevuse idee propageerimisega, emamaa ja asumaade vaheliste sidemete tugevdamisega ja mõnede vähemate alade, nagu buuririikide, vägivaldse liidendamisega. Suurejoonelisemaks agressiivseks võimupoliitikaks ei jätkunud Inglismaal, kes hoidus üldise väeteenistuse siseseadmisest, vajalikul määral maaväge. Seetõttu domineerisid teiste suurriikide suhtes Inglise välispoliitikas imperialismi ajastul üldiselt defensiivsed tendentsid. J. Chamberlain'i jt. poolt hoogsalt teostatud imperialistlik poliitika asus vankumata kodanliku demokraatia alustel, juhtis aga oma hooga natsionalistliku propaganda kaudu laide töötavate rahvakihtide tähelepanu ja huvid välispoliitilistele võimu- ja prestiižiküsimustele. Nii viisi õnnestus kõigil tööliskonna huvi mõneks ajaks imperialistlikkude loosungite külge ja sundida neid unustama neile lähedasemat sotsiaalseid probleemide ringi. Samuti suudeti imperialistlikul ajastul mõnevõrra tõsta tööliste ainelist seisundit sellise võimupoliitika toetusel saadavate majanduslikkude paremuste kaudu. Ent kõik need saavutised olid ajutise ja mööduva iseloomuga ega jaksanud laiemaid töötavaid rahvahulki kestvamalt imperialistlikkude püüdlustega siduda⁵⁶.

Osa Inglise töölisti andus XX sajandi alguses innukalt sotsialistlikule liikumisele, mis alates 1880-ndaist aastast oli immitsenud pikkamööda nende ridadesse, ja viis 1906. a. valimistel umbes 30 äsja asutatud tööerakonna esindajat alamkotta, kuna teine osa lakkas toetamast imperialistlikult häälestatud konservatiivse ja hääletas jälle liberaalsete kandidaatide poolt. Selle tagajärjel saavutasid liberaalid 1906. a. valimistel erakordselt suure võidu, mis märgitseb Inglise maailma-sõjajaeelse imperialistliku demokraatia lõppu. Et 1884.—85. a. kolmas parlamendireform oli, peamiselt maatööliste arvel, kahekordistanud valimisõiguslike kodanikkude arvu, ilma et oleks siiski teostanud täielikult üldist va-

⁵⁵ H. J. Laski, op. cit., lk. 35; Fr. Hertz, op. cit., lk. 244—252; P. Th. Moon, *Imperialism and World Politics*, New York 1937, lk. 1—74.

⁵⁶ Fr. Hertz, op. cit., lk. 260 jj.; E. Halévy, *Histoire du peuple anglais au XIX-e siècle, Epilogue*, I: Les impérialistes au pouvoir, Pariis 1926, passim.

limisõigust, lähenes Inglismaa 1906—14, liberaalse valitsuse poolt teostatavate suurte reformide perioodil üsna olulisel määral liberaalse demokraatia režiimile. Ainsana Euroopa suurriikidest suutis Inglismaa oma insulaarse asendi, suurema maaväe puudumise, kaugleulatava urbaniseerumise ja vabade omavalitsusasutiste võrgu tõttu jõuda peaaegu sama kõrgele vabadusastmele, nagu erakordselt soodsais oludes arenenud väikeriik Šveits. Ent sellise lootusriikka arengu katkestas 1914. a. puhkenud Maailmasõda, mille vapustustest Inglise liberalism pole suutnud veel praegugi täielikult toibuda⁵⁷.

9.

Oleme lähemalt vaadelnud alates Suurest Prantsuse revolutsioonist toimuva moodsa demokraatliku liikumise eri vorme nende mitmesuguseis ajaloolistes avaldustes. Nägime, et demokraatiat tuleb uurida ja tundma õppida konkreetseis aja- ja ruumitingimustes kui teatavate ajalooliste, geograafiliste ja rahvuslike tegurite ristlemise saadust. Demokraatlike riigivorme ei saa neid sisimas olemuses ühelt maalt teise mehaaniliselt üle kanda, vaid neid tuleb pikaajalise kasvatustööga kannatlikult maamullast aretada. Neis mais, kus demokraatlik režiim on orgaaniliselt tekkinud ja sügavasti juurdunud, on ta suutnud vastu pidada kõigile aja tormidele. Maailmasõja järel on kokku varisenud ainult ilma sügavamate juurteta ja sisemiselt vastuolulised pseudodemokraatiad, mille välised vormid olid täielikus vastuolus nende tõelise sisuga ja mil puudus laiemate rahvahulkade poolehoid ning toetus. Tõelised demokraatiad on aga osutanud erakordset viitaalsust ja elastiilsust kõigi nende organismi sattunud ohlikkude mürkide vastu võitlemisel. See lubab oletada, et demokraatlik ideaal ei ole praegusiski süngeis ajaoludes veel kaugeltki tuhmunud, vaid et ta ka tulevikus endiselt suudab veedelda inimkonda parima ühiskonnakorrastuse arendamisele suunatud püüdlustes.

P. Tarvel

ELU MÖTTEST III

Jumalamõiste (s. t. kvalitatiivse eeskujuväärtuse ühisnimetaja) absurdistamisega inimliigil purunes kompass. Me loobusime seni siseomase arengukava ideest ja selle äratatud instinktid kõhetusid. Inimlik tardub vaimselt — ja vastuseks on kaos.

Inimene jääb meelega tühiseks ja alatuks. Ette-kujutatud suurusest kortsneb ta kujuteldud väiksuseni. Muutmatus jäi aga iga tagatise puudumine füüsiliseks ja transtendentseks tulevikuks — ja lihtsa hingamisegi arm on talle antud ainult „kuni järgmise maailmasõjani“. Inimese kosmilise kvalifikatsiooni fiktiivne iseloom jäi endiselt fiktiivseks. Ainus ilmsiks

⁵⁷ G. Güttler, op. cit., lk. 59—121; C. Brinkmann, Englische Geschichte 1815—1914, Berlin 1924, lk. 160—194; J. A. Spender, Great Britain, empire and commonwealth 1886—1935, London s. a., passim.

tulnud reaalne vahe on vaimse õnne võimaluste kadu, sest selle aluseks on usk inimese eetilise tähenduse kosmoses.

Kuid mis tähendavad trustidirektorite ja arvelauariütlite kogule sellesid suurused nagu eetiline kirk, tänapäeval tühitähjuseks koteeritud usk mõnda jumalusse, liigimuutmisejõud ideaalseist või religioosseist sise-tõukeist?

Teadjate ressentiment on ikka veel alles nii tugev, kibelev ja eksitav, et nad ei saa jätta välja mängimata oma teadmiste s i s u l i k u üleoleku trumpi ususteemide lihtsameelsete teeside vastu — kuigi ometi peaks kord neilegi ilmseks saama silmanähtav vahe tahtmisele siseomase jõu ja selle tahtmise eseme vahel. Ega ju keegi nimeta nälga toiduaineks sellepärast, et toiduained kustutavad näljatunnet. Usk ja jõud uskuda — neid kahte ei tohiks ära vahetada keegi, kes pretendeerib teadusemehe või mõtleja nimele.

Nad aga väidavad uhkusega, usk jumalasse olevat mõttetus — sest et jumalat „ei ole olemas“. Aga mis siis tõeliselt „on olemas“?

Ei, nad teavad liigagi hästi, et nad midagi ei tea. Et neil pole midagi pääle kombitava, mõõdetava ja kaalutava Baali: „kogemuse“... et loodus igale targale küsimusele annab veelgi targema vastuse.

Kas maksab toetuda teadusele, kui nüüd nii saatuslikult subjekte sööva katastroofi ahmiva tuleleegi salajaseks koldeks ometi on ainuüksi hoopis mitteteaduslik, subjektiivne ja privaatne t a h e. Viitaalne tahe. See nimelt t a h a b: kriteeriumiks olgu too „kogemus“. Kuid üheski nende kogemuses pole arvesse võetud ka kogevat subjekti ennast! „Ise“ jääb ikka hõljuma kõhtuniku osas väljaspool uuritavaid „seadusi“!

Juba on nad seks liiga väikesed, et nende alamustunne ei sunniks neid iharale soovile, saada aina tugevamaks ja tugevamaks — tugevamaks kui kõik, mis nad „kogevad“. „Ule jääda“ on meie kõikide sooviks — on ju see nüüd ainsaks võimaluseks, mitte kaotada e n n a s t keset taevases tõusvat odavate „kogemuste“ hulka.

Inimespsüühi püha haigus, heitlik pärimine elu mõtte järele palgest palgeste vältimatu surmaga, meie olemise lahendamatu, kuid meid liigutav saladus — see pärl on nüüd vahetatud väikestes müntidesse, mille armastatud kõlin peab summutama kosmilise vaikuse ja vastusetuse ängistava kohina.

Inimese suhe nende väikeste müntidega on aga paratamatult rängasti koormatud peidetud ressentimendiga. See riputabki salajase raskuse-tiinapommid kõigile mitteigavestele seikadele.

Kui maailm oli seni — ette rutanud idealistide arvates — ainult elu vahendiks mingiks kõrgemaks otstarbeks, siis nüüd sanktsioneeriti maailm ise otstarbeks, mis neelab inimese saatust ja tuuma otseku kahjutuli maja talasid.

Subjekt loobus elu mõttest, et seda kinnitada objektidesse; lahutas enese tõest, et seda omistada esemetele. Kvantiteedi vähendamise asemel kvantiteet kasvab nagu vähitõbi organismis.

Muidugi on ennegi enamus alati hoidnud võimu ja omanduse poole. Kuid selle vastu seisis tasakaalustavalt (kasvõi oletatavasti) täisealise vähemuse vaimne imperatiiv, mis kandis — kontuurides küll kõikuva — eetilise kutsumuse: et inimese õige siht ei ole saavutatud selle maailma nautimisega. Ja selle tõttu mitteteadliku, piiratud, sõltuva, patuse inimese hing, kuigi ta ei loobunud armastatud kaduvikmaailma nautimisest, siiski teadis olevat kõrgema jatku või õigluse kadumatu ülevääratus (absoluutsuses, pühaduses) — kogu tolles vaimuvaras, mida „isad“, juhid näisid haldavat parima südame tunnustuse järgi. Õnnelik polaarsus igatahes, elumõttestuse viljakas ambivalents, millel küll alati puudus külaldane püsi.

Inimest saab aidata ainuüksi totaalse, absoluutse, võimatuga. Sest inimese looduslugu vaimse olemusena põhjeneb viimasel ajal nii populaarseks saanud parooli otsesel vastandil: mitte „kõige kergema vaevaga kõige suuremat õnne“, vaid minimaalse bioloogilise tulemuse saavutamiseks tuleb visata mängu vaimse elu inna maksimum. Ainult nõnda on areng võimalik.

Seda teadsid jumalaloojad, nõudes absoluutset kuni viimse hinguseni, kuni elujämiseni, kuni enda-eituse jaatamiseni. Ja neid ju nimelt — hoolimata nende nõudluste ääretusest või ka just sellepärast — inimkond on nimetanud „lunastajaiks“, mitte aga riikide ja rikkuste röövijaid, mitte Aleksandreid, Caesareid ega Napoleone. Ning võrratult kestvam ja innukam on inimese side nende hingeseadusandjatega.

V. Adams

MAJANDUSPSÜHHOLOOGIA TEADUSENA JA KULTUURILISE TEGURINA

„See ei ole üldse kellegi teadus, vaid ärimeeste trikid!“ — niisugust otsust majanduspsühholoogia kohta võib vahest kuulda nüüdki veel. Seda võib mõista nii, et esiteks teaduslikkuse (teaduslike meetodite rakendamise) seisukohalt majanduspsühholoogia oleks n.-ö. „teadus“ jutumärkides, teiseks aga nii, et majanduspsühholoogia oma sisu eetiliselt tasemelt ei saaks asuda ühel pinnal niisuguste inimesoo heategijatega ja vaimu kõrgele viivate aladega nagu arstiteadus, füüsika, keemia, ajalugu, filosoofia jne.

Tartu Ülikoolis käsitleti esmakordselt seda ainet umbes kümmekond aastat tagasi, prof. K. Ramul pidas siis 2-nädalatuunnise loengutesarja psühhotehnika üle, haarates umbes neidsamu küsimusi. Kuid nähtavasti aeg ei olnud veel küps nende küsimuste pidevaks ja süstemaatseks käsitlemiseks: meie kutsevaliku-nõuandebürood tegid alles oma esimesi

kobavaid samme, töö ratsionaliseerimise-komiteed ja uurimisasutised olid alles kauge unistus.

Kõige selle juures pani paljusid praktilisi inimesi mõtlema sõna: „teadus“. Et kui äkki hakatakse näit. kutsevalikunõuandebüroodes harastama „kõrget teadust“.

Võib-olla omajagu kahtlusi tekitas asjaolu, et psühholoogia ei ole veel niikaugele emantsipeerunud filosoofia valdkonnast, nagu seda on füüsika, keemia, bioloogia. Meil, samuti kui paljudes välismaa ülikoolideski, on nende kahe teaduse esindajate personaal — unioon. Ja filosoofilised spekulatsioonid käilises... paksud raamatud, kus sagedasti vähe uut on öeldud... Sellised mõttekatkendid võisid ehk omajagu mõjustada suhtumist majanduspsühholoogiasse. Seega ühelt poolt kahtlus, kas „ta üldse on teadus“, teiselt poolt aga, et ehk ta on „liiga kõrge teadus“, s. o. liiga ebapraktiline teadus. Ajal, kus nii palju rakendus-teadusi on näidanud praktiliste probleemide teadusliku käsitluse võimalusi, ei farvitse meie siinkohal seda eraldi tõendama hakata majanduspsühholoogia kohta, jättes kasutadaolevast ajakirja ruumist suurema osa majanduspsühholoogia spetsiifilistele probleemidele. Alljärgnevast selgub ka, et majanduspsühholoogia suudab praegu käsitleda paljusid praktilises aktuaalseid probleeme.

Märkimist vääriks veel kolmas hoiak: paljudele tundub inimese hingeliste protsesside ja inimese käitumise teaduslik käsitlus alguses võõrastavana, võimatusena nähtuste keerukuse tõttu, tundub otse lahkamisena kui mitte just vivisektsioonina. Oleme harjunud füüsikaliste, keemiliste j. t. eksperimentidega juba võrdlemisi varajasesst koolipõlvest alates. Kui palju on aga neid praeguse keskmise ja vanema põlve inimesi, kes on näinud-gümnaasiumis psühholoogilisi eksperimente? Praegugi veel tuleb ülikoolis demonstreerida gümnaasiumikursuse katseid, kuna liiga vähe on alles isikuid, kes neid koolis on näinud. Millist arvamust füüsikast, keemiast, füsioloogiast jne. võiks enesele luua inimene, kellele ei ole näidatud ühtki eksperimenti, jah, kelle õpperaamat ei sisaldanud ühtki pilti, ühtki diagrammi, olles ehk kirjutatud aastatel, mil maailmas oli umbes 1/2 praeguseni ilmunud artiklitest ja raamatutest (esimesed eesti koolides tarvitusele võetud psühholoogia-õpikud).

Juba seegi õigustaks majanduspsühholoogia käsitlemist, kui ta ka ainult harjutaks üldiselt teaduslikku suhtumist praktilise psühholoogia probleemidesse. Siin võiks ehk olukorda iseloomustada antliksse lause: „mitte filosoofiat, vaid filosofoerimist on vaja“ vastava jälgendamisega: „mitte psühholoogiat, vaid psühhologiseerimist on vaja“. Et harjuksime situatsioonides, milledele oleme harjunud reageerima emotsionaalselt, käsittelema probleemi otstarbekohasema lahenduse otsimise seisukohalt: näit. selle asemel, et vihastada mõne kaasteenija või alluva käitumise üle, võtaksime probleemi niisama objektiivselt nagu mõnda tehnilise häire või konjunktuuri muutumise probleemi (viimastagi objektiivne käsitlemine nõuab juba teatavat „emotsionaalset küpsust“). On arusaadav, et seda hoiaku muutmist ei saavutata mõne lühikese reegli äraõppimisega, vaid see nõuab aega ja harjutamist probleemide käsitlemisel psühhologiseerivalt seisukohalt. Tegelik elu pakub

palju uudseid probleeme, kohalikud erinevused samuti takistavad reeglite šabloonilist rakendamist. Ja neid reegleid ja eeskujusid polegi nii väga palju saada — ärisaladuste paljastamise kartusel isegi teaduslikkudes uurimustes ei ole igakord lubatud avaldada kõiki üksikasju, mis vajalikud mõne katse või tööviisi rekonstruimiseks.

Siin kerkib praktiline küsimus: mil määral peavad käitise juhtivad jõud ise käsitlema psühhotehnilisi probleeme ja kus tuleb otsida eriteadlase kaastööd. Seisukord on sarnane tervishoiu probleemiga: mida peab käitise juhataja teadma töötervishoiust, et mitte teha jämedaid eksisamme, teada, millal konsulteerida arsti ja umbkaudugi mõista selle korralduste tähendust. Majanduspsühholoogia alal lisanduvad mõned situatsioonid, kus majandustegelane peab ise oma psühholoog olema. Näit. läbirääkimistel juhtivate tegelastega ei ole mõeldav saata viimaseid psühholoogide juurde tundmaõppimiseks, kuigi mõned varem tähelepanematult kogutud andmed võivad olla hästi kasutatavad. Kuid tähtsate läbirääkimiste käigu ajal vaevalt on võimalik konsulteerida psühholoogi ja lõppotsus tuleb ikkagi langetada enesel, tarbe korral enam või vähem kaalukalt arvestades ekspertide arvamusi.

Milline tähtsus võib olla isiklikul inimestetundmisel, näitab Versailles' rahukonverentsi kirjeldustes Lloyd George'i võrdlus president Wilson'iga. Oks vaatleja kirjeldab elavalt nende erinevat inimestetundmist:

„Mida võis niisugune mees [president Wilson] saavutada Lloyd George'i vastu, kes omas peaaegu meediami sarnase tundlikkuse igähe suhtes tema otsekohesest läheduses? Näha Briti peaministri vaatlavat seltskonda kuue või seitsme meelega, mis puuduvad avalisel inimesel, otsustavat iseloomu, motive ja alateaduslikke impulsse, tajuvat, mida igäks mõlles ja isegi, mis igäks kavatses järgmiseks ütelda, ja koostavat telepaatilise meelega väidet või vastust, mis sobik, parimini ta otsekohese kuulaja edevusele, nõrkusele või omahuvile, lähendas aru saada, et vaene president pidi mängima pimesikku niisuguses seltskonnas“¹⁾.

On arusaadav siis, et ühel sellekohasel ankeedil edu määravate tegurite kohta, millele vastas 7000 inseneri, 94,5% vastajaid asetis isiksuse omaduste kõige esimesele kohale, kuna tehnilised võimed on viimasel kohal²⁾. Et see pole mitte ainult eelarvamus, näitab Purdue ülikooli eksperiment: viimase kursuse masinaehituse üliõpilaste võimeid ja isiksuse omadusi uuriti psühholoogide poolt ja võrreldi tööedukusega 5 a. pärast ülikooli lõpetamist. Need, kelle intelligents oli kõrgem, teenisid keskmiselt 150 dollarit aastas enam kui teised, kuna meeldivate isiksuse-omadustega insenerid teenisid keskmiselt 1000 dollarit aastas enam³⁾.

Seega lisaks inimestetundmisele on vajalik teatav enesekasvatus käitumisviiside ja suhtumiste arendamiseks, mis soodustavad läbisaamist inimestega. Ja sellel on tähtsust mitte ainult vastavate isikute tulude seisukohalt, vaid kogu ühiskonna seisukohalt: miks ei peaks oma erialas,

¹⁾ Laird, D. A., *How to use psychology in business*. New York and London: McGraw Hill, 1936. lk. 234.

²⁾ Davis, H. L., *The young man in business*. New York, Willy, 1931. Tsiteerin teosest: Starch, D., Stanton, H. M., and Koerth, W., *Controlling human behavior*. New York: Macmillan 1936. lk. 323, 324.

³⁾ Laird, *op. cit.*, lk. 117.

nimelt selle mitteisiklikes probleemides tugev ja andekas isik end täiendama sooviva, ei tal avarduksid võimalused rakendada ühiskonnas oma võimeid? Loomulikult on niisugusel enesetäiendamisel oma piirid, seda enam, et mõnigi kord on segamas arvamus, et täiskasvanul on võimatu oma iseloomu muuta (psühholoogid ütlevad üldisemalt: isiksuse omadusi muuta). Sest: „vana koera ei saavat enam õpetada“. Suur osa raskustest oleks siin võidetud, kui kellelgi tekib äratundmine, et kirjeldatud muudatuste vajadused puudutavad ka teda, et temap see ongi, kes peab tööle asuma oma isiksuse muutmise sihiga, et see pole mitte ainult huvitav vahelugemine kaugete maade ja inimeste töödest ja saavutustest. Et seda murrangut kergendada või veel parem — teha ülearuseks, oleksime pidanud sotsiaalse käitumise probleeme käsitlema märksa üksikasjalikumalt juba koolipõlves.

Siit näeme majanduspsühholoogia mõningate taotluste üldinimlikku kultuurilist tähendust. Ta juhib tähelepanu inimese omaduste lähtsusele, püüab leida ja levitada käitumisviise, mis aitavad kaasa inimlikkude vahelkordade arengu kergendamiseks ja seega ka puht-ideeliste ürituste sihilejõudmiseks ilma hõõrumisteta. Et see pole ülearune, näitas hiljutine paljudele meeldejäanud film „Rahvavaenlane“: vist mõnelgi kerkis küsimus, kas dr. Stöckman just oma esinemisviisiga ei ajanud vahelkordi nii lootusetuks, et pidi vahele segama kõrgem riiklik võim, ja mis oleks saanud siis, kui kaalul oleksid probleemid, kus pole mingit „deus ex machina“ kõrgema võimu näol, vaid jääb järele ainult vastastikune hävitamine?

Siirdume tagasi majanduspsühholoogia juurde. Nagu mujal, nii siingi kerkib probleem teooria ja praktilise vahelkorras. Teadus kritiseerib praktilisi võtteid, demonstreerib katsete abil, et näit. isegi vilunud ärijuhid võivad avaldada äärmiselt lahkuminevaid arvamusi kandidaatide sobivuse kohta. Nii ühes katses üks 12-dest suurfirma ärijuhist arvas isikliku läbirääkimise põhjal võivat asetada kedagi kohasoovijat esimeseks 57-me hulgast tema sobivuse poolest, kuna teine asetas teda kõige viimaseks — 57-ndaks⁴⁾! (Teisi hinnanguid sama isiku kohta: 53., 10., 6., 21., 16., 9., 20., 2.)

Analoogiliste katsetega võime näidata, et soovijavaldused (oma käega kirjutatud!), portreed ja isegi testid ei suuda meid täielikult kaitsta eksiarvamuste eest. See ei tähenda aga veel nõuet, et praktilises peamiseks neist täielikult loobuma: siin on ju tähtis iga väiksemgi selektsiooni parandus, olgu ta iseenesest nii lähedal juhuslikkusele kui tahes. Küll aga peab arvestama tabavate otsuste tõenäosuse suurust ja hoiduma monosümptomaatilistest diagnoosidest ning koguma kõige mitmekesisemaid andmeid ja võrdlema mitmesugusel teel tehtud otsuseid, seejuures kasutades teaduse poolt tehtud meetodite parandusi. Nii oleks lahendatud vastuolu, et teadus ei saa praegu anda üksikuid, ilmeksimatuid diagnoosi võimaldavaid meetodeid, kuid tegelik elu ei saa ootama jääda, kuni teadus on lõplikult lahendanud üksikud probleemid.

⁴⁾ Hollingworth, H. L., *Vocational psychology and character analysis*. New York and London: Appleton 1929. Lk. 115—118.

Suhtumine töötajasse on läbinud mitmed faasid, mis osalt veei praegu eksisteerivad kõrvuti erinevatel edumeelsuse astmetel asuvases käitistes. Alates suhtumisest töösse kui kaubasse, mille hind on kõrge, kui pakkumine on väiksem nõudmisest, ja ümberpöörduvalt; suhtumisest töövõtjasse kui töötavasse organismi või masinasse; inimliku suhtumise algeteni, kus aga ettevõtetud humanitaarsed üritused — puhkeruumid, ambulantsid, halastajaõed, seinatahvlid päevateadete jne. — leidsid sagedasti vastuseisu ja väärtõlgitsemisi töötajate poolt; kuni isikkonna juhatamise mitmekülgsema uurimiseni, mis viis töövõtjate hingeeluliste omaduste ja vajaduste lähema käsitlemiseni ning näitab tendentsi kujuneda samasuguseks töövõtja soovide õigustuse tunnustamiseks, nagu seda avaldab moodne kaupmees ostjaskonna soovide ja motiivide kohta⁵⁾.

Seega on antud tugev tõuge inimese osatähtsuse suurenemiseks masinate ja produktide seas, masinate kohandamiseks mitte ainult töösaaduste nõuetele, vaid ka nende juures töötavate inimeste omadustele. Tähelepanu vallutanud inimsoo uudissaavutis — masin — hakkab taanduma tema osatähtsusele läpsamalt vastavale kohale ning kummalise võõrkehana meie kultuuri valitsevast uustulnukist näib saavat tema orgaaniline osa.

Tööriistade, — protsessi ja ümbruse kohandamine inimese psühholoogilistele seadusepärastele võib sündida mitmeli, võiks öelda mitmesugustel tasemetel.

Võime näit. kohandada valgustust inimese silma ehitusest sõltuvatele nõuetele. See nõuab esiteks valgustuse tugevuse tõstmist selliselt, et silma nägemisteravus ja vaadeldavate üksikasjade kontrastsus tõuseks optimaalset töökiirust võimaldava määran. Teiseks, valgustuse kvaliteedi korraldamist selliselt, et tööesemele, raamatuleheküljele või kirjutuspaperile ei tekiks segavaid läikeid, mis väsitavad silma, et liiga heledate varjudega kaetud või koguni katmatud lambid ei pimestaks silma, et niisugustele esemetele, kus varjud võivad kergendada peente osade eraldamist, valgus langeks nõutava nurga all ja valgustuse värvus soodustaks vajalikke detaile hästi eraldada jne. Meie võime mõista näit. varjamata lambi või läikivate esemete läheduses töötaja väsimust, kui võtame arvesse, et juba sünnimisest saadik inimese silmad ja tähelepanu suunduvad heleduse poole, nüüd aga peame kogu aeg, vastupidiselt ürgelistele tendentsidele, sundima silmi ja tähelepanu pöörama tumedamatele tööpindadele. Siin on väiksemal, kuid tüütavalt päevast päeva kestval kujul, esile kutsutud umbes sama pinge, milline võiks olla lõvil, kes peab taltsutaja pead rahulikult oma suus hoidma. Pole siis imes, et kui valgustuse parandamisega väheneb väsimus. Näit. Ferree katsetel töövõime, mõõdetult erilise testiga, väheneb kolmetunnise lugemise tagajärjel 72%, kui ees oli lahtine valguseallikas, varjates silmi läbi-

⁵⁾ Scott, W. D., Clothier, R. C., and Mathewson, S. B., *Personal Management*. New York and London: McGraw Hill, 1931. Lk. 5—13.

paistmatu tumedapinnalise „sirmiga“, oli töövõime vähenemine kõigest 33% ja seestpoolt heleda varju kasutamisel ainult 11% ⁶⁾).

Kuna valgustus on üks olulisemaid tegureid nii käitistes, ametiasutistes kui ka kodustel töödel, siis näib olevat paratamatu, et psühhotehniliste nõuete kohaselt konstrueeritud armatuurid peavad asendama segavaid ja närvipiitsutavaid lampe, milledele on sagedasti peale surutud valguseallika olemusele mittevastav stiil. Säärased moodsad lüüslambid, mis ei taha olla ainult kütkestavaks dekoratsiooniks, vaid mõjuvaks abiliseks meie töös, kes, nagu kauaaegne kaaslane, oskab arvestada meie silmade ja vaimse kontsentratsiooni nõudeid — mõjutavad vähehaaval kahtlematult ka meie elamute sisustuse stiili, samuti kui töölava inimese kehatuge nõudeid rahuldavad toolidki.

Meie võime minna kaugemale inimlike omaduste ja võimete ning töö parema kohandamise suunas, uurides mitte ainult üldinimlike põhitendentsi, vaid ka individuaalseid erinevusi võimetes ja huvides. See esitab meile küsenõuande probleeme, milliste suur tähtsus üksikisiku elu edukaimaks korraldamiseks ja riiklikus elus kogu rahva jõudude otstarbekaima ärekasutamise mõttes peegeldub Riikliku Psühhotehnilise Instituudi asutamise vajaduse tunnustamises.

Kuna sellel on juba varemalt pikemalt peatunud ⁷⁾, läheme nüüd edasi võrdlemisi väheuuritud psühholoogilise geograafia probleemidele: kas käitise asukoha kalkuleerimisel ei tuleks toormaterjali ja transportkulude kõrval arvestada ka oma võimetelt sobivaima tööliskonna asukohti ⁸⁾. Sealjuures ei tarvitse meie arvestada ainult vastavat eriala õppinud töölisi, vaid uudistööstuse asutamisel peaksime ehk küsima, kust linnast või maakonnast ammutaksime vajalikke tööjõude. Raske on umbkändugi arvata, kas ja kui suure tähtsusega võiks see probleem meie oludes olla, kuna puuduvad sellekohased uurimused.

Liikudes edasi ikka keerukamate kõrgemate vaimsete funktsioonide poole, jõuame inimeste koostöö probleemideni, käitise isikliku koosseisu juhtimise probleemidele. Olukordade ning tekkivate raskuste anaiüüs on loonud veendumuse, et käitiste kasvamisega ning tööjaotuse arenemisega on kadumas inimesele nii oluline isiklik side kõrgema juhatusega ning sellelõttu käitistes samuti kui suurtes üleriigilistes kultuurilistes organisatsioonides tuleb hoolitseda oma ülesannete kõrgusel seisva juhtidekaadri soetamise eest, siia hulka arvates kõige väiksemate gruppide juhatajaid, meistreid, künnikke jne. Ühes juhtimiseoskuse ennenägematu levitamisega see toob kaasa ka juhtimisprintsipide põhjaliku muutmise — juhust-käskijast on saamas juht-koostööorganisearija, kes, tundes oma inimesi, ei pea silmas mitte ainult tehnilist lõppsihti, vaid püüab seda saavutada kaestõõlisi kui inimesi enim rahuldaval ja arendaval viisil. Uue-tüübilise juhi õlgadel lasub vastutus mitte ainult tööprodukti eest, vaid

⁶⁾ Vt. Welch, H. I., and Miles, G. H., *Industrial Psychology in practice*. London: Pitman & Sons, 1935, lk. 110.

⁷⁾ Vt. „Akadeemia“ 1938, nr. 3.

⁸⁾ Becker, F., *Industrieform und Menschentypus*. „Zeitschr. für Arbeitspsychologie“ 1938, nr. 3, lk. 65—76.

ka, et selle loomisel töötanud inimesed saaksid peale rahalise tasu ka vaimset rahuldust ühisest töötamisprotsessist ja selle produktist; see liivustaks neid edasisele loovale tööle⁴⁾). Inimliku koostöö käsitlemisel õpetatud juhtide kaader ei jäta mõju avaldamata ka väljaspool käitist, levitades igale poole käitumisviise, mis võimaldavad ülesehitavat majanduslikku või kultuurilist tööd minimaalsete hõõrumistega.

Pilku tagasi heites meie näeme alguses kummalisena tunduvat pilti: külmalt maksimaalseid tulusid arvestav käitismajandusteadus on sunnitud olnud ulualust andma majanduspsühholoogiale, kes omakorda, kalkuleerides sekundeid, tööühikuid ja tööviljakuse tõusu, on lõpuks jõudnud välja tulemusteni, mis lähedased majandusliku solidarismi õpetusele. Sest on selgunud, et ainult uurides ja teenides oma ostjate huvisid, võib läbimüüki suurendada, antud oludes maksimaalseid tulusid võimaldava tasemeni; et ainult koheldes töölisi tööliste kaastöölisena, aidates lahendada nende elu kohanemisprobleeme ning kõrvaldades takistusi töövõtete optimaalseks sooritamiseks, saame suurima produktiivsuse. See tähendab, et reklaam ja juhtimine ainult sugestiivsete ergutuslega ei ole piisav kestvaks ostu- või tööhuvi alalhoidmiseks, kui nad ei lähtu asjaosaliste sügavalt inimikkudest huvidest, eesmärkidest ning põlustest, ning et rohkem kui ergutamise eest tuleb hoolitseda takistuste vähendamise eest.

Seega majanduspsühholoogiast näib kujunevat rakendusteadus, mis võib tõhusalt kaasa aidata sagedasti kokkusbimatute vastanditena tunduvate inimvaimu avalduste — „tehnika“ ja „vaimse kultuuri“ — lähendamisele, vastastikkusele läbiimmutamisele ning harmoonilisemate, teguvõimelisemate eluvormide otsingutele.

ED. BAKIS

„SIHITEADLIKKUSE“ LOOGIKAST

Möödunud kevadel avaldas „Varamu“ veergudel vene noorpoet B. Taggo ühe artikli meie viimaseaegse luule üle, milles tungiti kallale eeskätt „Arbujates“ esindet luuletajate ringkonnale ning allakirjutanule, süüdistades neid peenutsemise ja tühja vormikultuse julgustamises või harrastamises. Käesoleval sügisel kirjutas noor arvustaja H. Viires lühimärkme (või artikli), milles meie luuletajad jaotati nii umbes „südamlikeks“ ja virtuooslikeks, kusjuures viimaste tüüpilise teroeetikuna mainiti jällegi praegu esitletava artikli autorit. Praegu on meie vägagi agar poet Erni Hiir kirjutand — seekord jällegi „Varamus“ ilmud — poleemilise seisukohavõtu, kus päälkirja all „Sihiteadlikkuse poole“ mõistetakse hukka meie kirjanduse sattumist snobistliku estetismi hävitava mõju alla. Rohkem kui ühiki teist nime mainitakse selles käesolevate ridade kirjutaja oma, mille tõttu ongi ehk õigustet, kui just viimase poolt järgneki selles asjas sõnavõtt.

⁴⁾ Vt. näit. T. e. a. D., *The art of leadership*. New York, London: Whittlesey House 1935.

Eeskätt lubatagu õiendada mõned isiklikud asjad. E. Hiirele näib olevat eriti vastumeelne „vaimukadaklus“, s. o. nähtavasti võõraste, „aristokraatsete“ kirjandussugemete ületoomine meie kirjandusse. Saksa eeskujud möödunud sajandil, prantsuse vaimulaad Noor-Eesti ajal, saksa ja vene juhtiv mõjustus Siuru päevil ja nüüd uuesti tahe „võõra vaimulaadi jälgimist muuta kirjanduslikuks traditsiooniks“ (lk. 1096) leiavad erilist mainimist. Siis jätkatakse: „Loetelust puudus seni inglise kirjanduse ülimuslik õnnistus. See ei võind jääda tulemata ning siin on A. Oras leidnud paraja aja ning võimaluse olla teenäitajaks“. Tsifeerin käesolevas seoses veel järgneva iseloomustava katke:

„Kui osa meie luuletajaist nooresteete järgisid päämiselt prantsuse kirjandust, siis näib see viimane nende väeühile A. Orasele olevat veel liigselt elulähedane. Tema arvates kõrgemaks ning ülimaks eeskujuks võib olla vaid inglise kirjandus, sest säält hoovab see „jumalikult vastutusetu, õhuliselt ilutsev mullarõhutu rõõm, mida just inglise luule ja üldse kirjandus pakuvad üsna erilises kvaliteedis“ („Akadeemia“ 1937, nr. 4, lk. 245). Ning selt ülevalt vaatekohalt asutakse siis hindama meie kirjanduslikku loomingut, eriti luulet: kelle foodangust leitakse mõningat sarnasust, nendele langeb osek erakordne kiitus, kelle loominguline tee on lahkuminev, need langevad kõige valimatuma kallatetungi ohvriks. Siin jääb vaid küsida: kas meie kirjanikud peavad olema siis klaunid, et mõne võõrkirjanduse alal spetsiks ludeerind iga noormees peab end õigustatuks neid tasalülitama vastava võõrkirjanduse retsepti järgi, nõudes kord ühe, kord teise vaimulaadi järeleahvimist. Isegi asjaomaseis mais loov mõte käib juhtivalt elava inimesega kaasas tänapäeva edasi-viivat teed ega piilu alatises hirmus või joobumuses seljataha mineviku kolosside poole, olgu need nii suured kui tahes“.

Nagu tema relvavend Taggo, nõnda näib ka Erni Hiir õige pääliskaudselt lugevat seda, millest ta kirjutab. Millal olen mina pidanud prantsuse kirjandust liiga elulähedaseks? Ennemini just vastupidi, kuigi olen arvamusel, et isegi Mallarmé on hoopis elulähedasem kui minu praegu kõne all olev oponent. Toonitan selles artiklis, mida tsifeerib Hiir, pääle muu eriti inglise kirjanduse lähedust elule ja kõigile elamustele, millest lõppeks kujuneb täiuslik, olemasolu äärmusi hõlmav luule. Üllen seda väga selgesti John Keats'i puhul, keda pean mitmeti eriti tüüpiliseks inglaseks: „John Keatsi retsept on vist raskeim, mida loov-isik võib endale määrata: ise kõik läbi teha ja siis seda oma loomingus sublimeerida kunsti kõiki vastuolusid liitvas ning ületavas harmoonias. Mingeid kitsendavaid reegleid säärane kunstikäsitus ei või sallida. See ei soodusta seega koolkondade tekkimist, nagu neid mujal maailmas on sündind nii üliohttrasti, Inglismaal sellevastu aga iseloomustaval kombel nõnda harva... Inglise doktriiniks on: uurida põhjani elu ja iseennast, et saada endaks! See õpelus eitab igasuguse jäljenduslikkuse“ (lk. 249—250).

Kui seda vaimu eeskujuks säada, siis on juba eo ipso eitet igasugune võõraste kirjanduste jäljendamisvajadus. Kirjandus, mille üheks sügavamaks traditsiooniks on iseseisvus ja sõltumatu süvenemine kõigesse, mis elu pakub hääd või halba, et jõuda oma sünteessini, peaks

neidsamu omadusi õhutama ka teistes. Seda ta on tegelikult teindki. Kui E. Hiir oma mälu raamatus pisut lehitseks kirjandusloolisi päätükke — kui tal neid sääl küllalosalalt leidub —, siis ta teaks, et vabastav, rippumattus ja omalaadsust ergutav vaim on Inglismaalt levind palju kordi üle teistegi maade. Seda meie kirjandusele soovitada on vist põhjust, ja seda ma olen teind. Ohtlasi olen toonitand seda sisemist rikkust ja avarust, seda tõsist ja siiski reaalselt ja röömsat suhtumist ellu, mida säält nii palju võiks õppida. „Jumalikult vastutusetu, õhuliselt ilutsev mullarõhutu rõõm“, mis tekib siis, kui vastuolud on sisemiselt ületet, ei ole kätesaadav „aristokraatseile peenutsejaile“, vaid neile, kes on vaadand silma ka ohtudele ja hädadele. Shakespeare'il see esineb näiteks „Tormis“, pärast seda kui „Macbeth“ ja „Kuningas Lear“ olid juba kirjutet.

See kõik oleks pidand E. Hiirele minu kirjutusest selguma. Kuid tema jaoks on need vist juba „peenutsevad“ finessid, mida aus — kuigi udune — tööeestluse laulik ei alandu uurima. Niivõrd „klaun“ tema ei ole, et ta selgi määral vaevuks taotlema intellektuaalselt nõtkust — eriti kui asjaomased väited on esitet „spetsi“ poolt, kes ealt on kõigest tema enda vanune (oleme ju vist mõlemad sündind a. 1900). Mulle näib, et võtete valimattuse etteheide ei taba mitte mind.

Hiire poolt „nooresteetideks“ ristlit luuletajate üks suurimaid vigu olevat see, et nad — minu formulatsiooni järgi — „ei kirjuta suure publiku jaoks“. Ei, nad ei kirjuta „suure publiku“ jaoks — selle publiku jaoks, mida tavaliselt nimetatakse suureks. Nad ei vähenda endi suhtes nõudeid selleks, et saada lihtlugejale suupäraseks. Tegelikult on see aga pigemini vastutulek vähegi väärtust hindavale publikule, sest ainult nii suudetakse luua midagi tõsist, omapäraselt ja kaaluvat. Okski neist ei ole sellel määral vorminikerdaja nagu Hiir ise, kuigi neil vormianne juhtub olema suurem ja kuigi nende meelest vorm peab olema ilmekas — säärane, et ta tõesti edasi annab seda, mida on tahet oelda. Kas Erni Hiir on tõesti nii aatepime, et ta ei näe, kui jõulisi ja edasiviivaid ideid on väljendand Heiti Talvik ja Betti Alver? Ta näib seda olevat, sest ta esitab väga groteskse seletuse Talviku värsi kohta: „Vajame ahelaid, et neid murda“. Hiir ütleb nimelt selle kohta järgmist: „Kogu ühiskondlik võitlus on suunat ju ahelateta maailmakorra loomisele, kuid siin tuntakse ainult lõbu nende murdmisest ja kui neid enam ei oleks, siis on ummik käes“. Piiratuma mõistmisvõimega polnuks võimalik sellele värsireale läheneda. Talvikul on see julgustushüüd, viide sellele, et ka ahelaist võib olla kasu — see, et nad õhutavad nende vastu võitlema. „Elu tuum on trotsism“ — ainult senikaua kuni maailm on sellane nagu ta on. Kuid puuduvad kahjuku väljavaated selleks, et trots muutuks tarbetuks. Laastav infektsioon, millest ka Hiir ei näi olevat päris vaba, on valland maailma — ja selle vastu tuleb olla trotslik! Niisugusest elutundest lähtudes Talviku väljendid ongi tekkind. Või arvab Hiir, et praegu on tagasihoidlikke, häbelikke voonakesi nõudev ajastu? Paistab nõnda. Etiopia, Hongkong, Nanking ja mitmedki meie lähemad kohanimed tekitavad temas arvatavasti õrnalt heldiva hardumuse ja liigutuse tunde. Ta on kadestetav inimene.

„Metsikuina ja sihilikena tunduvad väited, et kõik on hinnatav, mis on kunstipärane“, hüüatab Hiir (lk. 1101). Tal näivad puuduvat eeldused selle mõistmiseks, milles vähemalt n. n. „nooresteedid“ ja allkirjutanu näevad kunsti olemust. Kogu tema kirjutusest saab mulje, et kunst on kunstitsemine, kerge mänglemine, riimide, piltide, metafooride kuhjamine, graatsiline kõielkõndimine. Kuid vähemalt käesolevaid ridu kirjutav „nooresteetika“ kaitsja ei näe selles veel kaugeltki kunsti, või kui näebki, siis ainult selle üht ja kaugeltki mitte väärtuslikemat nähet. Nii püüdis omal ajal kirjutada Hiir, ja on häa, et ta oma pattu kahetseb. Kuid kunst on midagi hoopis tuumakamat ja tõsisemat. Selles peab olema ka inimest, enne kõike inimest, kuid muidugi väljendusvõimelist, säärast, kes suudab oma olemust teistele teatavaks ja tajutavaks teha. Ning sellel olemusel peab olema väärtust, sisu sügavust ja s u u n d a — viimast kui mitte teadlikult, siis alateadlikult. „Luuletus-juhtkiri“ ei ole tavaliselt kuigi imponeeriv seetõttu, et selles — nii nagu seda harrastab Hiir — pisut tuimalt ja ilmetult korrutetakse ammutuntud mõtteid. Tuleb nõuda rohkem — tuleb nõuda võimet veendumuse sisendamiseks, et öeldav on tuntud, läbielatud ja kujundatud, et see tõesti elab juba omaette eluga, millesse autor on pannud osa oma parimat mina — säärast mina, millel on väärtust. Alles siis võib kunst aktiivselt mõjutada elu — tulemus, mida Hiir näib õigusega igatsevat. Ei ole sääljuuures sugugi tarvis minna oratorilavale, vaid väga diskreetselt mingi pildi, mingi nägemuse kaudu aimata antud mõte või tunne võib osutuda mõjukamaks kui kõik kumisev — tegelikult tinane — värsside „raud“. Mitte igaüks ei tarvitse seda mõju otsekohe tajuda. On tuntud fakt, et „lihtlugeja“ alles võrdlemisi hilja õpib hindama seda, mis luuakse sügavat ja uut. Kui palju oli „Tuulemaal“ alguses lugejaid? Nüüd see on klassiline teos, mida loeb igaüks, kuid selleks on kulunud aastakümneid ja aastakümneid, et õpetada meie rahvast kuulutama, kuidas

Mõnest kõlanud puhangust helipill.

Harvast seemnest mu Tuulemaal tõusnud lill.

On ilmne, et need värssid ei olnud kirjutet omaaegse „laia publiku“ jaoks — kuid nüüd neil on publikut, ja päälegi väga palju. Neid kirjutades ei piilut „rahvale“, kuid rahvas on aegamööda õppind tundma, et siin heliseb midagi oma, midagi omas laadis kordumatut, inimlikku ja meie loomule põhiliselt vastavat, millest saab karastust, süvendust ja jõudu. Sedasama annab meile ka „Värisevate haabade all“, kuigi see on eeskätt sügavalt isiklik ja kuigi see seisab „populaarse“ kirjanduse tühüstist nii kaugel kui vähegi kujuteldav.

Usun, et ükski „Arbujate“ ringkonna liige ei eita tarvet haritlaskonna lähenemiseks rahvale. Kuid seda ei tehta sel teel, et langetatakse oma töö tase ning ohverdelakse oma isikupärasus. Minu ametivend professor Hans Kruus, keda Hiir nähtavasti tahab minule eeskujuks seada, oletades, et kuulun teissugusse vaimsesse rindesse kui tema, ei ole minu teada kunagi kavatsend oma teaduslikus uurimustöös tarvitada muid kui teaduslikke mõõdupuid. Selle töö tulemused võivad sellest hoolimata osutada rahvusele ja rahvale suurimaks kasuks, kuid seda ainuüksi seetõttu,

et tööd ennast on tehtud kõige võimaliku valjusega ning asja enda dikteerit meetodite ja vahenditega. Selles andumuses, selles nõudlikkuses enda vastu „vaimuaristokraatsuse“ üks olulisimaid sugemeid seisnebki. Seesama „vaimuaristokraat“ võib hiljem olla vägagi valmis oma töövilja laiemale levitama, kuid töö tasemest ta ei loovuta millimeetriki, sest muidu poleks võimalik saavutada parimat. Need algelised tööd ei näi olevat Erni Hiirele veel kuigi selged. Soovitan tal isiklikult pöörduda Eesti ja Põhjamaade ajaloo professori poole. Siis ta omandaks ehk kunsti, kuidas leida omaendagi luulele pisutki kandepinda lugevas publikus ja võib-olla veel kümnegi aasta pärast olla loetav kas või mõne üksiku värsisarjaga. Ta hakkaks siis võib-olla aru saama sellestki, et see, mis teda ja temataolisi kogu aeg takistab toomast väärtuslikke lisandeid meie vaimuelule, on küpsmatus, vaimne diletantism, kahe tooli — žestikuleeriva provintsizurnalismi ja luule — vahele jäämine, ebamäärane, luule vaatekohalt saatuslik meetodite segamine, mis ei võimalda puhtaid saavutusi. Tema puhul isiklikult kardan küll, et suurimaks tõkkeks on isiklike eelduste, s. o. ande nappus, mida ei suudaks hääks teha parimgi meetod. Nüüd ta otsib süüd igalt poolt ja näeb seda endastki mõista ainult teiste juures, süüdistades neid valimatus kallealungis, kuigi nad parimagi tahtmise puhul ei saa tembeldada luuleks seda, mis on lõppeks eeskätt ainult värssidetegemine.

Ühe osa oma artiklist E. Hiir pühendab rõõmustaval kombel arvetelegemisele selle suunaga, mida ta ise arvab esindavat, nimelt n. n. „elulähedusega“. Selles osas ta avaldab mõtteid, mis äärmise läpsusega kattuvad mõnede minu enda omaaegsete seisukohavõtludega. Ta ütleb, et „Orbiidi“ autorite poolt „senised uusromantilised stiilivõtled asendati realistliku ja konkreetse stiililaadiga, isiklike elamuste asemel hakati pakkuma pääliskaudseid miljöö ja tüüpide kirjeldusi. Eluläheduse ja uue vaimsuse kuulutajaist muututi nii realismi eestvõitlejaks. Seejuures aga probleemidesse süvenemise ja elutõeluse sügavama kujundamise asemel pöörati üksteise võidu päämine tähelepanu uute ainete ja keskkondade avastamisele“. Neid mõtteid ma olen korrand, võin isegi öelda, korrutand nii palju, et need minule on juba hakand muutuma tüütuks. Kuid nähtavasti nende esitamisest on olnud seegi kasu, et Erni Hiir nad on omaks võtnud — sellest hoolimata, et ta sellega on avalikult hääks kiitnud päämised etteheited, mis ma „elulähedusele“ olen teind. Rohkem vaimsust, rohkem ja sügavamaid elamusi, vähem lamedust — ning isegi Erni Hiir võib minule muutuda vastuvõetavaks! Tema juures on kahjuks mõningaid lisaugemeid, mis küll viimasel ajal esinevad juba pisut vähem teraval kujul — nimelt äärmiselt kunstlik, konstrueerit, ebaloomulik ja läbipaistmatu keel, abstraktsuste kuhjamine, mis teevad ta üheks vähim rahvapäraseks värsitegelaseks meie raamatuturul. See on vastuolus tema teemikäsitlemise muiduse sagedase triviaalsusega, mille tõttu ta pole ei rahva ega intelligenti luuletaja. Tema paatos — neil puhkudel, kui tal seda on — on õieti säärane, millele ehk sobiks Schilleri selge ja plastiline stiil, kuid tema on sattund Gustav Suitsu hilisema stiili mõju alla — ja omefi puudub tal täielikult see peenenärviline, erakordselt intelligentne vaim, mis paneb ka Suitsu ekstravagantsusi vahel hinge pidades

jälgima. Rahvapärase kunsti esindajaks Hiirel ei maksa end maailmale külge fantaseerida. Seda närvi temal senini pole olnud märgata. Selle asja tribuunina esinedes ta võib teha sellele ainult kahju, sest tema teod ei ole mitte kooskõlas tema sõnaduga.

Meil on praegu mõnel pool haiguseks kujunenud k a r t a tegelemist väärtusliku ja sügava kirjandusega, ja neid, kes seda teevad, süüdistada jäljendajaiks, koguni — nagu Hiir seda nii peenelt teeb, „järeleahvijaiks“, sellest hoolimata, et neil vähegi konkreetset olenevust konstateerida ei suudeta. Olen ise järjest toonitand kirjandusliku kultuuri vajadust, kuid kunagi pole mul meeldegi tulnud soovitada ebaiseseisvust, vaid enclastki mõista alati just vastupidist. Ometigi ei ole sellega öeldud, et meie kirjanikel ei tule end tunda Euroopa suurte kultuuritraditsioonide pärijaina ning jätkajaina. Võime neile traditsioonidele midagi juurde lisada, kuid endid neist lahti lõigata me ei tohi. Kuulume samasse puusse — oleme sellest haru. Meil tekib järjest juurde kirjandust, eriti luulet, mis on intelligentselt eestiline ja euroopalik. Selle vastasring püüab nüüd organiseeruda. Ta on ühtelugu pidand võitlust, kuid enamasti anonüümselt või varjunimedega. Viimasel ajal on juba näha ka fäielike allkirjadega kirjutusi, kuid senini kahjuks ainult väga saamatuid ja kohmakaid. Neile oleks vähe põhjust vastata, kui säärane teatavate pretensioonidega ja osalt juba ka arvestetavate kaastöölistega ajakiri nagu „Varamu“ ei annaks neile nii palju ruumi — ja kui neis sisalduvate loogiliste ja muude surmahüpete grotesksus oma fantastilisusega ei ahvalleks analüüsile. Meie kultuurist nad annaksid kõige halvema tunnistuse, kui meil ei oleks juba suhteliselt nii rohkesti tekkind ja tekkimas ka paremat. Kuid meie tase ei ole veel kuigi ühtlane. Oidsus ja osalt ka toimetused ei tee esiotsa võimete ja paljaste pretensioonide vahel veel küllaldast vahet. Eriti „Varamu“ viimaseaegne pale tekitab säärast muljet. See ajakiri, mille annalides Stefan George veel elab ja arvatavasti Immanuel Kant praegu Königsbergis veel peab professoriametit ning Henrik Visnapuu muidugi on meie nüüdisaja väljapaistvaimaid lüürikuid, on suutnud endale soetada kaadri vaimukauged „eluläheduslasi“, kelle katsed intellekti nõudva esseekunsti alal esiotsa on kõike muud kui intellektuaalsed. Kuid piiratus ja absurd mõistavad endid oma tegevusega ise kõige mõjuvamalt hukka.

Kelle jaoks on niisugune mõtteluse paraad mõeldud? Selles esinejad näivad olevat loogikaga õige kauges tereletutvuses, sest üksteise järele kordavad nad samu koomilisi väiteid, Taggo nähtavasti Visnapuu eeskujul, Hiir nähtavasti jäljendades Taggot. Nad kõik räägivad üleolevalt samadest neil arusaamatuks jäänd nähetest, kuid nad paistavad neid kartvat, mis nähtub juba sellest suurest tähelepanust, mis on osaks saand allakirjutanu isikule. Ma ei kuulu „Varamu“ tellijate hulka — tuleb tellida nii palju muud —, kuid ikka jälle näidatakse mulle selle ajakirja artikleid, milles kõigist nimedest kõige sagedamini figureerib minu oma, sellele vaatamata, et „Varamu“ veel hiljuti deklareeris, et minust olevat põhjust rääkida ainult siis, kui ma erakordselt pääsen nii lugupeetud aja-

kirja nagu „Eesti Kirjandus“ (millele viimastel aastatel juhuslikult olen tõesti kirjutanud kaunis harva). Milllest see närvilisus? Hiir koguni seletab, mina (= „mõne võõrkirjanduse alal spetsiiks tudeerind iga noormees“) tasulülitavat kogu meie kirjandust. Kas ei ole see pisut liigne paanika? On ju „Varamu“ poolt üsna selge sõnaga kinnitat, minust ei jäävat meie kriitikasse muud kui „ebamäärast mälestuste auru“. Järelikult ei maksa erutada — ja kõigepäält ei maksa end nii tühisel põhjusel järjekordselt hakata paljastama ebaloogiliseks ja uduajuseks. Ka „Arbujate“ pärast ei maksa tunda muret, sest kõrgemate instantside poolt osavalt korrigeeritavaks auhindamisil ja kultuurkapitali jagamisil jäetakse nad nii-kui-nii vaeslapse ossa. „Varamu“ toimetajal ja tema jüngreil ei tarvitse endil tõesti näkku kortse soetada — n e n d e ideaalid näivad purunematud.

Nad võivad muide kindlad olla, et rünnatav vastasrind neid ideaale ei kadesta. Meie kirjandus hakkab ikka selgemini diferentseeruma — mitte Tartuks ja Tallinnaks, vaid kaheks eritüübiks, kellest üks on pannud oma lootused iseseisvale, anduvale loovale tööle, kuna teise pääste-ankruks on konjunktuurid. Viimase esindajatega ühes minna oleks minu arvates natuke alandav — ja ise püüan neist õige suures ringis mööda pääseda.

Ants Oras

MÄLESTUSI EDUARD BENEŠ'IST 1918—1938

1918. aasta juulis ootasin Pariisis Hôtel d'Albe'is oma kutsutud külalisi ettele. Minu uksele koputati ja sisse astus mulle tundmata, kes sirutas käe ja lausus lühidalt: B e n e š. Teadsin, kes ta oli: tulevane Tšehhoslovakkia vabariik oli stiinsamas Pariisis sündinud ja Edvard Beneš täitis liitriikide valitsuste ees selle riigi välisministri ülesandeid. Veel teadsin, et Beneš oli vahest aasta eest kohanud St. Michel'i bulvaril juhuslikult oma endist professorit Tomas M a s a r y k'i ning selle poolt pühendatud uue riigi loomise kavadesse. Vaatlesin uudishimuga seda keskmisekasvulist, küsivate silmadega, kiirete liigutustega ja kuidagi vastulöögi hoiakus noorevõitu meest. Kui ma hiljem kuulsin, et ta oli olnud noorpõlves innustunud jalgpallimängija, kõrvutasin teda enda kujutluses ikka Lasniga, meie kange „väravavahiga“.

Mõtlesin endamisi, millise kombinatsiooni tõttu oli Beneš sattunud minu külaliste nimistusse, kui ta äkki küsis:

„Aga kelle juures olen ma õieti? Kas olete ka kutsutu, või koguni kutsuja?“

Seisukord selgus, kui olin ületanud temale enda nime ja ülesanded Pariisis.

„Mii siis vaid kummaline eksitus uksehoidja poolt,“ ütles Beneš. „Olen kutsutud lõunale ühe Vene kindrali juurde, kes elab samal korral. Loodan, et meie juhuslik tutvus jätkub.“

Tutvus jätkus, peamiselt Genfis. Meil oli ühine sõber, kadunud Albert Thomas, kellel oli oma idee uue Euroopa jagude ühtesobivusest ja kes meid, Eesti delegaate, kositatas „Eaux Vives“ restoranis ikka koos rootslastega, soomlastega ning tšehhidega. Muidugi oli see ka seletatav Tööstüroo direktori isikliku sõprustundega Brantingi, Erichi, Holsti ja Beneši vastu, siis veel arvamusega, et need kõiki võiks ühendada ühesugune suhtumine demokraatia ning Rahvasteliidu põhimõtetisse. Beneši ja Thomase sõpruse aluseks oli ka nende ühine sotsiaalfilosoofiline maailmavaade.

Professorist sai esimena ja vallandamatu Tšehhoslovakkia president, õpetlasest vallandamatu välisminister. Ja seda kõige demokraatlikumas vabariigis. Kui palju määrasid seda püsivust nende meeste isiklik autoriteet, kui palju välispoliitilised kaalutlused! Beneš ei puudunud viieteistkümne aasta kestel ühehtki tähtsamalt rahvusvahelisest konverentsilt, ta oli tuntumaid ja informeeritumaid poliitiluid Euroopas. Prop. A. Piip, kes tuli 1926. aastal Washingtonist Eesti välisministriks, sõitis Tallinna üle Praha, et saada õiget kujutlust Euroopa seisukorrast.

Beneš, kes oli kaks korda Rahvasteliidu täiskogu juhataja, mitut puhku Nõukogu liige ja suurriikide vahendaja, jäi oma hoiakus ning suhtumises inimestesse muutumatult lihtsaks ja kättesaadavaks. On võimalik, et ta erandlik positsioon Genfis äratas kadestus mõnes suurte allüüridega ustulnikas, ent ei mäleta ühtegi juhust, kus võinuks keegi soovida Tšehhi diplomaatia juhi käitumisest.

1933. aasta kevadel, minu volikirjade esitamisel Prahast, nägin esmakordselt koos Tomas Masaryk'i ja Edward Beneš'ilt. Üks slovakk, teine tšehhi, üks härrasmees-rahva juht, teine poliitlik-diplomaat, ent mõlemad tulnud rahva seast, kehastasid nad kahekesi nende endi kokkuliidetud Tšehhoslovakkia rahvust. Juba kõneldi Masaryk'i soovist taanduda riigipea kohalt ja anda oma kõrged ülesanded edasi Beneš'ile, maailmas tuntuimale tšehhi riigimehele. Kaks aastat hiljem viis elatanud juht läbi oma kavatsuse.

Vististi tundis Beneš end algusest peale rahutuna Hradčany lossis. Ta nägi lähenevat Rahvasteliidu ning kollektiivse tagatisüsteemi lõppu, kooskõlastatud pealengu läänest ja põhjast, ilma et võinuks riigipeana anduda täielikult oma riigi välispositsioonide kindlustamisele. Prantsuse välisministrid Barthou ja Yvon Delbos käisid küll mõlemad Prahast, revideerides prantsuse ida- ja kagu-Euroopa „liini“. Ja mõlemate külaskäikude puhul kirjutasi prantsuse lehed, et peale Varssavi tunneb end prantslane Prahast nagu oma kodus. Ei mingisuguseid lahkhelisi, kõik on selge esimesest käepigistusest peale...

Väikellist oli Beneš'i loomine, see algas Tšehhi-Lõunaslaavia lepingu afiikirjutamisega Belgradis, 4. augustil 1920. Kas oli see tingitud Beneš'i enda ettevaatlikkusest või solidaarsusest teiste Doonau riikidega, Rumeeniaga ning Lõunaslaaviaga, ent Nõukogude Vene suhtes püsis Praha kaua äraootaval seisukohal. 1933. aastal näis olevat väga tõenäollik Praha lähenemine Berliiniga. Prantsuse ametlik arvamine suhtus aga sellesse õige külmalt — ja lähenemine algas Berliini ning Varssavi vahel. Koos sellega ka kohe Ciescyn'i kampaania Poola lehtedel Prantsuse „idapakti“ kava 1934. aasta juulist, mis pidi haarama Nõukogude Liidu ja Saksamaa, Soome, Eesti, Läti, Leedu, Poola ja Tšehhoslovakkia, nurjus peamiselt Saksa ja Poola vastuseisu tõttu. Poola üks tingimusi oli, et sellest jääks välja Tšehhoslovakkia... Vene-Tšehhi tagatisleping 1935. aastast oli vaid järeldustause Prantsuse-Vene ning Prantsuse-Tšehhi lepingust ja algatus tuli Pariisist, mitte Prahast.

Beneš'i surmapatuks peetakse mõnel pool tema visa vastupanu Otto Habsburgi tagatisulekule Austriasse. Polnuks seda, oleks Austria säilinud iseseisva riigina ning kaitsenud sellega ka Tšehhoslovakkiaat Saksa pealatuigi vastu... On väga võimalik, et tšehhid ja teistel Väike Liidu poliitikueli on kaudselt süüdi Austria kadumises. Ent oli ka midagi vana: Austria-Ungaris ja Habsburgide režiimis, mis tegi need vihatuks isegi peale surma. Endine Itaalia välisminister krahv Sforza, kes on riigimehena ja kirjanikuna ikka tegelnud rahusobitaja eurooplasena, väidab veel 1937. aastal, oma raamatus „Euroopa süntees“, et Maailmasõda oli õigustatud, kuna see jagas Austria! Kõigist suurriikidest olnud Itaalia ainuke, kes saavutanud sõjas ülima eesmärgi — oma põlse vaenlase, Austria ketserriigi täieliku laostumise. Veendunud fašismi ja diktaatori vastane, arvab aga Sforza, et kuna natsismi võimuletulek Saksas tegi võimatuks Habsburgide restauratsiooni, siis oleval see üks õnnelik tagajärg muidu nii traagilises

sündmusest... Tuletame veel meelde, et isegi Ungari „kuningriigil“, endise Austria-Ungari kahtlivennal, pole olnud kunagi suurt soojust Habsburgide dünastia tagasiluleku suhtes. Tuhandaastane keiserriik lagunes 3. novembril 1918, Austria vahe- rahu päeval, ning vana Bööhmimaa uutel juhtidel oli küllalt põhjust arvata, et siit peale algab sootu teine Euroopa staatus.

Käesoleva aasta 15. juuli hommikul olin jälle Hradčany lossis, samas ooteruumis, kuhu lädi mind viie aasta eest protokollilülem presidenti Masaryk'i audientsile. Ukse- hoidja vana tuttav, vastuvõtja ametnik aga uus, kiire, viisakas ja asjalik, nagu kõik, kes liikusid Beneš'i läheduses. Suurel lugemislaual kõik Tšehhoslovakkia ajalehed erandita. Samuti hea valik tšehhi sigarette. Võite end rahulikult koguda ja informee- rida, enne kui lähete usulitema esimest kodanikku, kellel on nii vähe aega.

Beneš lõuseb föölauga tagant, tuleb kilrel sammul vastu ja asetab mind laua otsa tugitooli. Ta siluett on ikka endine. Oleksin teda nagu juba näinud samas tumehallis ülikonnast. Näolt veidi vananenud, kiire pilk ja naeratus aga endised. Ta tituleerib mind sõbralikult „armas kolleeg“. Kui lähendan, et mina oma karjääris temast küll lüki maad olen maha jäänud, vastab Beneš: „Kaasvõitlejad Genlist jäävad ikka kollee- gideks.“ Ta tabab mu pilku laual asuvalt kandikult, millel on tops teed ja võifeib.

„Jah, näete, mu hommikueine ootab järke. Aga ega see ei takista meid vestle- mast.“

Teen ettepaneku, et tema einestaks, kuni mina kõnelen, ja vastaks, kui ta on lõpetanud söömise. Beneš nõustub kohe ettepanekuga.

Partiisist oli inimesi, kes ennustasid Tšehhoslovakkia sündmuskäiku märtsist oktoobrini peagu täpsalt nii, nagu see oli tõelikult. Need ennustused olid presiden- dil teada. Ta ütles aga, et ennustajad pole arvestanud Tšehhoslovakkia rahva taht.

„Meie anname järele viimse võimaluseni, et aga säilitada Euroopa rahu. Teie tunnete meie vähemusrühvuste staatust. Mind huvitaks näha tulevikus, kuidas korral- davad oma vähemusrühvuste küsimust need, kes praegu tungivad Tšehhoslovakkiale kallale! Kui meie järeleandmisest hoolimata meile siiski kallale tullakse, paneme meie vastu. Meie kaitsevägi on hästi relvastatud, meie kindlustused on korras. Teie nägite meie rahvast sokoli-pidustustel! Seesama meeoleolu püsib edasi rahvas ja sõjaväes. See on arukas rahvas, aga otsustunud elada vaba rahvana. Ma tean, mis ma ütlen“...

Pooltunnilises kõneluses kordas Beneš võib-olla kõiki neid argumente, mida tal tuli ette kanda päevast päeva välisõprade ja oma inimeste ees. Jäi tunne, et ta oli veendunud oma asjas, nagu olid vististi veendunud need kindralid, kes ootasid oma järke ooteruumis.

Miks alustasid Beneš ja ta rahvas vastupanuta Müncheni otsustele! Miks pidasid tšehhi delegaadid Rahvasteliidus ülearuseks kõnelda ja nõuda pakki väga selgete määruste rakendust ilmse pealetungi vastu! Miks oli president Beneš, kes nii harju- nud kõnelema suure maailma ees, äkki nii tagasihoidlik oma avaldusis ja ei protestinud sõbralikkude suurriikide ees isegi selle vastu, et tema riiki jagati temalt küsimata! Kas ilmub kunagi mõni tšehhi „Valge raamat“, mis selgitaks kõiki neid asjaolusid!

Paistab, et juba 19. septembril, Prantsuse-Inglise nõupidamisel Londonis, otsus- tati ette kõik käigud ja Praha usaldas oma protsessi Saksaga täielikult kahe eestkostja kätte, loobudes ette isegi „viimasest sõnast“. Eestkostjate endi vahel võis olla teatud mõttevarjundeid, kuna Briti valitsus soovitas 27. septembril Pariisis teada mitte seada lõpute viidud asja, falt accompli ette! Kõneldakse, et tšehhi kindralid kindlustasid presidentile vastupanu vähemalt kolmeks nädalaks, Beneš aga mõelnud Hispaaniale ja pole tihanud eksponeerida oma maad ja rahvast samale saatusele. Teatud kõne- lejad ja ajakirjanikud, nagu Jules Sauerwein, võivad nüüd tagantjärele seletada, et sõda Tšehhoslovakkia eest polnud populaarne ei Inglismaal ega Prantsusmaal. Õigem oleks ütelda, et jklastustunne uue üldsõja ees on ühesugune kõigi maade rahvamassides, ka

Saksamaal, ja eriti Itaalias, ent siinpool barjääri võitis kartus kiirete pommitlennukite ees, mis jeldakse olevat Saksamaal ja mida pole veel teistel tarviliku määral. Kõik muud jutud lord Runcimani aruandest ning teistest dokumentidest, mis valgestanud sudeedi sakstaste rõhumist tšehhide poolt, tunduvad vaid suitsukattena strateegilise taandumise ees. Kuidas meid u seletada, et kohe peale Müncheni algas kiire relvastumine Briti ja Prantsuse lennukitega. Ja omeli tõi Chamberlain Münchenist Hitleri allkirja, et enam ei tule sõda Inglismaa ja Saksamaa vahel...

Jules Sauerwein, kes polnud oma loengutes eriti õrnatundeline tšehhide suhtes, trööstis neid lõpuks sellega, et kõik muutub maailmas. Panta rhe: oli Austria-Ungari — ja lagunes; oli kolme riigi vahel lõhkkäristatud Poola, kes on nüüd restaureeritud — ning teeb ise imperialismi; olid rõhutatud tšehhid ja slovakiid, keda nüüd süüdistatakse sakslaste rõhumises. Ent ka kaasaja teljesüsteemid võivad muutuda: mõni kuu peale võimuletulekut pakkunud Hitler Prantsusmaale sedasama lepingut, mis kirjutati alla Poolaga veel neli kuud hiljem, jaanuaris 1934. Mussolini pooldas sõjalist Prantsusega Saksa vastu — ja sobis 1934. aasta juunis ise Saksaga, et skästa Austria...

Beneš'i kohta ütelnud Masaryk, et sedamööda, kuidas arenevad sündmused, kasvab ka Beneš. See on ülim kiitus ühele riigimehele. Need, kes võisid jälgida Edward Beneš'i tegevust 20 aasta kestel Euroopa areenil, arvavad vist ühtviisi, et Tšehhoslovakkias välisminister ja president käsitas meisterlikult poliitikat kui „võimaluste kunsti“. Ent on sündmusi, mis kasvavad paratamatult ülepea, ning siis hinnatakse mehi veel selle järgi, kui d a s nad seluskohale alistuvad. Beneš'i välispoliitikas, mis oli rajatud usaldusele suurriikide ning Väikese Liidu vastu, rahvusvaheliste lepingute- ning vahekohtusüsteemile, polnud näiliselt loogilisi vigu. Eks kinnitanud Inglise ja Prantsuse valitsuse juhid veel käesoleva aasta kevadel Londoni ja Pariisi koosolekutel, et kollektiivne julgeoleku süsteem on nende riikide ning kogu Euroopa rahu säilitamise alus! See süsteem hukkus Tšehhoslovakkia küsimuses ning president Beneš tegi sellest järelduse enda isiku suhtes: „Mina jälgisin ja täitsin ühte taunitud süsteemi, ma ei saa võtta osa sellest, mis nüüd järgnebi!“ Nagu tema riik, nii alustab uut eksistentsi ka lahkunud president. Ta sõidab Ameerikasse, et anda oma loengutes hinnangu sellest, mis juhtus Tšehhoslovakkias ja mis võib veel juhtuda Euroopas. Beneš on viiekümne-aastane mees, tema rahval on tuhandeaastane ajalugu. Kumbagi tsükl pole veel läbi. Riik muudab nime, president kutset.

K. R. PUSTA

EESTI VABARIIK RAHVUSVAHELISE ÕIGUSE SUBJEKTINA

Paistab praegu küll kasutu olevat rahvusvaheliste suhete alal õigusest rääkima hakata, sest viimastel aastatel on mööduandva tegurina esirinda lükatud jõud. Õiguslikud normid nagu poleks üldse enam maksvusel. Sündmusi ligemalt vaadeldes tuleme siiski, et jõu tarvitamist ikkagi kuidagi kõlbeltsest ja õiguslikult põhjendada katsutakse. Näit. on saksa rahvas teiste vastu vaenulikuks õhutatud tõendusega, et Saksamaale 1919. a. Versailles' lepinguga liiga oleval tehtud. Tšehhoslovakkia lammutamist õigustatakse rahvaste enesemääramise õiguse jaluleseadmisesega, kuna seda õigust oleval rikutud kõnealuse riigi asutamisel. Ei ole sellep. ülearune, kui meie Eesti Vabariigi õiguslikku olemist selgitada katsume. Mulle näib, et sellel alal pole veel kõik öeldud.

Kõigepealt märgime, et Eesti Versailles' süsteemi riikide hulka ei kuulu: tema tekkis väljaspool seda süsteemi. See asjaolu võib melle teatud tingimustel kasulik olla. Oma ajal olime aga õnnetud, et meid Versailles's arvesse ei võetud.

Et Eestist kui poliitilisest ühikust aru saada, peame ajaloos kaugemale tagasi vaatama.

Eesti rahvas ühes tema eluasemaks oleva maa-alaga kuulus ligi 200 aastat Venemaalimariigi koosseisu. Mingsugusest Eesti iseolemisest selle aja jooksul juttu ei ole olnud. 30. aug. [14. sept.] 1721. a. Nystädtis Vene ja Rootsi vahel sõlmitud rahu- lepingus, mille järgi Baltimaa põiklult Venemaa külge liideti, on kõnet balli aadli eriõigustest, kuid need eriõigused puudutasid balli pärismaalasi, eestlasi ja lätlasi ainult negatiivselt, viies neid isegi eraõiguslikult õiguse objektide, see on tööloomade tase- mele. Eestlaste õiguse subjektideks, õigustega varustatud isikuteks saamine on sellep. ajaloo protsess, mis ei ripu Nystädti lepingust, vaid selle lepingu ühistamisest. Tule- tame seda meelde kui ajaloolist tõsiasi, mida sündmuste hindamisel tuleb arvestada. Eesti pole mitte riik, mis tekkinud kusagil asustamata mitte kellelegi kuuluval maa- alal, vaid ta kujunes endise Vene maalimariigi pinnal. Viimane pidi uuele riigile oma senised õigused elanikkonna ja territooriumi suhtes loovutama.

Peab küsima, millal teostus see loovutamine?

Meie peame õiguse andma nendele Vene valitsuse esindajatele, kes 30. märtsil 1917. a. seadust lugesid eestlaste autonoomia teostamise aktiks. Kõnealuse seadusega ühendati tegelikult kõik tulevase Eesti Vabariigi elemendid: maa, rahvas, valitsuslik võim üheks tervikuks, kuigi viimane ei olnud veel suveräänne.

Muu seas kõrvaldati mainitud seadusega balli rüütelkondade senine maaesinduse õigus: viimased olid 1. juulist 1917. a. peale veel ainult aadli esindusteks. On selge, et 15/28. nov. 1917. a. Ajutise Maapäeva otsus kõrgemast võimust ja 24. veebr. 1918. a. Manifest Eestimaa rahvustele olid võimalikud ainult tänu 30. märtsi seaduse läbi loodud Eestimaa administratiivsele organisatsioonile.

Peab märkima, et 15/28. nov. otsus omab rahvusvahelise akti iseloomu, sest enese kõrgemaks võimaks tunnustamine tähendas Ajutise Maapäeva tegevusesse astu- mist suveräänse riikliku koondise organina. 1918. a. 24. veebr. Manifest oli juba peal- kirja järele määratud ainult sisemiseks tarvitamiseks ja ei toonud meie riiklikule ole- misele juurde mingit uut õiguslikku komponenti. Teda võib võtta ainult kui täien- dust 15/28. nov. otsusele. Manifesti autorid ei lugenud mainitud otsust vormiliseks Venemaast eraldamise tahtavalduseks. Saksa vägede liginemise hädasoht sundis aga iseseisvuse suhtes selget seisukohta avaldama, ei oodatavatel läbiträkimistel maailma ümberjaotamise kohta eestlastele kindlustada iseseisvat esindust. See oli Manifesti koostamise põhjus. Manifestiga kaitsiti ennast esimeses jones meie koduste sakslaste võimupüüete vastu. Neid teati maa esindusena olevat liikvel. 15/28. nov. otsus, ümberpöörduvalt, oli sihitud enamlaste vastu. Selles on nende kahe meie riigi tekki- miseloo silmapaistva seisukohavõtu põhimõttelik lahkumine. Nad olid tingitud aja- loosündmuste arenemiskäigust ja samaga on seletatav nende juriidiline puudulikkus, mis tagantjärele vaalejalle lubab mitmesuguseid tõlgitsemisi.

Eesti Venemaast lahkulöömine sündis rahvaste enesemääramise õiguse alusel. President Wilson avaldas oma kuulsad 14 punkti 8. jaan. 1918. a. Vene enamlased kuulutasid aga vene sotsialistlike erakondade programmides leiduva rahvaste enese- määramise õiguse ametlikult välja juba 2. [15.] nov. 1917. a. [enamliste rahvakomis- saride nõukogu otsus]. Ajutise Maanõukogu otsus kõrgemast võimust võis sellep. loetuda ainult enamlastele deklaratsioonile, sest see oli Venemaa selleaegse riikliku võimu poolt välja antud seadus. Seaduste ja Määruste kogus avaldatud. Wilsoni teesid olid esialgu ainult filosoofilist laadi, ilma ühegi seadusliku jõuta.

Eesti Ajutine Maanõukogu ja Ajutine Maavalitsus enamlaste poolt tunnustatud enesemääramise õigust Eesti iseseisvuse nõudmise alusena ei nimetanud. Ei ustud siis veel enamlaste võinu püsivusse ja temaga ei tahtud ka kõlbelsil ning õiguslikele kaal- lultsile tegemist teha. Kes selles suhtes ühtegi südametunnistuse etteheidet ei tund- nud, olid sakslased. Saksa kindralstaap saatis Vene enamlastemigrandid läbi Saksa- maa plombeeritud vagunites koju ja niipea, kui enamlasted võimu olid haaranud,

astus Saksa valitsus nendega kohe rahuläbirääkimistesse, küsimata, enamlaste võimu püsivusest ja hoolimata enamlaste poliitilisest ideoloogiast, mis nüüd nii põlatuks kuulutatud 1).

Brest-Litovski rahuleping (allpool lühidalt Bresti leping) on iseloomulik ja Eestile tähtis rahvusvahelise õiguse dokument, mida ligemalt vaadelda tuleb.

Brest-Litovski rahuleping 3. märtsist 1918. a., ratifitseeritud Berliinis 29. märtsil 1918. a., ühistas ligi 200 aasta järele Eesti- ja Liivimaa kuuluvuse Vene riigi koosseisu. Art. 3 üteldakse:

„Maa-alad, mis lääne pool lepinguosaliste vahel kokkulepitud joont asuvad ja enamalt Vene riigile on kuulunud, ei allu enam Vene riigivõimule. Kokkulepitud joon on ära märgitud sellele lepingule olulise osana juurdelisatud kaardil (lisa 1)“.

Seda kaardit kahjaks avaldatud ei ole, kuid lepingu art. 6. on üteldud, et Eestimaa ja Liivimaa kuuluvad eraldatavate maa-alade hulka ja et Eestimaa idapiir läheb üldiselt Narova jõe mööda, Liivimaa oma läbi Peipsi ja Pihkva järve kuni viimase lõuna-lääne nurka, sealst üle Luubani järve Liivenhofi mõisani Düüna lääres.

Lepingus on edasi üteldud (art. 3), et eraldatavad territoriaalsed ühikud on vabad kõigist kohustusist oma senise ainamaa vastu ja et nende tulevane saatus määratakse kokkuleppel elanikkudega. Eestimaa ja Liivimaa pidi saksa politseivägede poolt seniks okupeeritama, kuni seal julgeolek kohaliste asutuste läbi kindlustatakse ja riiklik kord ja tule seatakse (art. 6).

Üldiselt on Bresti-lepingu aluseks võetud rahvaste enesemääramise õigus ja seda Nõukogude-Vene esindajate ettepanekul.

Bresti-lepingu täienduseks on Venemaa ja Saksamaa vahel Berliinis 27. augustil 1918. a. sõlmitud lisaleping, mis vahepeal üleskerkinud poliitilise küsimuse „sõbraliku mõistmise ja vastastikuse vastutuleku vaimus“ pidi lahendama. Tõeliselt on tingimusi Venemaa kahjaks raskendatud. On uusi maid eraldatud.

Lepingu art. 13 järgi „on Venemaa sellega nõus, et Saksamaa Georgiat (Gruusiat) kui iseseisvat riiki tunnustab“. Kas ka Venemaa ise Gruusiat iseseisvust on kohustatud tunnustama, ei ole üteldud. Määrus on sellep. ebamäärane ja ebasoodus Gruusiale.

Peab veel tähendama, et niipea, kui lisalepingutes Poolamaad ei mainita, kuna kõigi teiste Venemaast eraldatud maade korraldamise kohta on midagi üteldud, Eesti- ja Liivimaa mainitakse korduvalt.

Lisalepingu art. 2 üteldakse, et Eestimaa ja Liivimaa idapiirid määratakse komisjoni poolt kindlaks, mille järgi Saksa väed maa-alad ida pool seda piiri vabastavad. Art. 7 korratakse pealepingu määrusi Venemaa loobumise üle tähendatud maa-aladest ja et Eestimaa ja Liivimaa tulevane saatus määratakse kokkuleppel elanikkonnaga. Samuti on korratud määrus kohustuste mitte tekkimise kohta. Jättes kõrvale üksikasja-

1) Kommunismi-vastase sõjakäigu eesotsas seisavad sakslased. Sel puhul olgu meelde tuletatud, et marksism resp. kommunism on saksa rahvuslik kultuuritööde.

Karl Marx, olgugi sünni poolest juut, oli täielikult saksa kasvatus ja haridusega. akadeemiliselt noobli korporantliku ringkonna liige, kuna ta naiseks oli Jenny von Westfalen, suursugu aadliperekonna esindaja.

Marksism teadupärast on rajatud sakslase Hegeli filosoofilisele teooriale. Ja Kommunistliku Manifesti kaasautor sakslane Friedrich Engels nimetab ühes oma teoses (Deutsche Ideologie) marksistlikku teooriat saksa ideoloogiaks. Engels oli põhjapanevale marksistlike teoste autor ja tema redigeeris ka Kapitali kaks viimast köidet. Hegel-Marx-Engels on lahutamatu kolmik marksismi ajaloo. Esimene kommunistlik internatsionaal toetus lõpuks ainult saksa tööliikumisele, kuna teiste maade tööliisorganisatsioonid sellest loobusid. Marksistliku teooria peateosed on kirjutatud saksa keeles, samuti tähtsam osa propagandakirjandusest.

lised määrused vabasadamate asutamise, Peipsi vee alandamise jne. kohta, mis nähtavasti Eesti-Vene rahulepingu vastavatele määrustele eeskujuks olnud, vaatame, mis mainitud teesidest järeldada võib Eesti iseseisvuse suhtes.

Ei Eesti- ja Liivimaa iseseisvaks pildid saama, see on kokkukõlas mõlemate lepingute tekstidega. Pealepingus räägitakse ainult Eesti- ja Liivimaast, millest järeldada võiks, et pooled Vene Ajutise Valitsuse määrust Eesti ja Läti territooriumide eraldamise kohta silmas on pidanud. Lisalepingu art. 10. tuletatakse siiski ka Kuramaad meelde, mitte aga art. 7., mis ainult Eesti- ja Liivimaa iseseisvaks tegemisest räägib. Ei ole sellep. selge, kas oli mõeldud ka Kuramaa iseseisvaks teha. Saksa seisukohast kõige arusaamatum on tingimus, et eraldatavatel maa-aladel riigi organiseerimise teostatakse vastavalt elanikkude soovidele. Elanikkonna suhtes ei ole mingisuguseid kitsendusi tehtud, seega tuleb oletada, et mainitud lepingute järgi tuli arvestada eestlasi ja lätlasi. Ja meie vallavanemate 1918. a. Riiga ning Tallinna käsutamine maa häält tegema, allkirjade korjamine Saksa riigi alla palumise kirjadele, saksa sõjameeste perekondade Baltimaale asumise toomise ning eestlaste ja lätlaste väljavõimise kavade on seletatavad Brest-Litovski ja täiendava Berliini lepingu tingimuste täitmisega vajadusega. Näib, nagu ei oleks Saksa rahukonverentsi liikmed kohalisi vahetunde tundnud või neid arusaamatul põhjusil mitte arvestanud. Võib otseselt ütelda, et Brest-Litovski rahuleping oli balti-sakslastele kahjulik, pani neid rahva hääle tegemisel rumalasse seisukorda. Ainult vägivald võis neid päästa, mida ka katsuti. On kindel, et Brestileping Eesti ja Läti iseseisvust elanikkonna soovide arvessevõtmise kaudu on taganud. Saksa okupatsioon oli juriidiliselt ajutine sõjalise vägivalda seisukord. Selle kaudu katsusid meie aadli esindajad oma seisukorda päästa. Mende ridade kirjutajal on meeles, et Liivimaa landmarsalli kohustetäitja parun Staël von Holstein H. Lucht'ile või K. Paris'ile oli seletanud, et sõjaline okupatsioon nii ruttu ei lõpe. Berliini lisalepingu art. 7. leidub ka lause, mis Brestilepingu tekstis puudub ja ilmselt sihitud balti aadlikorporatsioonide kui maa esinduse tunnustamise võimaldamisele. Mainitud art. algab järgmiselt:

„Indem Russland den in Estland und Livland bestehenden tatsächlichen Verhältnissen Rechnung trägt...“ Muus osas on pealepingu teksti korratud.

Toodud lauset kasutati keiser Wilhelm II oma manifestis 22. sept. 1918. a., millega Eesti ja Liivimaa Saksamaa poolt iseseisvaks kuulutati, eestlaste ja lätlaste poliitiliselt nurkasurumiseks. See juriidiliselt seisukohalt eriskummaline dokument käib järgmiselt:

„Meie, Wilhelm, Jumala armust Saksa keiser, Preisi kuningas jne.

Käsimise meie riigikantsleri Dr. krahy von Hertlingi, peale selle kui Venemaa 27. aug. 1918. a. kinnitatud Bresti rahu Saksa-Vene lisalepingu põhjal enese Eesti- ja Liivimaast lahiti on ütelnud, ühendatud Eesti- ja Liivi, Riia ja Saaremaa maanõukogule teada anda, et meie tema esindajate soovil ja meie riigikantsleri teadaandmisel nimeetatud maad Saksa riigi nimel vabaks ja iseseisvaks kuulutame.

Algkirja oleme meie kõrgus ise kokku seadnud ja keiserliku pitsati peale vajutada lasknud.

Antud Suures Peakorteris 22. sept. 1918. a.

Wilhelm I. R.
Krahy von Hertling.

Alla kirjutanud krahy von Hertling.“

Kõigepealt tuleb tähendada, et toodud dokumendis Saksa keiser maid iseseisvaks kuulutab, mis veel Saksamaa omaks polnud saanud. Peale selle, need maid olidki juba Brestilepingu ja selle lisalepingu alusel iseseisvaks tunnustatud, nii nende endise peremehe Venemaa kui ka Saksamaa enese poolt. Tähelepanu äratav ka asjaolu, et keiser Wilhelm oma manifestis ainult Berliinis allkirjutatud lisalepingut tunnustab

ja mitte Brestli alglepingut. Selles ongi ülalloodud lause „tegelikest asjaoludest“ tähendus. Keiser Wilhelmi manifestis loetakse ühendatud Eesti-, Liivi-, Riia- ja Saaremaa maanõukogu, see tähendab, balli aadlikorporatsioonid kohaliku elanikkonna esinduseks, kuna Brestli-lepingu järgi see võimalik ei olnud. Viimase lepingu teksti, nagu juba mainitud, ei võimaldanud eestlasi ja lätlasi kõrvale jätta, muuesse arvesse võttes 30. märtsi 1917. a. seadusega loodud omavalitsuslikke esindusi. Brestli lepingu rikkumine oleks Venemaale õiguse andnud Eesti- ja Liivimaa tagasiandmist nõuda.

Ülalloodud keiser Wilhelmi manifest oli aga hilinenud hädadokument, sest juba 8. augustil samal aastal algas lääne frontil liitlaste vastupealetung ning septembri lõpuks oli Saksa väerind mitmel pool läbi murdud. Sõda oli Saksamaale kaotatud ja Saksa vägede juhatus tegi 28. septembril oma valitsusele 2) ettepaneku vaherahu läbirääkimisi algatada. Oli teada, et liitlased Brestli-lepingut ei tunnustata.

Brestli lepingu ja tema lisalepingute mittetunnustamise klausel leidub juba ka Compiègne'i meitsas 11. nov. 1918. a. allakirjutatud vaherahu lepingus, mille järgi Saksamaa idas kõik okupeeritud maa-alad pidi vastastama. Lõplikult tühistati Brestli rahu Versailles' lepinguga.

Niipea kui Nõukogude Vene Compiègne vaherahust teada sai, kuulutas ta 13. nov. 1918. a. omalt poolt Brestli lepingu ühes lisadega tühistatuks. 27. nov. 1918. a., kaks nädalat pärast Brestli lepingu tühistamist, algas Vene pealetung Narva juures, et kord loovutatud provintsi Venemaale tagasi võtta.

Kuid enne, kui venelased pealetungi alustasid, sõlmiti Riias 19. nov. Eesti ja Saksamaa vahel nõندانimetatud „Üleandmise leping“, millega Saksa valitsus Eesti Maapäeva ja Ajutist Valitsust vormilikult maa esinduseks tunnistas. See oli hilinenud, kuid siiski Eestile lähtis tunnustus rahvusvahelise lepingu kujul. Saksa okupatsioonivõimud ei andnud Eestimaa Venele tagasi, vaid tunnustasid tema iseseisvust 3). Saksamaa pole hiljem Eesti Vabariiki espressis verbis de jure tunnustanud, vaid määras 9. juulil 1921 oma saadiku meile valitsuse juurde, mis loetakse samaväärseks tunnustamisele. Nähtavasti võeti 19. nov. 1917. a. Riia lepingut siiski arvesse. Keiser Wilhelmi manifest oli ka tühistatud.

Mis puutub Versailles' rahulepingusse, siis oli see vormilisel iseseisvale Eestile vaenulik, sest ta kustus Brestli lepingu kaudu tekkinud Eestimaa Venemaast eraldamise õigusliku aluse. Liitlased olid Venemaa lammutamise vastu.

Tegelikult oli Versailles' leping meile muidugi kasulik, sest Saksamaa võidu korral oleks eesti rahvas hävitatud, nagu seda 1918. a. võimumehed avalikult seletasid. Brestli leping ei olnud ju eestlaste tarvis mõeldud, kuigi lemas Eestimaa iseseisvaks tunnustati ja riigikord elanikkonna soovidest rippuvaks oli tehtud. Saksa valitsus ei saanud niihästi välis- kui sisepoliitilistel põhjustel oma tõsiseid kavatsusi Brestli lepingu avaldada. Rahvaste enesemääramise õigust tuli samal avaliku arvamuse survel tunnustada, kuna seisukord lääne väerinnal üha pinevamaks muutus ameeriklaste sõttaastumise tõttu. Wilsoni punktid rippusid pea kohal.

Rahvusvahelise õiguse seisukohalt seis is Eesti küsimärgi all kuni 2. veebruarini 1920. a., mil Vene seekordne valitsus vormiliselt eestlaste kasuks Eestimaa-st lahti ütles. Et Eesti suutis läitsa iseseisvalt senise emamaaga rahu teha, rippumatult rahvusvahelistest konverentsidest, see on tema olemise tugevam külg. Keegi ei või ütelda, et mingisugune suurvõim venelasi oleks vägistanud. Meil ei maksa oma jõuga uhkustada, kuid ka kasuliku ajaloolise konjunktuuri kasutamine on sama häa kui enese jõuga maksmapanek. Jõudu meil tuli siiski ka tarvitada ja selles suhtes peame alla kriipsutama, et eestlased täies koosseisus Venemaa pooltel Maailmasõjast olid osa

2) Kindral Ludendorff riigikantslerile Badeni kroonprints Max'ile.

3) Saksamaa pole hiljem Eesti Vabariiki espressis verbis de jure tunnustanud, vaid määras 9. juulil 1921 oma saadiku meile valitsuse juurde, mis loetakse samaväärseks tunnustamisele. Nähtavasti võeti 19. nov. 1917. a. Riia lepingut siiski arvesse.

võtnud ja 1918—1919. a. sama väsinud olid kui venelased. Iseseisvuse nõudmine oli ära teenitud suurte kaotustega Venemaa julgeoleku eest. Venemaa kokkuvarisemises ei ole eestlastel mingit süüdi. Seda peame ajaloolise õigluse seisukohalt mainima. Tähelepanu tuleb juhtida ka sellele, et meie endile iseseisvust nõudes Venemaad ära ei andnud ja Venemaa vaenlaste — sakslastega 1919. a. isegi sõda pidasime.

Nii palju Eesti iseseisvuse teostamise kõrbeistest alustest. Toodud meelealutused võivad meile kunagi kasulikud olla.

Meie oleme ülemal iseseisva Eesti kui rahvusvahelise õiguse subjekti kujunemist lühidalt skitseerinud. Ma pean lõpetama selle märkusega, et Eesti iseseisvuse sünnipäev on seotud õiguslikult kõige vähem tähtsa momendiga, Manifesti kõigile Eestimaa rahvastele avaldamisega. Tema vormiliseks puuduseks on muuseum, et fa ainult Eesti Maapäeva Vanemate Nõukogu poolt on alla kirjutatud. Sisuliselt määrab ja aga küll läie selgusega ära, et „Eestimaa tema ajaloolistes ja etnograafilistes piirides kuulutatakse tänasest peale iseseisvaks demokraatiliseks vabariigiks“. Maanõukogu otsuses kõrgemast võimust 15/28. nov., mille alusel Vanemate Nõukogu tegutses, oli Eestimaa riikliku korra kindlaksmääramine jätetud Asutava Kogu hooldeks. Vastuvaidlemata on Manifesti rahvuslike jõudude kindlaksmääratud sihi saavutamiseks koondamise suhtes äärmine tähtsus. Kuid see tähtsus ei kuulu niivõrd õiguse kui kõibluse ja psühholoogia valda. Juriidilise iseseisvuse otsustavaks momendiks oli 2. veebr. 1920. a., mille järgi Eesti kui iseseisva riigi de jure tunnustamine teiste riikide poolt oli vaid aja küsimus.

Mulle võidakse vastu vaielda, et enne seda Eesti Vabariik tegutses iseseisva poliitilise ühikuna, organiseeris sõjaväge, andis seadusi, mõisits kohut jne. Sellepeale peab vastama, et see oli nõndanimetatud de facto seisukord, nagu see oli väljendatud ka suurriikide tunnustusaktides. Kodune administratiivvõim ja jurisdiktsioon rajanes 30. märtsi 1917. a. seadusega saadud voollustel, mida laiendati 15/28. nov. otsusega kõrgemast võimust.

J. JANS

VIDRIK VIHERVÄLI — EINO GEPESOO:

INGLISE-EESTI SÖNARAAMAT

736 lk., hind broš. kr. 9.50, Tallinn, kirjastus „Raamat“, 1937 (?)

Asjailmunud raamatu eessõnas puudutavad autorid neid tähtsaid ülesandeid, mis inglise keelel on täita meie maa esimese kultuurkeelena, ja märgivad ühtlasi, et „meie raamatuturg inglise õpikute alal ei kajasta veel kuidagi seda suurt murrangut, mis meid praegu on välja viimas kopitunud provintslusest kogumaa ilma värske teulite kätte“. Eriti tähelepanud olevat see väärsuhe „vastava leksikograafilise kirjanduse alal, kus puudusid isegi vähegi usaldatavad üldised, kuid ometi teatavaid erilisi nõudeid rahuldavad sõnastikud“. Autorid loodavad käesoleva teosega „täita selle lünga ja appi astuda kõigile inglise keele ja kultuuri harrastajaile ja sõbrule“.

Kahjuks pole autorid suutnud oma vastutusriikka ülesandega toime tulla, kõigepealt juba sel lihtsal põhjusel, et neil puudub leksikograafilises töös endastmõistetavalt nõutav keeleteaduslik kvalifikatsioon. Autorid on seda asjaolu teataval määral arvesse võtnud (milleks midu varjunimed?), kuid siski tööle asunud kergemeelses usus, et nende

ülesanne on lahendatav enam-vähem mehaanilise tõlkimise ja kompileerimise teel. Sellise töömenetluse tulemusena aga Vihervälja-Gepesoo sõnaraamat otse lokkab vigade umbroost: nii võis arvustusmaterjali kogumisel ainult tähtede A — C ulatuses (137 leheküljel) märkida üle 800 vea!

Autorite võhiklus paistab silma eriti sõnaraamatu algul antud hääldamisjuhistes kui ka järgnevalt märksõnade foneetilises transkriptsioonis. Hääldusmärkide rakendusi iseloomustab siin üldine põhimõte, et „tavalist ladina kirja tarvitatakse kõikjal, kus inglise häälikut tuleb hääldada nii, nagu see on kombeks eesti keeles“ (järelkult peaksid häälikud p, t, k, b, d, g, l, r jne. olema identsed inglise ja eesti hääldamisega?!), kuna „eri hääldusmärke tarvitatakse ainult siis, kui nendega väljendatavil häälikuil puuduvad vasted eesti keeles“. Nende eri häälikute kirjeldus on äärmiselt puudulik ja kohati päris vigane: nii häälduvat ʒ kui „fölaw s = vene з“ (!) ja ʒ kui „z = vene ж“ (tegelikult tähistab ʒ nasaliseeritud vokaali ʒ)!

Konsonandi r vokaliseerumist üksiksõna lõpphäälikuna märgitakse mitmes eri notatsioonis: vrd. näit. sister | sistə*, ja sama ka father | fæ:ðə |, pour | pɔə | ja Rr | a:(r). Viimasele lisandub märkus, et „sulgudesse asetatud häälik võib fooni korral jääda hääldamata“! Samasugune järjekindlusetus jätkub ka märksõnade hääldusvormides: vrd. adore | ʔə:ðə:ə*, ajar | ʔədʒə:ə*, are | a:(r), Baltimore | bə:ltimə:(ə)r |, bore | bɔ:ə |, borer | bɔ:rə(r) |, clover | klouvə |, debar | di:bə:(r) |, ear | iə(r) |, kuid ka bur | bə:r |, corridor | kɔ:ridɔ:r |, earlap | iərlæp |, earless | iərləs |, picker | pikə |, ponder | pɔndə |, slur | slɔ:r | jms. Asterisk ja (r) esinevad kohati mingi fakultatiivse sisehäälikuna, näit. sõnus bowery [bauə*], assured | əʃʒə*d |, bloomers | blu:mə:z |, clearness | kliə*nis |, consternation | kɔnstə:*nəiʃən |, dog-tired | dɔgtaiə*d |, ear-pick | iə*pik |, elder-ship | eldə(r)ʃip | jne.

Rohkesti vigu tekib hääldusmärkide [e], [ə], [ɔ] ja osalt [æ] alalist segamisest, näit. and | ʔænd, end |, auburn | ɔ:bən | braggart, bragger | bræget, bræge* | exertion | ig:ze:ʃən |, homologue | hɔm:ɔleges |, compositor | kəm*pezitə* |, Cain | kəin |, embezzle | im*bəzl |, awful | əʃʒl |, botanist | bətənist |, competence | kəmpitəns |, devolve | di:vəlv |, abattis | ʔəbətis |, animality | ʔəniˈmaliːti |, dynastic | di*nəstik |, cadaver | kəˈdeivə* |, double-barrelled | dʌblbærɔld |, evidential | eviˈdenʃl |, duodecimal | dju:ɔdəsiməl |, durance | djuərəns | jms.

Tüüpilise lohakuseveana paistab silma foneetilises transkriptsioonis üldiselt tarvitatava vokaalimärgi [ɔ] asendamine notatsiooniga [a:]. Mõlemad ilmuvad kõrvuti juba üldistes hääldamisjuhistes, nimelt näidetes garden | gɑ:dn | ja father | fæ:ðə |. Sõnaraamatu algosas esinevad [ɔ:] ja [a:] veel paralleelselt, kuid peagi muutub viimane reeglipäraseks hääldusmärgiks, mille kõrval [ɔ:] leiab kasutamist vaid juhu- lise erandina, näit. sõnus fastday, lathy.

Puudulikult eristatakse ka konsonante [z] ja [ʒ], mistõttu pole haruldased vead nagu begrudge | biˈgradz |, biology | baiˈɔledzi |,

cabbage [kæbidʒ], edgy [edʒi] ja vastupidiselt booze [buːz], cozen [kəʒn], glazy [gleɪzi], lives [laɪvz] jms.

Märksõnade foneetiline transkriptsioon on kohati mõjustatud sõna ortograafilisest kujust, näit. by-way [baɪweɪ], charity [tʃærɪti], divergency [daɪvədʒənsɪ], specialty [speʃəlti], cognition [kɔɡnɪʃən], elective [ɪˈlektɪv], escapade [eskeɪpeɪd], flossy [flɒsɪ], fox-earth [fɒks-əːθ], misadvised [misədvaɪsd] jne.

Pikkumärgi ärajätt kuulub tavalisemate vigade hulka; nii siis B [bi], beaver [bi:və*], book-keeping [~- kipiŋ], burgle [bʌɡl], commutable [kəmˈjuːtəbl], converse [kənˈvɜːs], blur [blɜː*], defer [diˈfɜː*], deplore [diˈplɔː*], heard [hɜːd], incur [inˈkʌ*]! Üldse esineb hääldusmärkide vahelejätu kaunis sageli, näit. sõnus adherent [əˈniərənt], drift [əˈrɪft], ambiguity [æbiˈɡjuːti], childish [kəʊldɪʃ], conjurer [kən(d)ʒə*], declension [diˈlenʃən], expand [ɪkˈpænd], leading [liːdŋ], obstacle [ɒbstək], structure [straktə*] jms.

Rõhumärgina tarvitatakse siin rõhutatud silbi ees tavalise [ˈ] asemel märki [ˈ], mis foneetiliselt transkriptsioonis tähistab õieti eelneva hääliku poolpikkust; viimases tähenduses vastuvõetavana võiks see märk kõnesse tulla näit. sõnas controversy [kɒntrəˈvɜːsi]. Alternatiivse rõhumärgina esineb ka apostroof, nii juba eelmärkmeis raamatu sisu ja korralduse kohta, samuti aga märksõnade häälduse transkriptsioonis, näit. chicane [ʃiˈkeɪn], chimpanzee [tʃɪmpænˈziː, tʃɪmpænˈziː], chromatix [krəˈmætiːks, kroˈmætiːks], chronometer [krəˈnɒmiːtə*], churchyard [ˈtʃɜːtʃjɑːd], cicerone [sɪsəˈrounel], cigarette [sigəˈret] jne.

Sõnades, mille rõhk asetseb esimesel silbil, on loobunud rõhumärgi andmisest. Kahjuks jääb rõhumärk pahasti andmata mujalgi, näit. sõnus accede [ækseɪd], activity [æktiːvɪti], armada [ɑːmeɪdə], captivity [kæptɪvɪti], cupidity [kjuːpɪdɪti], disparage [dispəˈreɪʒ], divide [dɪvaɪd], idea [aɪdiə], inflict [ɪnɪlikt] jne. jne. Rõhkkesti esineb ka ülearuseid või väiesti asetatud rõhumärke, nagu aluminium [æljuːˈmiːniəm], consistory [ˈkɒnsɪstəri], encyclopædia [ensaɪkˈlɒpiːdiə], illumine [ɪlˈjuːmiːn], object [əbˈdʒekt], acquisitive [ækwiːzɪtɪv], ballet [bæˈli], essential [ɪsenˈʃəl], inculcation [ɪnkʌlpeɪˈʃən], injection [ɪndʒeˈkʃən] jms. Kohati asendab rõhumärk nähtavasti pikkumärki; või ka vastupidiselt, näit. copulative [kɒpjʊˈlətɪv], genial [dʒiˈniəl], nutritive [njuˈtrɪtɪv], stupid [stjuˈpɪd], fire-insurance [ˈfaɪəˌɪnʃʊərəns], enthrall (l) [ɪnˈθrɔːl], jne. Märksõna hääldusvormi poolitamisel jäetakse rõhumärk tavaliselt rea lõppu (seega mitte vahenditult järgmise rea rõhulise silbi ette), nii näit. accidental [ækseɪˈdentl], accommodation [ækɒməˈdeɪʃən] jne. jne.

Mitmel juhul on jäänud märkimata erinevused teatavate sõnade verbaalse ja substantiivse (resp. adjektiivse) hääldusvormi vahel: vrd. näit. 'absent (adj.) ja to absent oneself', 'attribute (subst.) ja attribute (verb)', 'compound (subst., adj.) ja compound (verb)', 'collect ja collect', 'concert ja concert', 'consort ja consort', 'escort ja escort'; nii ka diffuse adjektiivina [diˈfjuːz] ja verbina [diˈfjuːz]. Samuti pole siin eristatud hääld-

dusvorme nagu aged ['eidʒid] „elatanud“ ja [eidʒd] „vanune, -ealine“, a g a p e [ə'geip] „ammuli, avasui“ ja [ˈægəpi:] „agaap, armastusesõõma- aeg“, a y, a y e [ai] „jah“ ja [ei] „afati, ikka“ jms. Sõna a g a t e „ahhaat“ hääldub [ˈægət], mitte [ə'geit]; viimane hääldusvorm vastab tähendusele „minemas, teel“, mis V.-G. sõnaraamatus puudub.

Sõnaraamatu esimeses pooles leidub üldse rohkesti eksitavaid kui ka otse koomilisi transkriptsioonivigu nagu a fire [ə'fɪ*], afterglow [-glɔ:], arriè-re-ban [ærrirbæn], bed-post [bedpɒst], cartilaginous [kɑ:ti'lidʒinɪs], chargé d'affaires [ʃardʒdɔ:fæʁ], coruscation [kɑ:ds'keifən], crowd [kroud], efficient [i'fɪsənt], enceinte (prants. äsənt), foulness [foulnɪs], frame [fraim], hot-foot [hɒtfu:t], insanity [in'seiniti] jms. Sõnahäälduse transkriptsioon on märksa korralikum raamatu teises osas, kus nähtavasti on hakatud kasutama asjatundliku korrektori abi.

Märksõnade materjal on üle võetud H. Pöhl'i inglise-eesti sõnaraamatust, mille järglaseks kõnesolev teos vist ongi määratud. Uues redaktsioonis on leksikaalset materjali mõnevõrra täiendatud ja laiendatud, kuid üldiselt jäävad märksõnade valikus püsima Pöhl'i raamatu silmapaistvamad puuded, mis on omakorda pärit eeskujuna kasustatud teisejärgulistest ja tublisti vananenud kompilatsiooniteostest (nagu näit. *Langenscheidts Taschenwörterbuch der englischen und deutschen Sprache*.) Sõnaraamatu ruumi raisatakse siin nimelt haruldustele nagu *aleatory, amaurosis, assurgent, azyme, bavin, biggin, brent, caëdis, calamine, cambist, carob, carragheen, cavesson, chirk, coving, cribble jne.*, kuna samal ajal puuduvad igapäevased idioomid, sõnad ja sõnatähendused. Selliste puuduvate vokaablite iseloomustuseks olgu siin esitatud paar sõnaderühma nagu: *acrobat, albatross, algae, amoeba, anthropoid, antitoxin, aorta, archipelago, arnica, aspirin, bacillus, billion; beige, boudoir, bouillon, bourgeois, brassière; black-list, blunderbuss, bobsleigh, booth, brickbat, bulkhead, busybody; beauty-parlour, (dollar) bill, boosting, brainwave, brass tacks, broncho, buddy; Nazi, swastika, totalitarian, hunger-march, stay-in strike, stratosphere, sex appeal, hiking jne. jne.* Sõnaraamatu lisa toob küll veel valimiku inglisepäraseid kõnekäände ja täiendusi märksõnadele (kokku 9 lehekülge), kuid selle osa oleksid autorid võinud vabalt laiendada mitmekümnekordseks.

Märksõnades tähelepandud trükivigadest iseloomulikumaid on: *crocodile, konsult, deflekt, distinguish, parguet, adjudancy, despatsch, forasmutch, hüpnosis, teatre, ampitheatre, naphta, ophthalmia, chroloform, abbatoir, automobil, impulsivness, invaluaabl, contagijs, egregios, embarras, excrecence, miscievous, capsise, chints, civil cervice, bacterium, cappillarity, going-son jms.*

Märksõnade tuletisi (vrd. administ|er, -ration) on kaunis sageli esitatud vigaselt, näit. abstract, -tedness; deposit, -tary; indicat|e, -tion; diplomacy, -ist; indiscriminate, -ing; absent|ee, -ism; imperial, -ism; interjekt (!), -al (?); devastate, -ion; finance, -ial jne.

Eelmärkmeis raamatu sisu ja korralduse kohta lubatakse esitada „sama transkriptsiooniga sõnu“ (Langenscheidt'i inglise-saksa taskusõnaraamatu — edaspidi siin L. T. — järgi „gleichgeschriebene Wörter“) eri märksõnadega, kui nad on erinevat päritolu. Seda head juhust pole aga kuigi järjekindlalt arvestatud ja nii leiame paaripanduina sõnu nagu „art s. kunst; thou art — sina oled“ („sina“ kursiivis originaaltekstii järgi); „arm s. käsivars; relv, sõjariist; -s pl. vapp“; jne. jne. Pole siis eriti imeks panna, et märksõna discount tuletistena näidatakse — seekord küll L. T. eeskujul — -able, -enance (!), -er. Missuguste absurdideni selline ruumikokkuvõid võib viia, nähtub kujukalt varemsiteeritud märksõna agape käsitlustest, mille siin täielikult reprodutseerime:

agape [ə'geip] ammuli suuga vahtiv; to set ~ häämmastama; -æ [-i] pl. theol. armastus-sõõgiaeg, agaap.

Eelmise arvustuseks tuleks märkida, et germaani päritoluga agape [ə'geip] on adverb („ammuli, avasui“) ja mitte adjektiiv, milleks autorid on seda pidanud. Adverbil ei saa olla pluuralit, isegi teoloogilist mitte. Kreeka päritoluga agape on substantiiv ja hääldub [ˈæɡəpi]; selle pluural on agapes või agapæ [ˈægepi], igatahes mitte agapeæ (jällegi L. T. arvele langev viga). Sõna ise on pealegi täitsa ülearune sellises võrdlemisi väikeses sõnaraamatus. „Armastus-sõõgiaeg“ on kahtlase väärtusega neologism; vrd. siiski *Lord's Supper* pühaõhtu-sõõmaaeg.

Sõnaliikide eristamiseks antakse märksõnade taga lühendid s. (substantiiv), a. (adjektiiv), ad. (samuti adjektiiv), adv. (adverb), v. (verb) jne. Pahatühti puuduvad need tarviliikud viited ja veel sagedamini on nad hoopis vigased. Juba tähe A esimeses (autoritel miskipärast kohe 25-ndana arvestatud) veerus esineb selliseid vigu neli! Vihervälja-Gepesoo sõnaliigituses osutub assort adjektiiviks, *audibility* verbiks, *avoidable* substantiiviks jne; isegi artikkel an on siin promoteeritud substantiiviks! Päris läbisegi tarvitatakse lühendeid a., ad. ja adv. (kohati ka ad. v.). Sõnatuletisis ja märksõnaga seotud idioomides kaldub pluurali lõpp s eralduma lühendiks s., näit. *ancient*, *the* ≈ s. pl. s.; *Attic*, ≈ s. s. pl.; *book*, *to be in one's (!) good* - s.; *cost*, - s. pl. Vastupidiselt võib mõni lühend sattuda kahtlase naabruse samuti kursiivis antud tekstiga, näit. „brech (pro brech)“; -es s. pl. ratsapüksid; *to wear the -es fig.* «püksid jalas olema», majas valitsema“.

Raamatu algul loeteldud rohkearvulised lühendid on pärit L. T. sõnaraamatust, osalt eesti keelele kohaldatud vormides. Raamatus leidub siiski lühendeid, mida üldises loetelus pole mainitud: vrd. näit. *bade v. imp.* (pro pret.) sõnast bid; *besought imp.* ja *p. p.* sõnast *beseech*; *adrift mar.* (pro *naut.*); *careen v. mer.*; *congruence math.* (pro *mat*), *lgv.* (?); *baboon ln.* (?) s.; *baste v.*, *pl.* (?); *cushat s. pat.* (?); *buzzard osk. s.* (s. *orn.*?), *after prop.*, *abatement e. caw k.* jne.

Teksti trükitehniline korraldus on puudulik ja raamatu esimeses osas näib, nagu poleks autorid üldse viitsinud korrektoori lugeda.

Kirjatüübid esinevad läbiseigi, näit.: märksõna *deride*, hääldus *a bac i* [æbasai], *conch* [kõŋk], tõlge *groove*, *-s pl jooned*, viitnud (?); sõnaliited *fountain*, *-pen*; *cycle*, *-ists* *touring club*; *give*, *to - one's mind to*; viide „*hunch v. hump*; *sour tükk*“. Kordusmärk ~ jääb kohati seostamata liidetega, näit. *bob*, *- bed hair*; *defer*, *- red shares* jms. Esineb mõttetuid sõnakordusi, näit.: *dock v. dokkima*, *dokkima*; *dreadful*, *penny - penny* - jne. Tõlgetes näib olevat poolelijäänud ja pärast unustatud osi, näit. *appointments* varustis, rakestis, sisustis, kaubasaatja . . . (?); *drinkable* l. joodav (puudub aga oodatav 2.) jne. Üksikud sõnad ja sõnaseletused on sattunud õigest kontekstist mujale naabruses: vrd. näit. märksõnarühm „*entreat v. paluma*; *entrance* [in'tra:ns] *v. vaimustama*, kaasa kiskuma; *anuma*“. Veelgi kujukama näite annab sõnarühm „*batten* [bætŋ] *s. latt*, liist; *kriketis*: *kepp*; *munataigen*; *nuumama*; *väetama*“. Kõike muud kõrvale jättes, märgime siin vaid seda, et tõlked „*kepp*“ ja „*munataigen*“ kuuluvad järgneva märksõna *batter* juurde ja et „*kepp*“ on pealegi vigane tõlge saksa keelest (L. T. „*Schläger*“ tähendab siin lööjat, mitte löögiriista) — viga, mis muide samas veerus kordub märksõna *batsman* puhul!

Korratu on ka interpunktsioon, millel sõnaraamatus on täita hoopis tähtsam osa kui tavalisesti mujal. Oluline on siin näit. kooloni õige tarvitamine, nagu seda nähtub veatüübist

excellence, *excellency s. oivalisus*; eelis; ainult;

Excellency ekstsellents (tiitel),

kus sõnale „*ainult*“ peaks järgnema koolon. Interpunktsiooni puudulik arvestamine põhjustab muude hulgas sellise omapärase vea nagu „*common room* nõupidamis- ja söögisaal; õpetaja kõrgemas koolis“ (vrd. L. T. „*Konferenz- und Speisesaal der Lehrer in höheren Schulanstalten*“!)!

Puuduliku korrektuuri tõttu on sõnatõlgetesse sattunud mõningal määral eksitavaidki trükivigu nagu: *after-dinner* järellaul (vrd. tav. *an after-dinner speech*), *amplify* avaldama (avardama?), *boulder* ränikivi (rändkivi!), *brat* järglased (jõnglane?), *cranial* kaljusse kuuluv (koljusse!), *dull v. müristama* (nüristama!), *dumps* nukrameelsus, raputus (rõhutus, rusutus?), *incornings* tulnud (tulud!), *osier* palju (paju!), *pick* kiviraiumispakk (*pro* kirgas, kirka; L. T. „*Spitzhacke*“) jms.

Sõnatõlgete täpsuse ja mitmekülgsuse kohta võib saada ligikaudse kujutluse, kontrollides üldjoonteski mõne eriala — aianduse, botaanika, grammatika, fotograafia jne — terminoloogiat. Meil nii populaarseks saanud *mate* alalt näiteks annab V. G. sõnaraamat põhitõrminid: *chess* *malemäng (pro male)*. -- *board* *malaud*, *man* *malend*; *piece* *malend*; *pawn* *malend (pro ettur!)*; *knigh* *ratsanik males (pro ratsu)*, *castle* *s torn (pro vanker)*, *v. rokeerima*, *vanõrdama*; *rook* *lipp (pro vanker!)*. Vastavate märksõnade all puuduvad aga: *king* *kuningas (males)*; *queen* *s. lipp*, *v. lipustama*, *lipu-tama*; *bishop* *oda*. Umbes niisama ebatäpsad ja lünklikud on tõlked paaril muul kontrollitud alal (nii näit. kergeõustiku terminoloogias).

Sõnatõlgete täpsamat käsitlust raskendab siin asjaolu, et autorid ei valda inglise keelt nimetamisväärsel määral, mistõttu nad peavad tõlkeid konstrueerima saksa keele kaudu, kasutades selleks peamiselt Langenscheidt'i taskusõnaraamatut. Kui aga arvesse võtta, et sõnatähendused saksagi keeles pole igakord kindlapiirdelised (vrd. eespool-tsiteeritud näide sõnaga „Schläger“), siis võib aimata, millised komis-tuskviid antud olukorras autoreid varitsevad. Raskusi tekib neil näit. juba saksa adjektiivi ja adverbil eristamisega, nagu see ilmneb järg-mistest tõlkevigadest: *chance ad.* juhtumisi; juhuslikult (L. T. „zu-fällig; gelegentlich“; vrd. *a chance acquaintance*); fortuitous *adv.* (?!) juhuslikult; *cowardly* aralt (võimalik vaid adjektiiv!); *fairly* talutav (*pro* võrdlemisi, enam-vähem; L. T. „erträglich, leidlich“; vrd. *a fairly good player is neither bad nor very good*); *freely a.* (?) aval, abivalmis jne., tubli, tugev (vrd. *to speak freely, to drink freely*)! Samalaadilised tõlkevead on: *disinclined* vastumeelselt tegema (*pro* sisendama vastumeelsust; L. T. „abgeneigt machen“); *impunity* karistamatus, *with* - karistamatu (*pro* karistamata; L. T. „straflos“!

Nende väaratuste kõrval esineb sõnaraamatus ka hoopis raske-maid tõlkevigu, mis Vihervälja-Gepesoo võõrkeelte-oskusele juba päris tumedat varju heidavad. Nii leidub siin muude hulgas tõlkepärleid nagu: *gnail tehn.* s. neet (saksa „Niednagel“ — küünekisk).

carry vlt. naut. purje juhtima, käsitama; vrd. L. T. „(Segel) führen“; *a ship carrying all sail* „täispurje all sõitev laev“.

chantry s. kirikukoor (L. T. „kleine Kapelle in einer Kathedrale“ — kiriku sisekabel)

clan scot. s. tüvi (L. T. „Stamm“ — sugukond, suguharu).

cracker s. unistaja (L. T. „Schwärmer“ — ilutulestikus tarvitata „tulikonn“).

dog s. koer; sokk (L. T. „Bock, Gestell“ — pukki; siin nimelt *dog* = *firedog* „kamina põhja halgude alla asetata metallist tulepukki“).

enough s. leplikkus (vähesega); vrd. L. T. „Genüge“ — küllaldane, vajadust rahuldav määr; näit. *we have enough of everything*.

fall in äkki meenuma (L. T. „einfallen“ — sisse langema).

finical fam. s. (?!) mukiud (L. T. „geziert“ — afekteeritud, maneerlik).

instep s. käeranne (L. T. „Spann, Rist“ — põiaselg, jala pealmine osa varvaste ja pahklude vahel).

meerscham s. merevaht, merevahuhari (!) Vrd. L. T. „Meerscham-(kopf)“ — eriline valkjas savi, millest tehakse piibukolusid; sel-line piibukolu, piibupea.

settee s. laenupank (L. T. „Lehnbank“ — seljatoega pink; tavalis-em tähendus „sohva“).

settle s. laenupank („Lehnbank“ — *a bench with a high back*).

Minu üldine mulje on, et seegi teos ei kajasta „murrangut, mis meid on välja viimas kopitunud provintslusest kogumaailma värskele tuule kätte“. Meie kaks anonüümset õnnekütti igatahes ei suuda kuidagi „appi astuda inglise keele ja kultuuri harrastajatele ja sõbrule“. Selleks peaksid nad eelkõige ise algust tegema inglise keele õppi-misega. *Charity begins at home* — ütleb inglise vanasõna.

J. Estam

SISEPOLIITILINE RINGVAADE

RIIGIVOLIKOGU. Istungjärgu viimaseil nädalail oli silmapaistvamaks päevakorrapunktilis lisaeelarve. Kuigi selle suurus oli ainult 4,18 prota. (425.000 kr.) korrallisest eelarvest, tekitas siiski läbirääkimisi, mis algasid juba majanduskomisjonis ja kordusid laiemas ulatuses üldkoosolekul. Paistis, et lisaeelarve puhul leiti võimalus teatud küsimusi puudutada. Konkreetseid ettepanekuid tehti lisaeelarve muutmiseks võrdlemisi vähe, seda enam aga võeti sõna üksikute kulude-tulude peatükkide juures. Sissejuhatavaks selgituseks võttis sõna majandusminister, kes eriti rõhutas ka tööstuse rahvastamise mõtet, kuid kes aelle juures ka tagasi tõrjus võõrrahvuse kuuluva kapitali ülevõtmise mõtte. Üldiselt oli aga ministri kõne juhitud põhimõttest: mitte tormata. Samuti kinnitas minister veel, et kriisümptoomne ei olevat määrgata, nende otsimine ja nägemine oleks liialgus.

Läbirääkimistel oli tõsisemaks kõneaineks reservide kogumise küsimus. Need oleksid vajalikud võimalikkude tagasilöökkide puhuks. Rahatsirkulatsioon on 60% võrra tõusnud. Ei peetud loomulikuks, kui väljaminekuid kaetakse Eesti Panga kullareservide ümberarvestamisega. E. P. reserve ei võiks puudutada. Selles küsimuses tuli majandusministril parlamendile lähemalt seletusi anda ja kinnitada, et astunud sammud selle poolest mingit hädaohu ei tähenda.

Läbirääkimiste üldises käigus esitati veel mitmesuguseid kritiseerivaid mõtteavaldusi ettetulnud nähete kohta nii majanduslikus kui ka hariduselus. Ülikooli küsimusi puudutati ühenduses õppetoolide täitmisega. Vastused nendele puudutustele ei jäänud tulemata, kuid täit selgust siiski veel ei saabunud.

Vab. Valitsusele esitatud küsimustest, millistele tavaliselt pühendatakse neljapäevane koosolek, tuli vastamiseks üsna mitmeid. Nagu paistab, esitatakse küsimusi väga rohkesti, kuid mitmesugustel põhjustel pole Riigivol. juhatus paljudele käiku andnud. Muu hulgas küsisid mõned rahvasaadikud, mis pärast ei anta neile luba kõnekoosolekute pidamiseks, et valijaid tutvustada Riigivolikogu töödega. Üks küsijaist tõi koguni ette, et samal ajal, kui keelduti temale luba andmast, on ometi mitmed teised rahvasaadikud samast maakonnast avalikel koosolekul esinenud kõnedega Riigivolikogu tööst. Siseminister vastas küsijale, et politsei käib lubade andmisel kehtivate seaduste ja määruste järgi. Järgenud ärevast vahelhüüdeist paistis, nagu see vastus poleks mõnda Riigivol. liiget rahuldanud. Veel oli küsimuse korras kõne all uuele vineerivabrikule loa andmise asi, mis Tallinnas mõnda aega laineid löi. Majandusminister teatas, et üheleegi eraettevõtjate grupile luba ei anta ja kui uue vabriku asutamine vajalikuks peaks osutama, siis ehk asutatakse sellekohane riiklik ettevõte. Loasaamist taotles keegi hollandi juudisoost ärieme, kelle abillisteks olid mõned mõjukad Tallinna majandus- ja poliitikategelased. Küsimusele, miks ei registreerita rindesõdurite liitu, vastas siseminister, et sellist liitu pole keegi soovunud registreerida, pealegi puuduvad sellekohased üksikühingud. Kui aga peaks liidu asutamiseks soovi avaldatama, siis selleks luba ei anta, kinnitas minister. Muud küsimused taotlesid rõhkem informatsiooni-hankimise laadi.

Seadusandlikust tegevusest tuleb ära märkida põllutöölise seaduse arutamist, mille ümber keerlesid pikad läbirääkimised, eriti mis puutub karjalaste vanuse piiri määramisse. Samuti on pikka aega arutused olnud õppinud tööliste seadus, millega polegi veel lõpule jõutud. Perekonnanimede muutmise soodusaaja pikendamise eelnoju juures peeti pooldavaid kõnesid, mis välja kutsusid teilselt poolt kritiseerivaid märkusi.

RIIGINÕUKOGU tegi toornahkade väljaveo kontrolli seaduses ühe ebaolulise täienduse, kuid sellest oli küllalt, et pikka menetluse-protseduuri välja kutsuda. Selle tõttu kanduski istungjärgu lõpetamine jõulu-nädalasse. Eelnoju ühtlustamisel ei saavutatud üldjuhatuses kokkulepet. Riigivolikogu näitas sel puhul oma üleolekut, jähkdes oma otsuse juurde 73 poolt- ja ühe vastuhäälega.

Ka kriminaal-kohtupidamise seadustiku muutmise eelnõu võttis Riiginõukogu vastu mõningate erinevustega Riigivolikogu eelnõust. Need erinevused on juba põhimõtteliku laadi. Riiginõukogu on märksa tagasihoidlikum võimu andmisel politseile kahtlusaluste suhtes, kui ka tunnistajate asjus.

MUUDEST sisepoliitilistest küsimustest vääriks ehk äramärkimist ka tiitli *dr. med.* tiitli pärast, mis tekkis Tartu ülikoolis ja mis teatavat vastukaja leidis ka parlamendis. Selles asjas on katset tehtud küsimust esitada valitsusele, kuid asi on alles lahtine. Vahepeal avaldatud ülikooli valitsuse seletusest tuleb aga järeldada, et prof. Schlossmannil vormiliselt puudub *dr. med.* tiitel, kuigi teda sisuliselt selle vääriliseks võiks pidada. Selle küsimuse päevakorrale kerkimine annab tõenduse Tartu ülikoolis valitsevaist teravaist vahekordadest, kuna aga välispidiselt paistab, nagu oleks kõik korras. Riigivolikogu kõnetoolilt räägiti koguni õppejõudude mõjutamisest teatavate professuuride täitmisel, millise etteheite aga haridusministri esindaja tagasi tõrjus. *Dr. med.* tiitli küsimus on aga halvamaiguline selle tõttu, et küsimuses on E. Teaduste Akadeemia presidendi prestiiž.

Noorsoo organiseerimise aluste reformiga ei ole veel lõpule jõutud. Skauudid ja noorkotkad on nõus ühinema, kuid nüüd on tekkinud kaks pretendentide juhtide kohale — kaitseliit ja haridusministeerium. Kumb noorsoo juhtimise oma kätte saab, selles puudub praegu veel selgus.

Majandusministri kütlaskäik Tartu ühenduses ühistegevuspäevaga ja seal peetud kõnega äratas laialdast tähelepanu. Ministri oli sel puhul Tartus kokusaamisi mitmesugustesse ringkondadesse kuuluvate isikutega, mis on andnud vastukajarikkaid tagajärgi.

Oskar Mänd

VÄLISPOLIITILISI MÄRKMEID

ÜLDISELT Aasta vahetuseks ei paku rahvusvaheline olukord kuigi rõõmustavat pilti. Tõsi: puudub säärane ärevus, mis haaras kogu maailma septembris, Müncheni eel, kuid mainitud konverentsile ei järgnenud seda üldist rahunemise ja julgeoleku tunnet, mida loodeti Chamberlain-Hitleri rahudeklaratsioonist.

Kuigi terav Kesk-Euroopas on suurelt vaibunud ja endise Suur-Tšehhoslovakkia asemele tekkinud föderatiivne puht-slaavlik Tšehho-Slovakkia, kestab muhelemine edasi kahes suunas: ühelt poolt uus Karpaati-Ukraina näikse muutuvat ukrainlaste rahvusliku liikumise taasaratamise kantsiks, mis teatud määral ähvardab tuua raskusi Poolale ja Venele, teiselt poolt areneb Rumeenias mingisugune suurem muudatus nihästi sisepoliitiliselt kui ka väliselt, ühenduses ungarlaste propagandaga, et Transilvaania kolm ja pool miljonit ungarlast peaks liidetama Ungariga.

VAHE-EUROOPAS hoiab Euroopat pinevil Klaipeda küsimus, eriti kas ta jääb Leedu riigi hulka, autonoomse osana, või liitub ta Saksamaaga; ühes sellega katsutakse ette näha, mis mõju see avaldab Leedu-Saksamaa suhetele, mis tulevikus igatahes näikse kujunevat märksa sõbralikumaks, kui see oli vahel seni.

Uute tulipunktidenä, endise Saksa asumaade nõudmisele, on kerkinud Itaalia nõuded Tuniisi ja Korsika ühendamiseks ning Suessi kanali olukorra reviderimiseks, mis küsimused täpsid teatud ärevust nihästi Prantsusmaal kui ka Britis. Viimasel ajal on ses küsimuses vaikus ja olukorra paranemist hooletakse Chamberlain-Mussolini kohtamisest Roomas jaanuari algul. Briti parlamendis aga jätkatakse valitsuse välispoliitilise tegevuse ründamist üha suurema hooaga ja nõutakse oma relvastuse suurendamist.

Säärases olukorras tuli üllatusena kuulujutt Saksa kavadest uuesti arutusele võtta rahvusvahelises ulatuses relvastuse üldise piiramise küsimust. Sellel algatusel võivad olla suured tagajärjed.

Tõelist ärevust tekitavad aga suhted Kaug-Idas. Hiina-Japani konfliktis on kätte jõudnud tasaoleku ajajärk, kus Hiina lubab tarvitusele võtta sisisõda senini kasutatud laialise aktiivse vastupanu asemel. Kuid tormi-pilved kuhjuvad Ven e - J a p a n i piiril. Kas need nii kergesti hahntuvad, kui varem, pole kaugeltki kindel.

EESTI suhetes välisriikidega pole muudatusi. Riigikogu kinnitas kaubandusliku lisakokkuleppe Saksaga. Kuid majanduslikud läbirääkimised Lätiga jooksid liivale; sinu aga oleks eriliselt vaja peatset selgust.

Optimist

ÜHE HALYAMAIGULISE MÄRKUSE PUHUL.

„Varamu“ mihklikuu numbris on ilmund erandlikult (kuid mitte enam häämsatavalt) ebeintelligentses stiilis kirjutel märkus minu kohta, pääkirjaga „Antsorsatsemine eesti kirjanduse kriitikas“. Allkiri puudub, nii et vastutavaks tuleb pidada toimetajat härra Henrik Visnapuud, kelle stiili see kirjutus muide mitmeti meenutabki. Mainit märkus käsitleb muu seas minu akadeemilise hariduskäigu kulusid, väites etteheitvalt, minu Oxfordi koolitus olevat eesti rahvale maksnud umbes miljoni (muidugi senti). Arvestades Oxfordi elukallidust ja õppemakse (milleks esimesel aastal läks 900 krooni ümber), oleks mul väitekirja valmistamiseks löesti nii palju toelust tarvis läind, kuid tegelikult jäin varsti omaenda toelada, päale väikese, umbes 100-kroonise kuustipendiumi, mille ülikool mulle veel jätis. Pikemat aega pidin ligemale kolmveerand kuludest ise katma. Tekib küsimus, kas mul oli põhjust eriliseks tänu-meeleks, nagu toimetaja Visnapuu — või tema nimetu kaasõõline — näib oletavat, sest minu isiklikud ressursid võimaldasid nii kallist koolitust võrratult vähem kui üli-kooli ja Hamini omad. Ma ei ole tolle aja vaimesest priiskamisest veel tänini majan-duslikult täiesti toibund. — Oleks autor pöördund Hamini Teaduse ja Kunsti Osakonna poole, ta oleks ehk saend korrekumad andmed.

Märkuse kriitiline (anonümsuse tõttu väga vapper) autor tsiteerib katke minu kirjutusest „Märkmeid Aino Kallase kohta“, järeldades sellest, et minu arvates Tammsaarest „ei jää järele palju muud kui ebamäärast mälestuse auru“. Emb-kumb, kes ta pahatahtlikult väärilõigiseb minu teksti või lihtsalt osulab arusaamisvõime puudust, sest ta oleks kontekstist pidand taipama, et ma ei käsitlend kogu eesti proosakir-jandust, vaid viimaste aastate — leiendet nüüdiselhe — oma, millesse igatahes ei kuulu „Tõde ja õigus“. Tammsaare hilisemate tööde suremattuse kohta on mul väga suuri kahilusi, ja märkuses samas seoses mainit. Melsanurga, Gailiti, Mälgu viimase aja toodangu kohta vahest veel hoopis suuremaid. Täielikku väärtaoste kataloogi ma artiklis Aino Kallase üle loomulikult ei mõelnudki anda. Et see — proosa alal — ei oleks tulnud pikk, seda võin siin muide kinnitada. Sama lohakuse ja vaimutuse vaim, mis enam-vähem nullistab Visnapuu „Sealena varju“, lobbab meil kahjaks liiga laialt — oselt küll kibede majandusliku häda sunnil, kuid see vabandus kirjanduse kvaliteeti ei tõsta.

Visnapuu aigise ell ilmund kirjutuse tuim viha rahuldab mind — samuti nagu fakt, et „Varamu“ minu kriitilisi „kummitisi“ nii lakkamatult ja pikalt kommenteerib. Nähtavasti minu tähendused on siiski üsna sageli sattund märki või õtge selle lähed-ale. On iseloomustav, et „Varamu“ närvitseb samal määral nagu too vististi veel väga noor, avalikkuse eest senini kaunisti peidul püsinud naisarvustaja preili Eeda Kook, kes viimases „Üliõpilastehes“ näib „Arbujaates“ ja „Loomingus“ nägeval meie kultuuri hukku.

Ants Oras

„Akadeemia“ küesoleva aastakäigu sisukord anfkase kaasa ajakirja
1939. a. esimese numbriga. Toimetus.

„Akadeemia“ ilmub 8—10 korda aastas. Tellimishind aasta lõpuni kr. 5.—

Toimetus: Alfred Koort, Hans Kruus, Ants Piip,
tegev- ja vastutav toimetaja Jaan Ots.

Toimetuse kõnetunnid kella 11—12 äripäevil.

Väljaandja: Üliõpilasseltside Vilistlaskogude Liit. Toimetuse address: Ülikooli
15—3 Tartu, telefon 13-49, posti jooksev arve nr. 2389.

Moodsa elamu
mööblitööstus

U. ü. Vikeri tehased Tallinn
Narva mnt. 15, telef. 320-01

Valmistab konstruktiiv modern,
rahvuspärasid ja terastoru sisustusi

Projektiid ja velarned tasuta

Esimene Eesti
Mesikoogitööstus

J. Lill - Tartu

KOHVIK

Iga päev muusika
kella 6-8 ja
9-11 õhtul

Rõõmsaid jõulupühi
ja
õnnelikku uut aastat!

Edv. Weyde
„TARTU VAHEMEES“
Tartu, Võidu tänav 3.

1958 - 1959

Käesoleva numbriga on kaasus EOK tutvustamis-brošüür.
Ilmus 23. det. 1938.

E. K.-U. „Postimehe“ trükk, Tartus 1938.

Kes palju tahab - valib ainult ühe!

Kes tahab saada peale kuiva ametliku informatsiooni ka tõelist elu näha, kes tahab peale kuivade päevauudiste kirjutusi mitmelt huvialalt, hälli igapäevasusse võrratut nalja, ajaviiteks rohkesti häid jutte, sündmusi ka piltide peegeldusena näha,

see tellib

„Rahvalehe“

„Rahvaleht“ on toimetatud nii, et igaüks leiab sealt midagi enda jaoks. Mis „Rahvalehe“ eriti huvitavaks teeb — on tema pildirikkus. Igapäevaste uudiste kõrval erileheküljed mitmelt huvialalt. „Rahvaleht“ viib lugeja elule lähemale.

„Rahvaleht“ maksab tellides pooleks aastaks kr. 8.20, veerandiks kr. 4.30. Kõik tellijad saavad „Esmaspäeva“ 15-sendilise juuremaksuga kuus. Kolme kuu ja pikema aja tellijad saavad tellida poole hinnaga jutuajakirja „Perekonnaleht“ ja mõistatuste ajakirja „Ajude Gümnaastika“, makstes iga nim. ajakirja eest 25 senti kuus. Tellimisi võtavad vastu kõik postiautised.

U
Ü „A. KEISS”
Tartu, Võidu 15, telef. 6-05

*Vanem
optika- ja
arstiriis-
tadeäri*

Soovitab rikkalikus valikus:
Arstiriistu ja elektromediitsinilisi
aparaate. Mikroskoope. Kliinikute
ja arstikabineti täielikke sissesea-
deid. Laboratooriumi klaastarbeid.
Katkiste Rekord-süstlate va-
hetus Eelarvete koostamine ostu-
kohustuseta.

CENTRAL
KOHVIK JA KONDIITRIARI

Meeleolumuusika
1/2 1—2 ja 6—10

TRÜKIKODA
„VARRAK”

TARTUS,
SUURTURG 2. TEL. 3-20.

Pa-Mu
*mitterasvatav
juukse-fiksatiiv*

Kui tarvitate Pa-Mu juukse-fiksa-
tiivi, ei ole Teil rasvast voodipesu
ega määrinud peakatte-voodreid.
Sealjuures kinnitab Pa-Mu juukse-
fiksatiiv Teie juukseid sama hästi
kui pumat, jätmata rasvast läiget.

A.-S.
Ephag'i labor.
Tallinn

SAMA HÄSTI

KUI VÄLISMAA TRÜKI-
KODA, VALMISTAB
TEILE IGASUGUST
TRÜKITÕDD

OSAÜHING

**K. MATTIESENI
TRÜKIKODA**

TARTU, VALLIKRAAVI 1
TEL. 480 ja 497

ALECOQ'I TUMEÖLU TÕMMUHIID

„
KESKKÜTTENA

*Rohu, värv &
parfümeeria ladu*

„CENTRAL”

Suurturg 8, Rüütli tän.
nurgal Tartus
Telef. 11-10

*Jõulupühiks
saavitame*

suures valikus
pullovere,
kampsuneid,
salle, rätte jne.

SCH. BAKSCHT & POJAD

Tartu, Poe tänav 3.

A/S.

Tartu Tööstuse Pank

TARTUS, ÜLIKOOLI TÄN. 44, OMAS MAJAS

Telegr. aadr. „Dogebank“

Kõnetr. 635 ja 835

OSAKOND RAKVERES

*

Toimetab kõiki pangaoperatsioone

Panga juures Eestimaa Kindlustus-a.-s. „EKA“ peaesindus

ETK tooteid pühadelauale ja kinkimiseks!

Ühispank

Tartu Eesti Laenu- ja Hoiu Ühisus

Esimene Eesti Ühispank. Asutatud 1902. a.

Tartus, Suurturg 14, omas majas.

Telefon nr. 700 ja 1-77. Juhatuse telefon nr. 19-95.

AKTIVA.		Arvete seis 30. novembril 1938. a.	PASSIVA.	
Kassa, pangad, väärtused	791.674.30		Kapitalid	395.843.91
Laenud	3.069.009.99		Hoiused	3.832.355.83
Korrespondendid	13.075.85		Võlad teist. krediit-asutust.	39.955.79
Garantiide deebitorid	20.798.95		Riiklikud laenud	1.697.74
Vallasvara	43.518.67		Korrespondendid	12.735.68
Kinnisvarad	161.346.46		Garantiid	20.798.95
Kulud	92.205.58		Tulud	266.768.13
Muud aktivad	462.963.54		Muud passivad	84.427.31
	<u>Kr. 4.654.593.34</u>			<u>Kr. 4.654.593.34</u>

Võtab raha hoiule ja maksab ajakohast intressi. Annab laene hüpoteekide ja väärtpaberite kindlustusel ning käemeeste vastutusel. Garantiid Riigi hangete, töölepete, ostude ja muude tehingute kindlustuseks. Saadab raha igasse kodumaa linna ja alevisse. Vahetaliitus riiklikkude laenude saamiseks põllumeestele. Sissemõeldmine vekslite ja muude dokumentide järgi. Moodne varakamber, seifid.

Pank on avatud kella 9 - 14. Laupäeviti kella 9 - 13.

Juhatus.

A. = S.

Tartu Telefonivabrik

Tartu, Puiestee 9, telefon nr. 2-34

Täielikumas valikus

kodumaa ja inglise vabrikute

ülrikonna- ja palituriideid
uusimates koeviisides

Viimasele moele vastavaid

villaseid-, siid-, samet- pits-, ja puuvillaseid

kleidiriideid

Alatine uudiste juurdetulek.

Kvaliteetkaup.

Soodsad hinnad.

Suur valmisriiete osakond

F-ma M. JÄNES

TARTUS, Kaubahoov 8-9-10-11-12. Telef. 5-91

Eesti Hüpoteegipank

Tartus, Võldu tn. 11, omas majas.

Annab linnade kinnisvaradele pikaajalist pantlehe-laenu esimese obligatsiooni kindlustusel.

Laenult võetakse aastas 6,5⁰/₀ ja 1⁰/₀ kustutusmaksu.

Üheks kasulikumaks ja kindlamaks raha paigutamise vahendiks on 6⁰/₀ Eesti Hüpoteegipanga pantlehed. Hoiusumma omanikkudel on kõige kasulikum hoida raha pantlehtedes.

Pantlehtedesse paigutatud kapital on mitmekordselt kindlustatud pangale panditud kinnisvaradega, mille korrashoiu ja tule vastu kindlustamise järele valvab Eesti Hüpoteegipank.

Pantlehtedesse investeeritud kapital kannab praeguse kursi juures 6,7⁰/₀ aastas, mis maksetakse välja 2 korda aastas.

Pantlehti müüvad Eesti Hüpoteegipank ja kõik kodumaa suuremad ralaasutused.

JUHATUS.

ASTEKLAD
RIIDEKAUPUSED

TALLINN, S. KARJA 15
PARNU MNT. 6, ESTONIA PST 11

HAAPSALU, KURÉSAARE,
MUSTVEE, NARVA, PETSERI, PÄRNU,
RAKVERE, VALGA, VIILJANDI, VORU

Valmisriieteäri

A. Pasternak

TARTU, ALEKSANDRI TÄN. 2, TEL. 7-84

Soodsaim ostukoht.

EESTI RAHVALEKSIKON

on parim käsiraamat, mis vastab igale Teie küsimusele. Ta sisaldab umbes 1000 leheküljel üle 30.000 sõnaseletuse, asendades biograafilise leksikoni, õigekeelsus- ja vöörsonade sõnastiku, kohanimede ja uute eesnimede käsiraamatu.

EESTI RAHVALEKSIKON

on asjalik, selge, ülevaatlik ja täpne ning omab rikkaliku pildisisu, tabelleid, kaarte jne.

EESTI RAHVALEKSIKON

ilmub vihkude kaupa, iga vihk ca 100 lehekülge, mis kokku moodustavad ühe köite

EESTI RAHVALEKSIKON

maksab ettetellides kohemaksetavas rahas ainult 9 krooni, osadeviisi iga vihu ilmumisel kr. 1.50. Tutvuge ilmunud vihkudega ja Teie tellite selle väärtteose.

O-U. „NOOR-EESTI KIRJASTUS“

Tartus, Gustav Adolfi 8. Tel. 2-66. Posti jooksev arve 2232.

RESERVEERITUD

A. S. Esimene Eesti Põlevkivitööstus

end. Riigi
Põlevkivitööstus

Juhatus ja müügibüroo: Tallinn, Valli 4-3
Telef.: 450-85 ja 450-62. Posti jooksev arve nr. 296.

PÕLEVKIVI kütteks; TOORÕLI; KÜTTEÕLI; BENSIIN; MOOTORPETROOLEUM; MOOTORNAFTA; DIISELNAFTA; RASKED ÕLID; BITUMEN (Estobituumen) ja ASFALT-MULSIOON („Külm-asfalt“) teede tegemiseks, katusepavibrikutele ja isolatsioonitöödeks; TOLMUÕLI teede tolmu sidumiseks; IMMUTUSAINED „FENOLAAT“ ja „ESTOKARBOLINEUM“ puu conserveerimiseks; VILJAPUU-KARBOLINEUM viljapuude pritsimiseks; putukamürk „PUTTOX“; KATUSELAKK (katusetõrv); RAUALAKK (asfalt-lakk) ja ASFALT-MASTIKS.

Nõudke

EMLO

Prantsuse konjaki segu

V. O.

Saadaval kõigis peenviina kauplustes ja restoranides üle riigi.

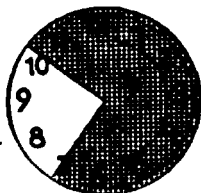
Kohvik

„KO-KO-KO“

Tartus

*Maitsvad kohvikusaadused ja
rikkalik lugemisvara.*

PÜHENDAGE

OMA VABA AEG ENESE-
ARENDAMISELE LUGEDES

KIRJANDUST

KOOLIRAAMATUID
KOOLITARBEID
KIRJUTUSMATERJALE
JONISTUS- JA
MAALIMISTARBEID
PABERIKAUPU
KANTSELEITARBEID
JNE. JNE.

SOOVITAVAD SUURES
VALIKUS

„PÄEVALEHE” RAAMATUKAUPL.
TALLINN, S. KARJA 23 • PIKK 2

„LASTE RÕOM” LOOB LASTELE RÕOMSA
MEELEOLU
ILMUB KORD KUUS